

XIINXALAASOOSAMoota *BURREEN BIFA TOKKOO*

MITIfidibaa: IJA YAAXINA BIFIYYEETIIN

QANANII BAAYISAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIHAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO
AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2008

ADDIS ABABAA

**Xiinxala Asoosamoota *Burreen Bifa Tokkoo Mitifi Ibaa*: Ija Yaaxina
Bifiyyeetiin**

Qananii Baayisaa

Gorsaan: Xilahuun Taliilaa (Ph.D)

**Waraqaa Qorannoo Digrii Lammaffaa (MA) Gamisaan
Guuttachuuf Qophaa'ee Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi
Fooklooriif Dhihaate**

**Kolleejjii Namoomaa, Qo'annoo Afaanii,
Joornaalizimiifi Qunnamtii
Yuunivarsiitii Addis Ababaa**

Hagayya, 2008

Addis Ababaa

Uunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digrii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruun guuttachuuf Qananii Baayisaa, mataduree: Xiinxala asoosamoota *Burreen Bifa Tokkoo Mitiifi dibaa*:Ija Yaaxina Bifiyyeetiin jedhuun qophaa'e, sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa -----Mallattoo -----Guyyaa -----

Qoraa keessaa -----Mallattoo -----Guyyaa -----

Gorsaa -----Mallattoo -----Guyyaa -----

tti gaafatamaa muummee yookiin qindeessaa digrii lammaffaa (MA)

Asoosamni hojii kalaqaa waa'een namaa, namaaf deebi'ee ittiin agarsiifamuudha. Barreessaan addunyaa asoosamaa uumuudhaan dhimmoota garaagaraa kan akka siyaasaa, diinagdeefi hawaasummaa irratti xiyyeeffatee waan ofii hubate dubbistoonnis akka hubatan taasisa. Addunyaan asoosamaa kunis kan uumamu caacculee asoosamaa irraati. Kaayyoon asoosama tokkoo barreeffameef galma gahuu kan danda'u, ijaarsiifi qindoominni caacculee asoosama sanaa gidduu jiru, akkasumas filannoon jechootaafi ijaarsi himootaa xiyyeeffannoo argatanii of eeggannoon kan raawwataman yoo ta'eedha. Asoosamoonni Afaan Oromootiin barreeffamanis gama kanaan ga'umsa yoo qabaatan, hogbarruun barreeffamaa afaanichaa sadarkaa isaa kan eeggate ta'a; guddina afaanichaafis gumaacha guddaa qabaata. Qorannoon kunis yaada kanarraa ka'uudhaan kan gegeeffame yoo ta'u, asoosamoota Burreen Bifa Tokkoo Mitii dibaa ija yaaxina bifiyyeetiin xiinxaluu irratti kan xiyyeeffateedha. Kaayyoo goeroon qorannichaa asoosamoota eeraman ija yaaxina bifiyyeetiin xiinxaluu yoo, Kaayyolee gooreen immoo asoosamoota lamaan keessatti ijaarsi caacculeefi qindoomina gidduu isaanii jiru, akbarruu isaanii, walsimsiistota/ literary techniques/ asoosamoota kanaa sakatta'uun ibsuufi asoosamoonni lamaan kunneen ija yaaxina bifiyyeetiin maal akka fakkaatan walbira qabuun agarsiisuudha. Malli qorannoo kanaa xiinxala barruu yoota'u, Kitaabilee tooftaa iddatteessuu kaayyeffataatiin filataman kanneen keessaa ragaan funaaname, qabxilee kaayyoo gooreefi yaaxina qorannichi bu'uura godhateen walsimsiisuun xiinxalli taasifame akka agarsiisutti, kitaabonni lamaanuu wantoota asoosama tokko asoosama taasisan of keessaa kan qabaniifi akkaataan ijaarsa isaanii ulaagaalee beektotaan ibsaman kan guutan ta'anii mul'atu. Gama qindoomina caacculee gidduutti jiraachuu qabuun asoosamni Burreen Bifa Tokkoo Mitii haala gaariin qindaa'ee kan mul'atu yoo ta'u, asoosamni dibaas yoomessi, namfakkiifi waldiddaa gidduu qindoominni gaariin kan keessatti mul'atuudha. Dubbiwwan qolaa, jechamootaafi mammaaksonni filannaa jechootaa barruu asoosamootaa kanneen keessatti kan hammataman yoo ta'u, dhimma ibsuuf yaadame sirriitti agarsiisuu kan dand'aniifi eenyummaa namfakkiwwan seenaa asoosamichaa keessatti argaman wajjin kan walsimani. Ijaarsa himootaa keessatti irra deddeebiin qaamolee afaanii adda addaa irratti kaayyoodhaan taasifame, yaada ibsamu sanaaf xiyyeeffannoon kennamuu isaa agarsiisuuf, asoosama dibaa keessatti bal'inaan kan mul'atu yoo ta'u, asoosama Burreen Bifa Tokkoo Mitii keessattis darbee darbee faayidaa irra ooleera. Kunis barruu asoosamootaa kanneeniif miidhagina ta'eera. Gama duraaduuba jechootaatiin wayita ilaalaman, seera afaanichaa hordofanii kan naqaman ta'anii mul'atu. Akkasumas himegere, addeessuu, waliin dubbiifi, duubdeebiin malawwan barruu/ walsimsiistota/ asoosamoota kanneen keessatti dhimma itti bahame yoota'u, qindoomina caacculee asoosamichaaf gumaachi isaanii guddaadha. Asoosamoonni kunneen yaaxina bifiyyee irratti hundaa'un walbira qabamanii yoo ilaalaman walfakkeenyas garaagarummaas kan qabaniidha. Karaa biraatiin, namfakkii olaanaa asoosama Burreen Bifa tokkoo Mitii kan taate Ayyaantuu Bariin bareedina ishee irraa kan ka'e rakkina adda addaatiif saaxilamuu ishee seenaa asoosamichaa irraa kan hubatamu yoo ta'eyyuu, akkaataa kalaqqii gama bifa isheetiin jiruun garuu, bareedinni jedhame osoo sirriitti hin mul'atiin hafeera. Kana malees, irra deddeebiin jechootaa hin barbaachifne kan asoosama kana keessatti mul'atu, miidhaginni barruu kanaa guutuu akka hin taaneef gufuu ta'eera. Haaluma walfakkaatuun asoosama dibaa keessattis hanqinaaleen tokko tokko kan mul'atan yoo ta'u, qindoomina seenaa, jaargocha, rakkoo waljijjiirraa ija seenessaafi kalaqqii namfakkii Fozii gama dubbii isheetiin jiru, isaan gurguddoodha. Dogoggora qubeefi sirna tuqaalee asoosamoota lamaanuu keessatti uumamaniifi kanneen biroos yaada furmaata ni ta'a jedhamee kan yaadame wajjin yaboo keessatti ibsamaniiru.

Galata

Hunda dura isa karaa hundumaan na gargaaree asiin na gahe Waaqayyoo gooftaa kootiif galanniifi ulfinni bara baraan haata'uufi.

Itti aansuudhaan jalqaba hojii kanaa kaasee hanga xumuraatti yeroofi beekumsa isaanii osoo hin qusatiiniifi hin nuffin akkaataan itti deemuu qabu karaa natti agarsiisudhaan na gargaaraa kan turan gorsaa koo Dr. Xilahuun Taliilaa baay'iseen galateeffadha; kabaja guddaan qabaafis.

Akkasumas, meeshaalee hojii kanaaf na barbaachisan naaf guutuudhaan rakkoo tokko malee akkan hojjedhu kan na gargaaraniifi yaadaanis na cinaa dhaabbatan maatiifi hiriyoota koo, keessattuu Taammee fi Shallamaa guddaa galatoomaan jedhaan.

Baafata

Axareeraa	i
Galata	ii
Baafata	iii
Boqonnaa Tokko: Seensa	1
1.1 Seenduuba Qorannichaa.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	3
1.3 Kaayyoo Qorannichaa.....	4
1.3.1 Kaayyolee Gooree	4
1.4 Faayidaa Qorannichaa.....	4
1.5 Daangaa Qorannichaa	4
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	5
2.1 Maalummaa qeeqa hogbarruu	5
2.2 Faayidaa qeeqa hogbarruu	6
2.3 Yaaxinaalee Hog-barruun Ittiin Qeeqamu	6
2.3.1 Maalummaa Yaaxina bifiyyee	7
2. 3.1.1 Qabxilee yaaxinni bifiyyee irratti xiyyeeffatu.....	9
2. 3.1.1.1.Caacculee Asoosamaa.....	9
2.3.1.1.1.1.Seenaa	10
2.3.1.1.1.2Jaargocha	11
2.3.1.1.1.2.1. Sadarkaalee jaargochaa.....	12
2.3.1.1.1.3.Waldiddaa	14
2.3.1.1.1.3.1 Gosoota Waldiddaa	15
2.3.1.1.1.3.1.1 Waldiddaa alaa / waldiddaa mul’ata.....	15
2.3.1.1.1.2.2 Waldiddaa namfakkiin ofiisa waliin godhu/waldiddaa keessaa.....	16
2.3.1.1.1.4 Ija / Kallattii seenaan irraa dhihaatu.....	17
2.3.1.1.1.4.1 Gosoota Ijaa	17
2.3.1.1.1.4.1.1 Ija hunda-beek	17
2.3.1.1.1.4.1.2 Ija hunda beek murtaa’aa	18

2.3.1.1.1.4.1.3 Ija ramaddii tokkoffaa	19
2.3.1.1.1.4.1.4Ija ak-diraamaa /dramatic point of view	20
2.3.1.1.1.4.2 Filannoo gosa ijaa.....	22
2.3.1.1.1.5 Yoomessa.....	23
2.3.1.1.1.6 Namfakkiiwwan.....	25
2.3.1.1.1.6.1 Namfakkeessuu.....	25
2.1.1.1.6.1.1. Mala kalaqqii namfakkiiwwanii	25
2.3.1.1.1.6.1.2 Mala Namfakkiiwwan ittiin dhihaatan	27
2.3.1.1.1.7Ergaa	28
2.3.1.1.2 Ak-barruu / style.....	29
2.3.1.1.2.1 Jechoota / filannaa jechootaa	30
2.3.1.1.2.1.1 Dubbii qolaa.....	30
2.3.1.1.2.2 Ijaarsa himaa	32
2.4. Malawwan Barruu / literary thechniques	32
2.5 Sakatta'a Barruuwwan Aantee	34
Boqonnaa Sadii: Mala Qorannichaa	37
3.1 Iddattoofi mala iddatteessuu	37
3.2 Madda ragaalee	37
3.3 Mala funaansa raga	37
3.4.Tooftaa qaaccessa ragaa.....	37
3.5 Qindaa'ina Qabiyyee qorannichaa	38
Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaa	39
4. 1 Qaaccessa Ragaalee Asoosamichaa <i>dibaa</i>	39
4. 1. 1 Cuunfaa jaargochaa asoosama <i>dibaa</i>	39
4. 1. 2 Qaaccessa Ijaarsa Caacculee Asoosamichaa	40
4.1.3 Mala Barruu Asoosamichaa	78
4.1.4 Xiinxala itti fayyadama Dubbii qolaa / haalawaa Asoosama <i>dibaa</i>	85
4.1. 5 Jechamoota.....	90
4. 1. 6 Mammaaksota.....	91
4. 1. 7 Xiinxala Ak- barruu Asoosama <i>dibaa</i>	91

4.2	Qaaccessa Ragaalee Asoosamicha <i>Burreen Bifa Tokkoo Mitii</i>	108
4.2.1	Cuunfaa jaargocha asoosamichaa.....	108
4.2.2	Xiinxala Ijaarsa caacculee asoosamichaa.....	109
4.2.3	Mala barruu	152
4.2.4	Xiinxala Dubbii Qolaa Asoosama <i>Burreen Bifa Tokkoo Miti</i>	165
4.2.10	Jechama	169
4.2.9.11	Mammaaksa.....	170
4. 2.5	Xiinxala Ak- barruu Asoosamichaa.....	171
4.3.	Walfakkeenyaafi garaagarummaa asoosama dibaafi asoosama <i>Burreen Bifa Tokkoo Mitii</i>	176
4.3.1.	Walfakeenya isaanii:.....	177
4.3.2.	Garaagarummaa isaanii	179
	Boqonnaa shan : Guduunfaafi yaboo.....	182
5.1	Guduunfaa.....	182
5.2.	Cimina.....	183
5.3.	Hanqina	189
5.4.	Yaboo	191
	Wabilee	192

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduuba Qorannichaa

Og-barruun dhalli namaa beekumsa, muuxannoo jireenyaa, wanta keessoo isaatti dhageettii addaa uume... jiruufi jireenya hawaasaa haala miidhagina qabuun (bifa walaloofi holooloon) kan ittiin ibsatu hojii kalaqa sammuu dhala namaati. Og-barruun daawitii jireenyaati, jechuunis ni danda'ama. Sababiin isaas, dhalli namaa waa'ee ofii isaa (jireenya isaa) jechootatti gadi xixiqqeessee ibsuun deebisee namoonni akka keessatti of ilaalan waan taasisuufi. Asafaa (2009:16), "Og-barruun waa'ee ummataa, ummataaf deebisee kan ibsu dha" jedha. Akkaataa kanaanis daawitii jireenyaa ta'uu isaa agarsiisa. Haaluma walfakkaatuun Zarihuun (2003:3) yaada kana yoo ibsu, "Og-barruun hojii kalaqaa bifa afoolaafi barreeffamaan mul'atu ta'ee, jechootatti dhimma bahuun waa'een jireenya namaa, namaan qindaa'ee deebi'ee namaaf kan ittiin dhihaatuudha," jechuun kaa'a. Akkaataa kanaan og-barruun, ogbarruu afaaniifi og-barruu barreeffamaa jedhamee iddoo gurguddaa lamatti akka qoodamuufi dhalli namaas karaalee lamaan kanaan fakkeenyaaf, geerarsaan, sirbaan, weedduun, mammaaksaan, sheekkoon, asoosamaan, diraamaan walaloofi kkf. fayyadamee yaada isaa akka ibsatus waraabbii armaan olii irraa hubachuun nidanda'ama.

Afaan Oromoo sirnoota darban keessatti afaan dubbii qofa ta'ee turuun isaa beekkamaadha. Kana wajjiin walqabatee Oromoon haala jiruufi jireenya isaa kan ibsachaa ture gara afoolaani. Kun immoo, og-barruun ummatichaa og-barruu afaaniin yookiin dubbatamuurratti qofa daangeffamee akka ture agarsiisa. Erga Mootummaan Dargii kufee asitti garuu, afaanichi afaan barreeffamaa ta'uuf mirga waan argateef, barruun adda addaa ittiin qophaa'uu eegaleera. Barreessittoonni Oromoos carraa kanatti fayyadamuun Afaan Oromoo afaan og-barruu barreeffamaa taasisuuf carraaqaa jiru. Kun immoo, waa'ee Oromoo barreeffama kalaqaatiin ibsuu bira dabree guddina afaanichaafis shoora olaanaa kantaphatuudha.

Barreessitoota kitaabilee asoosamaafi walaloo barreessaa jiran keessaa Dhaabaa Wayyeessaa, barreessaa asoosama *Godaannisaa*, Gaaddisaa Birruu, barreessaa asoosama

Kuusaa Gadoo,Kumsaa Burraayyuu, barreessaa asoosama *Suuraa Abdii*, Isaayyaas Hordofaa, barreessaa asoosama *Hawwii*, Asafaa Tafarraa,barreessaa walaloo *Anaaniyaa*AbrahaamTasfaayee,barreessaa asoosama *ImaanaaImaltuu*,Toleeraa Fiqiruu,barreessaa asoosama *ImimmaanHaadhaa* Yaasoo Kabbabaa, barreessaa asoosama *Miila Hinshokoksinee* akka fakkeenyaatti kaasuun nidanda'ama.

Akkuma fakkeenya armaan olii keessatti ibsuuf yaalametti barreessitoota Oromoo og-barruu Oromoo irratti hojjechaa jiran keessaa Gaaddisaa Birruun isa tokko. Barreessaan kun gosoota og-barruu bareeffamaa keessaa 'asoosama' irratti xiyyeeffachuun, kitaabilee asoosama dheeraafi gabaabaa Afaan Oromootiin barreessee ummata isaa biraan gahuun nama hojii guddaa hojjeteefi hojjachaas jiruudha. Kitaaba asoosama dheeraa bara 1983 A.L.H yeroo jalqabaatiif barreeffamee bahe kan matadureen *Kuusaa Gadoo* jedhamuun beekamu irraa eegalee yeroo adda addaa keessatti kitaabilee asoosama dheeraa *Dhaamsa Abbaa*(2002/2010)fi *Burreen Bifa Tokkoo Miti* (2007/2015)jedhan maxxansiisee ummataaf gumaacheera. Kana malees, asoosama gabaabaa, *Fedhii Gamtokkeefi Ogbarruuwwan biroo* (2001/2009), akkasumas waldaa barreessitoota Oromoo wajjin asoosama, *Namummaa* (2004/2012) jedhu keessatti asoosama "Namummaa"jedhu hanga ammaatti dhiyessee jira.Barreessitoota akka fakkeenyaatti maqaan dhahame keessaa inni biroo immoo,Yaasoo Kabbabaati.Barreessaan kunis asoosamoota *MiilaHinshokoksinee* (2010)fi *dibaa*(2007/2015)akkasumas kuusaa walaloo *Siifan* (2015) jedhu barreessee ummata biraan gahee jira. Lamaan isaaniyyuu (GaaddisaafiYaasoon) barnoota afaaniitiin digrii lammaffaa barreessitoota qabaniidha.

Kitaabileen asoosamaafi walaloo Afaan Oromootiin barreeffaman kunneeniifi kan barreessitoota adda addaatiin barreeffaman biroon guddina og-barruu Oromoofi Afaan Oromootiif gumaatni isaanii iddoo guddaa waan qabuuf, hojii barreessitoota kanaa faana bu'uun qorannoo irratti geggeessuun barbaachisaadha. Kunis hojii isaanitti daran cimani guddina afaanichaafi og-barruu isaa akka finiinsan isaan gargaara. Qorannoo og-barruiirratti taasifamuu keessaa inni tokko yaaxinoota adda addaattii dhimma bahuun qeeqa irratti taassisuudha(qeequudha).Haaluma kanaan qorannoon kun kitaabilee asoosama dheeraa Gaaddisaa Birruun barreessee keessaa, *Burreen Bifa Tokkoo Miti* isa

jedhuufi kan Yaasoo Kabbabaa barreesse, *dibaa* kan jedhu, ija yaaxina bifiyyeetiin xiinxaluu (qeequu) irratti kan xiyyeeffate dha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Asoosamni hojii kalaqaa barreeffama holooloon dhihaatu, kan jiruufi jireenya dhala namaa calaqqisiisu, damee og-barruu akka ta'e hayyoonni ni ibsu. Barreessaan hojii kalaqaa kanaan jireenya kan agarsiisu, addunyaa asoosamaa uumeeti. Addunyaan asoosamaa kan uumamu immoo, caacculee asoosamichaatiini. Kanaaf, caacculeen asoosamaa, wantoota asoosama tokko asoosama taasisani jechuudha. Asoosamni tokko kan barreeffamuuf dubbistootaaf ergaa yookiin dhaamsa dabarsuufi. Ergaa sana keessattiis dhimoonni garagaraa kan akka siyaasa, dinagdee, hawaasummaa w.k.f. ka'uu danda'u. Dhimmi yookiin yaadni ka'e sun dhugummaa qabaachuu, jireenya namaa waliin simachuufi miidhaginaan dhihaachuu kan danda'u, caacculeen asoosama sanaa haala gaariidhaan yoo ijaaramaniifi qindoomina qabaatani. Hojii kana keessatti jechoonni barreessaan dhimma itti bahu murteessoofi xiyyeeffannoo guddaa kan barbaadan ta'a. Bu'aan asoosama tokko irraa argamus qindoominaafi walitti hidhamiinsa isaanii irratti hundaa'a. Waan kana ta'eef, bifa asoosama tokkoo xiinxaluun barbaachisaadha. Inni kun xiinxala asoosamaa yaaxxinoota birootiin taasifamuuf bu'uura. Sababiin isaas, yaadni kamiyyuu kan argamu ijaarsaafi qindoomina caacculee asoosamichaafi jechoota asoosaan dhimma itti bahe irraa waan ta'eefi. Asoosamoonni Afaan Oromootiin barreeffamaa jiranis karaa kanaan yoo qeeqaman guddina gosa og-barruu kanaaf bu'aa qaba. Yaada kana irraa ka'uudhaan qorannoo kana keessatti asoosamoota dheeraa Afaan Oromootiin barreeffaman keessaa kan Gaaddisaa Birruun barreesse, *Burreen Bifa Tokkoo Miti* kan jedhuufi kan Yaasoo Kabbabaa barreesse *dibaa* kan jedhu, ija yaaxxina bifiyyeetiin xiinxalli kan irratti taasifame yoo ta'u, bu'aan qorannoo kanaas gaaffilee armaan gadiitiif deebii kennuu yaaleera.

1. Ijaarsi caacculee asoosamoota kanneenii maal fakkaata?
2. Ak-barruun asoosamoota eeramanii maal fakaata?
3. Dubbiwwan qolaa / haalawaaa faayidaa irra oolan isaan kami?
4. Malawwan barruu (walsimsiistota) faayidaarra oolan isaan kami?

5. Asoosamoota bara tokko keessa bahan kunneen ija yaaxina bifiyyeetiin yoo ilaalaman hariiroo akkamiitu gidduu isaaniitti mul'ata?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa asoosama *Burreen Bifa Tokko Mitijedhuufi* asoosama *dibaa* jedhu ija yaaxina bifiyyeetiin xiinxaluudha.

1.3.1 Kaayyolee Gooree

- Asoosamoota kanneen keessatti akkaataa itti caacculeen asoosamichaa ijaaraman xiinxaluun ibsuu.
- Walsimsiistota (malawwan barruu) / literary techniques / asoosamoota filatamanii agarsiisuu.
- Ak-barruu asoosamoota eeramanii addeessuu
- Dubbiwwan qolaa faayidaa irra oolan adda baasuun ibsuu
- Ija yaaxxina bifiyyeetiin asoosamoonni bara tokko bahan kunniin maal akka fakkaatan walbira qabuun agarsiisuudha.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

1. Ciminaafi hanqina asoosamoonni kunniin karaa ijaarsa caacculee isaaniitiifi itti fayyadama jechootaatiin qaban adda baasanii beekuuf ni gargaara.
2. Dagaagina og-barruu Afaan Oromoo keessatti gumaacha qabaachuu danda'a.
3. Nama asoosamoota Afaan Oromoo irratti haala kanaan qorannoo geggeessuu barbaaduuf ka'umsa ta'uufii danda'a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman keessaa, asoosama dheeraa Gaaddisaa Birruun barreesse, *Burreen Bifa Tokkoo Miti* jedhuufi kan Yaasoo Kabbabaan barreesse, *dibaa* kan jedhu, yaaxxinoota asoosamni tokko ittiin xiinxalamuu danda'u keessaa yaaxina bifiyyee qofa fayyadamuun ijaarsa caacculee, ak-barruu, dubbiwwan qolaa faayidaa irra oolan, malawwan barruufi hariiroo asoosamoota lamaanii xiinxaluu irratti kan xiyyeeffateedha.

Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu

2.1 Maalummaa qeeqa hogbarruu

Seenaan jalqabbii qeeqa hogbarruu qeeqa walalootiin walqabata. Amma hojiin kalaqaa asoosama dheeraa jalqabutti walaloon akka ogummaa kalaqaa waliigalaatti ilaalamaa ture. Kanaafuu, qeeqni jaarraa 18^{ffaa} dura hojii walaloo irratti barreeffame kamuu akka qeeqa barruu kalaqaa hunda hammatutti fudhatama. Yaada kana Dutton (1884: 15), “... any criticism written before approximately 1800 may be understood as criticism of creative literature in general,” jechuun ibsa.

Ragaan intarneetiiirraa argame hojiin qeeqa hogbarruu umrii dheeraa akka qabuufi yeroodhaa gara yeroottis guddachaafi dagaagaa akka dhufe yoo ibsu, “literary criticism goes all the way back to the days of plato. Through the years, it has developed and grown, and ultimately provides us with parameters on how to study literature. Because there are a million different ways to dessect written works, such as novels or poems,” jedha. (Zarihuun 2003) akka ibsutti, Maalummaafi barbaachisummaa qeeqa hogbarruu, akkaataatti hojjetuufi shoora inni biyya tokko keessatti taphatu ilaalchisee ilaalchawwaniifi hiikawwan hedduun irratti kennamaniiru. Barreessitoonniifi beektoonni hogbarruu irratti hedduu walmormaniiru; hedduus dubbataniiru. Kanarraa kan ka’es qeeqni hogbarruu bara Giriikirraa kaasee hanga har’aatti falaasamoonniifi ilaalchawwan adda addaa irratti calaqqisiisaniiru. Namoonni waa’ee isaa qorataniifi barreessan akka ragaa bahanitti qeeqni hogbarruu, hojii kanaan warra duraaniiti jehamanii kan maqaan isaanii dhahamu, Pileetoofi Aristootil irraa kaasee hanga har’aatti yaadoleen adda addaa irratti mul’achaa, guddachaafi jijjiiramaa kan dhufe damee hojii hogbarruuti.

Maalummaa qeeqa hogbarruu irratti yaadolee, ilaalchawwaniifi falaasamoonni adda addaa waan jiraniif, hiika waliigalaa kan yaada hunda isaanii walitti qabuuf mijataa ta’e lafa kaa’un rakkisaa ta’us, garaagarummaan isaan gidduu jiru akkuma jirutti ta’ee qabxiiwwan bu’uura ta’anirratti walitti dhiheenyaafi tokkummaa akka qabanis yoo ibsu, hojiin qeeqa hogbarruu baroota dheeraaf yommuu turu, falaasamoota bara baraan mul’atanirratti hundaa’un hiikawwan hedduun irratti kennamaniiru. Namni hojii kanarratti bobba’e tokkos falaasamaafi mala inni hordofu irratti hundaa’un hojii qeeqaa yoo

raawwatu, ogummaa kanaaf hiika mataa isaa kennaa tureera. Haala kanaan qeeqtoonni hedduun bara baraan waan ka'aniif, hiikni yaadolee isaanii walitti qabatuu danda'u kana jechuun jala muranii lafa kaa'un rakkisa ta'a jechuudha. Ilaalchiifi malli hordofamu garaagara ta'uu isaaniitiin hiikawwan kennaman tokko ta'uu baatanis dhimmoota bu'uura ta'anirratti garuu, walitti dhiheenya darbees tokkummaan jiraachuu hin oolu. Haala kanaan hiikawwan daangaa qeeqa hogbarruu dhiphisuufi bal'isuun kennaman arganna.

Ragaan toora interneetii irraa argames, "Literary criticism provides some general guide lines to help us analyze, deconstruct, interpret and evaluate," jechuun ibsa. Kunis qeeqni hogbarruu hojii hogbarruu tokkoo xiinxaluu, hiikuufi madaaluuf kan karaa namatti agarsiisu ta'uu isaa ibsa.

2.2Faayidaa qeeqa hogbarruu

Ragaan intarneetiirraa argame faayidaa qeeqa hogbarruu yoo ibsu," Literary criticism helps us to go inside of text and understand the written work from many different view points," jedha. Akka yaada kanaatti qeeqni hogbarruu, barruu tokko kallattii adda addaatiin gadifageenyaan ilaalanii hubachuuf akka gargaaru ibsa. M. Ellis, (1974: 54) faayidaa qeeqa hogbarruu akkaataa armaan gadiin kaa'a. "It has often been said that the purpose of criticism is to render the text more enjoyable to the reader, to encourage and excite his appreciation of the text, to explicate it, and to point out to him what he might otherwise have missed."

2.3Yaaxinaalee Hog-barruun Ittiin Qeeqamu

Yaaxina jechuun adeemsa hog-barruun tokko ittiin hubatamuufi xiinxalamu yemmuu ta'uu faayidaa hog-barruu, walitti dhufeenya barreessaafi barreeffamichaa, dubbisaa, hawaasaa, seenaafi afaan ittiin barreeffamee kan agarsiisu ta'uu isaa yaadni toora interneetii irraa argame "Theory is the process of understanding what the nature of literature is, what functions it has, what the relation of text is to author, to reader, to language, to society, to history. It is not judgment but understanding of the frames of judgment," jechuun ibsa. Yaadni kun hojii hogbarruu tokkoo xiinxaluuf, yaaxinaalee qeeqa hogbarruu bu'uureeffachuun barbaachiisaa akka ta'e agarsiisa.

Yaaxinaaleen hojii kanaaf oolanis hedduudha. Isaanis hojii hogbarruu tokkoo karaa adda addaatiin kan ilaalan waan ta'eef, namni hojii hogbarruu tokko irratti xiinxala taasisuus dhimma irratti xiyyeeffachuu barbaadu erga adda baaseen booda yaaxina dhimma sanaan walqabatu filachuudhaan hojii isaa geggeessuu qaba. Haaluma kanaan yaaxinaalee jiran hedduu keessaa hojii qoraqnnoo kanaaf kan filatame yaaxina bifiyyee.

2. 3.1 Maalummaa Yaaxina bifiyyee

Yaaxini bifiyyee yaaxinoota hojiin ogbarruu tokkoo ittiin qeeqamu keessaa isa tokko yoo ta'u, xiyyeeffannaan isaa bifa (form) hogbarruu sanaa qofa irratti akka ta'e beektonni ni ibsu.

Ragaan maddi isaa intarneetii ta'e maalummaa yaaxina kanaa akka armaan gadiitti ibsa.

In literary theory, formalism refers to critical approaches that analyze, interpret, or evaluate the inherent features of a text. These features include not only grammar and syntax but also literary devices such as meter and tropes. The formalist approach reduces the importance of text's historical, biographical, and cultural context. According to the new criticism, we should judge books the same way, rather than worrying about the author's background or our own reaction to a book. We should evaluate work based on the text itself. Since we're only dealing with the text, we'd be doing what's called a close reading, which requires taking apart a text and looking at its individual elements, such as theme, setting, plot, and structure.

Ibsa kanarraa akka hubatamutti yaaxinni bifiyyee qo'annaa hojii hogbarruu (kan akka walaloo, do'iifi asoosama) irratti taasifamu ta'ee xiyyeeffannoon isaa uumama bifa barreeffamichaa (wantoota hogbarruun sun irraa uumame) qofarratti. Wantoota hojichaan ala dhufan kan akka hogbarruun sun faayidaa inni hawaasichaaf qabu, jireenya hawaasichaa hagam akka agarsiise, walitti dhufeenyi inni seenaa jireenyaa barreessichaa wajjin qabuufi k.k.f. xiyyeeffannoo hin kennu. Akka yaaxina kanaatti ciminniifi hanqinni hogbarruu tokkoo kan safaramu ijaarsa bifa isaatiini. Kanaafuu, namni yaaxina bifiyyee irratti hundaa'ee hojii hogbarruu tokkoo xiinxalu, barreeffamicha gadi fageenyaan dubbisuudhaan hojii sana keessatti miidhaginni akkaataatti mul'ate, kutaaleen miidhagina sana argamsiisan ijaarsiifi qindoominni isaanii maal akka fakkaatu sakatta'a. Gabaabumatti, Fkn. hogbarruun sun asoosama yoo ta'e, tokkoon tokkoon caacculee barruu sanaa kan akka yoomessaa, jaargochaa, ergaa, akkasumas ijaarsa himootaa, itti

fayyadama jechootaafi wantoota bifa hogbarruu tokkoo agarsiisan kanneen biro irratti fuuleeffachuu qaba.

Haaluma kana fakkaatuun maddi interneetii <http://owl.english.purdue.edu> akka kaa'utti, yaaxinni bifiyyee hojii ogbarruu tokko irra keessa ilaaluun kuni gaarii yookiin badaa jechuu osoo hintaane, haala waliigalaan qaama barruu sanaa guutummaan keessa seenanii bifasaa jechuunis, haala ijaarsa isaa, haala filannoo jechootaa, duraaduubummaafi itti fufiinsummaa yaadaa, akkasumas itti fayyadama malleen dubbii (dubbii haalawaa) yaaxinichaan walqabsiisuun ilaalu irratti xiyyeeffata. Haala kanaan, ga'umsa barruu kalaqaa sana gadi fageenyaan ibsuun ni danda'ama. Gama biraatiinis, yaaxinni bifiyyee hojii kalaqaa tokko xiinxaluuf, qaama barruu sanaa gadi caccabsuun kan ilaalu naannoo, baraafi barreessaa irraa walaba godheeti (Formalism attempts to treat each work as its own distinct piece, free from environment, era, and even author). Bu'uuruma kanaan yaaxinni kun hojii kalaqaa tokko qeequuf, gaaffilee armaan gadii irratti xiyyeeffata. Isaanis:

- *Hojii sana keessatti sadaan akkamiin fakkoommii mul'isuuf gargaare?*
- *Ga'umsi tokkummaa ijaarsa barruu, duraaduubummaafi fufiinsi yaadaa akkamiin waan ibsu sana calaqqisiisa?*
- *Yaadonni barreeffamichaa akkamiin walqabatan?*
- *Hojii barruu kalaqaa sana keessatti dubbii qolaan /haalawaan (akkasaa, iddeessa, namoomsa, fakkoommii, habalaka, eeyemitii ukukkubsee/ arbeessuu kkf.) akkamiin hojii irra oolan?*
- *Qabiyyeewwan kunneen akkamiin walqabatanii miidhagina burruu kalaqaa sana tumsan?*
- *Barruu kalaqaa sana keessatti barreessaan akkamiin caaculee asoosamaatti fayyadame?*
- *Bifni barruu sanaa waa'ee qabiyyee maal jedha?*
- *Dhaamsi giddu-galeessaanyaada hundaa walitti qabatee argamu jiraa?*
- *Yeedalloon, walunanni sagaleefi filannoon jechootaa barruu sana keessatti mul'atan akkamiin hiikaaf gumaachan? <http://owl.english.purdue.edu>*

Walumaagalatti, yaaxinni bifiyyee qabxiilee armaan oliifi kanneen kana fakkaatanirratti hundaa'un hojii hogbarruu tokkoo xiinxaluu irratti akka xiyyeeffatu yaadoleen armaan olii niagarsiisu.

2. 3.1.1 Qabxilee yaaxinni bifiyyee irratti xiyyeeffatu

Hojiin qeeqa hogbarruu dameewwan hogbarruu mara irratti kan geggeeffamuu danda’u yoo ta’u, yaaxinoonni hojiin hogbarruu tokkoo ittiin qeeqamus dhimma agarsiisuuf barbaadame irratti hundaa’un hojii irra kan oolan ta’a. Yaaxinni bifiyyees dameewwan hogbarruu hundaaf kan hojjatu ta’ee, qorannoo kana keessatti garuu, gosoota hogbarruu keessaa asoosama dheeraatiif hojii irra oole. Asoosama keessatti xiyyeeffannaan yaaxina kanaa caacculeefiak-barruu barreeffamichaa irratti waan ta’eef, hojii kana keessattis caacculeeasoosamaa kan akka seenaa, jaargochaa, namfakkiiwwaniifi k.k.f. irratti xiyyeeffachuun haala ijaarsa isaanii qindoomina gidduu isaanii jirutu ittiin sakatta’ame.

2. 3.1.1.1. Caacculee Asoosamaa

Caacculeen asoosamaa wantoota asoosama tokko asoosama taasisan yookaan wantoota asoosamnitokko irraa ijaaramuudha. Yaada kana ragaan intarneetiirraa argame, “Elements of a novel explained how to write a novel,” jechuun ibsa.

Seenaa asoosama tokkoo ruqiilee adda addaa torba irraa ijaarama. Isaanis: jaargocha, namfakkii, yoomessa, waldiddaa, akkaataa, ija seennessaafi ergaadha... asoosama dheeraas ta’u gabaabaan ruqiilee kanneenirraa ijaaramu. Ruqiilee kanneen hubachuun asoosama barreessuufis ta’ee xiinxaluuf hedduu barbaachisa (Fedhasaa, 2013:68).

Yaadni kunis wantoota asoosamni tokko irraa ijaaramu kan agarsiisuudha. (Zarihuun, 2003) caacculeen asoosamaa isaan kam akka ta’aniifi akkaataatti asoosama tokko keessatti argaman (mul’atan) yoo ibsu, Wantoonni caacculee asoosamaa jedhamuun beekkaman seenaa, jaargocha, namfakkii, waldiddaa, yoomessa, dhaamsaafi ija seenaan irraa dhihaatuudha. Isaan kunneen qo’annoof akka mijatutti kophaa kophaatti waamaman malee asoosamicha keessatti tokko tokko irraa adda bahuun kophaa dhaabbatanii hin argamani. Fakkeenyaaf, waa’een seenaa yoo ka’u, namfakkiiwwan waamamuun isaanii hin hafu. Sababiin isaa, seenaan dubbatamu sun seenaa namfakkiiwwaniiti waan ta’eefi. Seenaa himanii seenaan sun kan eenyuu akka ta’e himuu dhiisuunhindanda’amu. Seenaan namfakkiiwwanii kan raawwatamu bakkaafi yeroo murtaa’e tokko keessatti. Kanaaf waa’een namfakkiiwwan yommuu haasa’amu bakkaafi yeroo isaan keessa jiraatan himamuun isaa hin oolu. Walitti dhufeenya namfakkiiwwan gidduu jirurraa kan ka’es,

sababa adda addaatiin walitti bu'iinsi gidduu isaaniitti uumamuu danda'a. Kanaaf, eenyummaa namfakkiiwwaniifi haala isaan keessa jiran wayita dubbatmu, waa'ee walitti bu'iinsa gidduu isaaniitti uumame sana kaasuunhin hafu. Caacculeen kanneen biroos haaluma walfakkaatuun tokko yoo maqaa dhahamu, inni kan biraan wajjin mul'achuudhaan walitti hidhamanii argamu. Wanti jalqabarratti hubatamuu qabus caacculeen asoosamaa walitti hidhamanii qindoomina qabaachuun tokko yoo waamamu, inni kan biraa isa waamame wajjin achii as bahee mul'achuun jiraachuu isaaniiti. Asoosamichis asoosama ta'uu kan danda'u, ijaarsiifi jireenyi caacculee kanaa tokkummaafi qindoomina yoo qabaatedha. Kunta'uu kan danda'u immoo, mala asoosaan sun filateen walitti rarra'anii yoo argamaniidha.

Addunyaan asoosamaa kan uumamu tokkummaafi qindoomina caacculee asoosamaatiin waan ta'eef, kalaqqiin isaanii hubannaafi of eeggannoo cimaa akka barbaadu ibsa kana irraa hubachuun ni danda'ama.

2.3.1.1.1. Seenaa

Seenaan gochootaafi ta'iinsota asoosama tokko keessatti walduraa duubaan dhihaataniifi kan asoosamni tokko irratti hundeeffamuudha. (Zarihun , 2003:155) maalummaa seenaa yoo

ibsu,

“ታሪክበተወሰነየጊዜቅደምተከተልየተቀናጁሁነቶችትረካነዉ፡፡ደራሲዉበታሪኩዉስጥየተለያዩሁነቶችንያበጃል፡፡በሁነቶቹምስንሰለታዊጉዞታሪኩከአንዱደረጃወደሌላዉሲተላለፍባለታሪኮቹየተለያዩድርጊቶችንበመፈጸምማንነታቸዉናየሚደርስባቸዉክፉምሆነደግነገርይታያል፡፡አንባቢዉምቀጥሎምንሆነባለታሪኩምንያጋጥመዉይሆንኢያለበጉጉትታሪኩንይከታተላል”jedha.

Akka yaada kanaatti, seenaan asoosama tokkoof isa jalqabaafi isa bu'uuraati. Asoosamni tokko kan inni hundeeffamu seenaa irratti. Seenaan ta'iinsota tartiibaan dhiheessa. Ta'iinsota wal-duraa duuba dhufan tokko lamaan kaasee buusa. Namni seenaa asoosama tokko dubbisus ta'insa isa gara fuuldura jiru baruuf gaaffilee, “Itti aansee maaltu ta'e? namfakkiiwwan waa'een isaanii himamaa jiru maaltu isaan qunnama laata?” jedhan gaafachaa seenicha duukaa bu'a.

Seenaan utubaa ta'ee asoosamni tokko dhaabbatee akka mul'atu taasisuu isaafi gaaffii “sana boodahoo?” jedhu deebisaa kan deemu ta'uu isaa waraabbii kanarraa hubachuun ni danda'ama. Kana jechuun asoosamni seenaa malee jiraachuu hin danda'u jechuudha.” Seenaan hin jiru taanan dubbisaan (namni dubbisu) miira dammaqinaan dubbisuuf wanta isa gargaaru waan dhabuuf, dubbisuu isaa itti fufuuf akka rakkatus barreessaan kun ni ibsa.

Walumaagalatti seenaan caacculee asoosamaa keessaa isa tokko yoo ta'u, asoosamni dheeraan seenaawwan xixiqqoo seenaan guddaa asoosamichaa irraa ijaaramu of keessatti qabachuu danda'a. Kana jechuun asoosama dheeraa keessatti barreessaan ergaa dabarsuu barbaade irratti hundaa'ee seenaawwan lama yookiin sanaa ol hundeessuudhaan akka waldeeggaranii yaada isa guddicha (kaayyoo barreessichaa) agarsiisan taasisa jechuudha.

2.3.1.1.1.2 Jaargocha

Jaargochi akkuma seenaa gochoota walduraaduubaan kan dhiheessu ta'ee garuu, gaaffii “sana boodahoo?” jedhuuf deebii kan kennu osoo hin taane, gaaffii “maaliif?” jedhu kan deebisuudha. Kana jechuun gochi tokko sababa itti raawwatamuu danda'e ni agarsiisa jechuudha. Kanaan seenaarraa adda ta'uu isaa M.A.R. Habib (2005: 607) Shlovsky wabeeffachuudhaan akkas jechuun ibsa “ Shlovsky distinguishes between ‘ story’ which was merely a description of events and plot was structure of cause and effect”

Jaargochi walqabeenya qabu jalqaba, gidduufi xumura qaba. Yaada kana Trimmer (1985) “ The plot of a fiction often provides the essential structure in the story by arranging its action in a unitied order from the beginning through the middle to the end,” jechuun ibsa. Milhorn (2006:2) maalummaa jaargochaa yoo ibsu, “ Plot is the sequence of events in a story as the author chooses to arrange them. It is a chain of events and the cause of some subsequent events,” jedha. Akka yaada kanaatti, jaargochi ta'iinsonni seenaa tokko keessa jiran walduraaduuba asoosichi filateen tartiibaan kan ittiin dhihaatani. Kunis tartiiba gochootaa irratti seerri murtaa'e akka hin jirreefi barreessaan haala yaada isaa ittiin tartiibaan kaa'uuf isaaf mijatu filachuun dhiheessuu akka danda'u agarsiisa. Kana malees, jaargochi sansalata gochootaa sababaafi bu'aa isaanii qabatu akka ta'e waraabbiin kun ni ibsa. Haaluma walfakkaatuun(Zarihuun 2003), jaargochi asoosama

tokko keessatti gaaffii maaltu ta'e? maaliif ta'e? jennee gaafannuuf deebii nuti argannu kan of keessattiqabatu yookiin gochoonni duraa duuba yerootiin dhihaatan sababa itti raawwatamaniifi bu'aa isaa kan of keessatti qabatee jiru akka ta'e ni ibsa.

Wanti asirraa hubatamu sababii gochi tokko itti raawwatame beekamuutu isarra jiraata. Kunis gochoonni akkasumaan akka walitti hindabalamneefi wanti isaan walitti hidhee walqabatani akka deeman taasisuu jiraachuu isaa agarsiisa. Garaagarummaan seenaafi jaargochaas isa kana.

Jaargochi tokko kan ijaaramu sababootaafi bu'aalee haalawwan namfakkiiwwankeessa darban irraa akka ta'e ibsa armaan oliirraa ni hubatama. Karaabiraatiin, seenaa asoosama dheeraa tokko keessatti jaargochaaleen xixiqqoo jaargocha isa guddicha ijaaran ni jiraatu. Kanaaf immoo gahee namfakkiin olaanaa asoosamichaa seenicha keessatti qabu murteessaadha. (Zarihun 2003) akka ibsutti, gochoonni jaargocha tokkoon raawwataman kaayyoo barreessichi qabatee ka'e galmaan geessisuuf sababaafi bu'aan walqabachuun deemanii,deemanii sadarkaa iccitii tokko saaxil baasuura yookiin bu'aa tokkorra gahamuu qaba. Adeemsa akkasii keessatti haalawwan namfakkii olaanaankeessa darbu ni jiraatu.Haalawwan uumamaniif wanti sababa ta'eefi rakkoon isa hordofee dhufu,akkasumasjijjiiramni namfakkii kana irratti mul'ate qabxilee xiyyeeffannoon kennamuufii qabaniidha.

Yaada kana keessaa qabxiin jaargochi sadarkaalee qabaachuu isaa agarsiisus ni jira.

2.3.1.1.1.2.1. Sadarkaalee jaargochaa

Jaargochi sadarkaalee shan akka qabu Pugh fi Margaret (2014 : 131) ni ibsu.

- I. **Madda/exposition:** Jalqaba seenichaa, yaada ka'umsaa yookiin iddoo itti barreessaan odeeffannoo dugda duubaa itti dhiheessu, waltajjii qindeessu, haala mijeessu, bakka namfakkiiwwaniifi waldiddaan uumamuu danda'u itti beeksifamani.Crimson (2012: 60) waa'ee sadarkaa jaargochaa isa kanaa / madda yoo ibsu, "Exposition is introduction and establishment of the character, setting and situation.Exposition includes the narrative that gets the story movingforward.Authors use exposition to set up the main character and his problem or goal," jedha.

Fedhasaa (2013: 69) irrattis yaada walfakkaataatu hubatama. Innis akaataa armaan gadiin ibsa.

Saaxilli bakka namfakkiileen gochoota asoosamaa raawwachuuf itti saaxilamani. Utubaan jaargochaa asitti hundeeffama; seenduubeen seenaa asoosamichaas saaxila keessatti jalqaba. Seenaan bakka kanatti hayyu-dureen walitti hidhata; yoomessa gochi asoosamichaa keessatti hundaa'etu akeekama.

- II. **Tumsa / Rising action :** Wikox fi Rankin (1993: 9) maalummaa tumsaa yoo ibsan, “Rising action sometimes called struggle, tension or suspense provides a close focus on conflict or interlocking in plot detail. Therefore rising action helps as see the obvious that all further action, character development and resolution are interrelated,” jedhu.

Akka yaada kana irraa hubatamutti tumsi waldiddaa uumamuu danda'uuf sababiin biroon bakka itti uumamu. Bakka waldiddaan jiru sun daran itti cimaa deemu yookiin akka waldidaan sun waldiddaa biroo argatee daran cimuufi dubbiin walxaxaa deemuudha. Gabaabumatti, tumsa jechuun waldiddaa duraan uumame irratti waldiddaan gara biraa dabalamee seenaan asoosamichaa qalbii rarraasuudhaan babal'achaa akka deemu bakka itti taasifamuudha.

- iii. **Finiina / climax:** Humna guutameen kan ka'e yaadni duraan uumame bakka cimaa yookiin olaanaa gahuu isaa kan agarsiisu yoo ta'u, waldiddaan cimee gara wal rukutuutti(walitti bu'uu) bakka itti gahuudha. Humna aarii bakka itti walitti bahan yookiin iddoo itti humni kuufame nama keessaa itti bahuudha. Gabaabumatti, finiinni iddoo murtaa'aa jaargochi waldiddaa guddaarra gahuudha. Yaada kana Turco (1999: 42) yoo ibsu, “ The climax, when protagonist and antagonist are pitted against one another in a final effort. At this point the protagonist either over comes the antagonist and achieves the goal ,or the conflict is lost,” jedha

- iv. **Murama / falling action:** Xumura waldiddaa kan mul'isuudha. Kana booda walitti bu'uun, walrukutuun hin jiru; waldiddaan raawwateera jechuudha. Bakki kun

humna aarii baafatanii bakkatti addaan bahani. Ehrenhaft (2010 : 50) yaada kana, “Falling action is the result of conflict,” jechuun kaa’a.

V. Furmaata / Resolution: “Gochi saaxilaa kaasee amma bantimiiiratti walxaxaa dhufe sigigoo keessa darbee bakka kanatti hiikama,”Fedhasaa (2013:71).Haaluma walfakkaatuun Kilarer (1999:15)“Climax is followed by resolutions of the complication with which the text usually ends,” jechuun ibsa.

Waraabbiiwwan kunneen akka mul’isanitti, furmaanni waldiddaan jalqabaa kaasee walxaxaa dhufe bakka itti hiikamuufi seerri waliin jireenyaa biroon (haaraan) iddoo itti hundaa’uu danda’uudha. Jijjiirama goobaangaleessa asoosamichaa irratti mul’ate bakka itti agarsiifamuudha.

2.3.1.1.1.3.Waldiddaa

Waldiddaan walitti bu’iinsa humnoota lama gidduutti sababa adda addaatiin taasifamu yoo ta’u, seenaan asoosamichaa babal’achaa, dubbisaa ofitti hawwachaa akka deemu wantoota taasisan keessaa isa olaanaati. Jaargochi cimaanis kan waldiddaa of keessaa qabuudha. Zarihun (2003: 172) maalummaawaldiddaa akka itti aanutti ibsa “በልቦለድ አለም የሚኖሩ ገጸባህርያት በታሪኩ ውስጥ በተፈጠሩ ላላቸው ርስቶች ላይ የሚገኙ ጥቅሞች ከሆኑት ግን በተለያዩ ምክንያቶች ተቀራካሪነት ያላቸው ይሆናሉ፡፡ በነዚህ ሁኔታዎች ውስጥ አለመግባባቶች ሲፈጠሩ ፍጥነት ያለው ግጭት የሚባለው፡፡”

Yaadni kun,namfakkiiwwan asoosamichaa walitti dhufeenya gidduu isaaniitti uumamu irraa kan ka’e sababa adda addaatiin wal’aansoo keessa seenu; walitti bu’iinsa haala kanaan uumames waldiddaa akka jedhamu agarsiisa.

Seenaan asoosamichaa babal’achaaafi qalbii rarraasaa akka deemuu taasisuu keessatti waldiddaan iddoo guddaa akka qabu yoo ibsus, Wal’aansichi immoo, babal’achaa deemee dubbii dubbii fideewalitti bu’iinsa bal’isee, fincilli fincila fidee walifixxaan humnoota kana gidduutti hedduu walxaxaa ta’aa deema.Namfakkiiwwan lola akkasii keessa yommuu seenan asoosamichi babbal’achaa dhufa. Seenaanis qalbii namaa rarraasaa deema. Gaaffileen hedduunis ni ka’u. Eenyutu kuffisa laata? Eenyummo kuffifama?... jechaa osoo hin beekiin gara isa tokkoo gorree deeggaraa isa tokko immoo

mormina. Waldiddichis deemee deemee haala baay'ee nama dhiphisu irra gaha. Bakki kun iddoo waldiddichi sadarkaa olaanaa irra gahuudha. Waldiddaan sun yommuudhuka'uudhaaf fiixarraa gahu jechuudha. Sana booda ni dhuka'a; gara furmaata tokkoottis deema. Wanti hundinuu laafaa, salphachaa, hiika argachaa deema.

Karaa biraatiin kalaqqii waldiddaa keessatti qabxilee xiyyeeffannoo keessa galuu qaban maal, maal akka ta'an barreessaan kun yoo ibsu, Waldiddaanhumnoota lama gidduutti kan mul'atu erga ta'ee humnootni kun lamaan walgituu qabu. Kana jechuun humni isaan ittiin walmorman yookiin wanta isaan walitti buusee sanaan milkaa'uuf fedhiin isaan qaban walmadaaluu qaba jechuudha. Kunis yommuu seenaa asoosamichaa dubbisnu, eenyu akka mo'u tilmaamuuf carraa nuuf hin kennu. Waan ta'eefis, miirrikenya seenicha duukaa rarra'aa deema. Asoosamicha dubbisuufis hedduu itti harkifamna. Yoo wal hingitan ta'e garuu, eenyu akka mo'u jalqabumarraa salphaatti tilmaamuun waan danda'amuuf, seenichatti hedduu harkifamuun hin jiraatu.

Qabxiin inni birooimmoo, waldiddaanuumame sun amanamummaa qabaachuu qaba. Waldiddichi qabatamaan addunyaa haqaa kan agarsiisu yoo ta'e, amanamummaa ni qabaata. Kana irraa fagaannaan amanamummaa hin qabaatu.

Walumaagalatti, waldiddaan of eeggannoodhaan uumame seenaan asoosama tokkoo babal'achaafi qalbii dubbisaa rarraasaa fuulduratti tarkaanfatee xumurarra akka gahu kan taasisu ta'uu isaa yaadolee armaan oliirraa hubachuun ni danda'ama.

2.3.1.1.3.1 Gosoota Waldiddaa

Waldiddaan iddoo gurguddaa lamatti qoodama: waldiddaa keessaa fi waldiddaa alaa. Yaada kana ragaan intarneetiirraa argame, "Two types of conflict are possible: external and internal. External conflict could be man against nature or man against man. While internal conflict might not seem as exciting as external, remember that real life has far more internal than external conflict," jedha.

2.3.1.1.3.1.1 Waldiddaa alaa / waldiddaa mul'ata

a. Namaa fi nama gidduutti waldiddaa uumamuu danda'u

Walitti bu'iinsi kun garaagarummaa ilaalchaa, amantaa, kaayyoo, ejjennoo yookiin eenyummaa namfakkiwwan qabaatanirraa madda(Zarihun, 2003) ni ibsa.

b. Waddiddaa namfakkiifi uumama gidduutti ta'u.

(Zarihun, 2003) gosa waddiddaa kanaa yoo ibsu, Namni jiraachuuf sochii taasisuu keessatti qaamolee uumamaa adda addaa wajjin walitti dhufa. Fakkeenyaaf bosona ciree lafa qonnaa qopheessa. Yeroo kana raawwatus bosana sana wajjin haalli walitti isa buusuu uumamuu danda'a. guguddachuu mukkeenii, bineensonni bosona sana keessa jiraatan ... hojii isaa akkaataa barbaadeen akka hin raawwanne gufuu itti ta'u. Innis isaan iirratti olaantummaa argachuuf wal'aansoo isaa itti fufuudhaan bu'aa tokkorra gaha. Walitti bu'iinsi akkanaa namni jiraachuuf jecha kan uumama gosa addaa addaa wajjin taasisuudha

Waddiddaa akkasii keessatti namfakkiin uumama akka mormu, wal'aansoo walqabu, uumama loluufi ofirraa faccisuuf adeemsa godhu keessattis wantoota hedduu keessa akka seenu yaada armaan oliirraa hubachuun ni danda'ama.

2.3.1.1.1.2.2 Waddiddaa namfakkiin ofiisa waliin godhu / waddiddaa keessaa

Yaadoleen lamaafi isaa ol sammuu nama tokkoo keessatti ka'anii yeroo walfalman waddiddaa uumamuudha. Haala akkasii keessatti namfakkiin of morma, jeeqa, dhiphisa, lola...Waddiddaa kun kan namni ofiisaa waliin wallolu, waddiddaa xiinsammuu kan jedhamuudha. Gosa waddiddaa kanaa (Zarihun, 2003: 175) akkana jechuun ibsa. “ይህአይነቱግጭትበአንድሰዉወስጥበሚኖሩፍላጎቶችመካከልየሚፈጠርቅራኔነዉ፡፡” Akka yaada kana irraahubatamutti, waddiddaan akkasii fedhiwwan nama tokko keessa jiran gidduu walitti bu'iinsa uumamuudha.

Addunyaa dhugaa keessatti waddiddaan gosa garaagaraa, qaamolee garaagaraa gidduutti akkuma mul'atu, addunyaa asoosama keessattis, bifuma walfakkatuun mul'achuu akka dandau ibsa armaan oliirraa hubachun ni danda'ama. Kanaafuu, barreessaan asoosamaas kaayyoo barreeffamichaa irratti hundaa' un waddiddaa gosa adda addaa kalaqee asoosama isaa keessatti hamachiisuu ni danda'a.

2.3.1.1.1.4 Ija / Kallattii seenaan irraa dhihaatu

Ija / kallattii jechuun seenaa asoosamichaa dubbistootaaf kan seenessu yookiin kan himu eenyu? Seenessaan, seenaa seeneffamu wajjin hariiroo akkamii qaba? Seenichi kan seeneffame ija eenyuutiin ilaalameeti? Gaaffilee jedhaniif deebii kan kennu ta'ee kallattii yookiin akkaataa barreessaan (asoosaan) seenaa asoosamasaatii itti dhiheessu yookiin kallattii seenichi itti seeneffamuudha. Ragaan intarneetii irraa argames “Point of view is the narrative point of view” how the story is told more specifically, who tells it” jechuun ibsa. Milhorn (2006:11) maalummaa ijaa yoo ibsu, “ The point of view of a novel is the perspective from which the reader is allowed to view the action and the characters,” jedha.

Seenaan asoosama tokkoo kallattii adda addaa irraa dhihaachuu danda'a. “ As a writer, there are a number of points of view to choose from, and each has its advantages and disadvantages,” Milhorn (2006: 11) Barreessaan asoosamaa gosoota ijaa jiran keessaa filatee seenaa asoosama isaa ittiin seenessuu akka danda'uufi tokkoon tokkoon ijawwan kunneenis bu'aafi mudaa mataa isaanii akka qaban waraabbiin kun ni agarsiisa.

2.3.1.1.1.4.1 Gosoota Ijaa

2.3.1.1.1.4.1.1 Ija hunda-beek

Seenaan gosa ijaa kanaanseeneffamu ramaddii sadaffaatiin yoo ta'u, akkuma moggaasa isaa irraa hubatamutti seenessaan seenaa asoosamichaa seenessu gochaa achi keessatti dalagame mara beeka. Eenyummaafi maalummaa, fedhiifi hawwii, yaadaafi ilaalcha namfakkiiwwanii tokko tokkoon sirriitti kan hubateedha. Bakka hundatti yeroo kamiyyuu gocha dalagameefi dalagamuu yaadame hunda seenessuu danda'a. “This is the all knowing author with the ability to go in to any and all character's minds, complete freedom in time and place,” Kercheval (1997:43) Waraabbiin kun yaada armaan olii kan ibsu yoo ta'u, seenessaan gosa ijaa kanaa barreessicha ta'uu isaas ni hubachiisa.

Seenessaan kun, akkuma Waaqaa waan hunda waan beekuuf “Seenessaa Waaqaan qixxee” jedhamee akka waamamu, yaada dhuunfaaisaa, amantaafi falaasama ofiisaa odeessuuf carraa bal'aa akka qabu, Wanta barbaade jechuu danda'uu isaafi waa'ee

jireenyaa ilaalchisee amantaa ofii qabu ibsuufi hiika mataasaatii kennuu akka danda’u (Zarihuun 2003) ni ibsa.

A. Bu’aafi mudaa ija hunda beek

Gosni ijaa barreessaan seenaa asoosama isaa ittiin dhiheessuuf fiatu kamiyyuu faayidaafi miidhaa mataa isaa akka qabu beektoonni ni ibsu. Gosni ijaa kunis bu’aafi mudaa ni qabaata jechuudha. Akka Zarihun agarsiisutti bu’aan ija kanaa seenessaan wanta seenaa asoosamichaa keessatti dalagamu hunda tokko tokkoon dubistootatti hima. Kanafuu dubbistonni odeeffannoo barbaachisaa ta’e hunda ni argatu. Wanti isaanitti hafuyookiin odeeffannoon miliqe hafu hin jiraachuu dhiisuu isaa yoo ta’u, mudaan isaa immoo, dubbistootaafi namfakkiiwwan walirraa faggeessuu isaati. Kana jechuun gocha asoosamicha keessatti dalagame hunda waan tokko osoo hin hambisiin urgufee sababa dhiheessuuf, dubbistoonni sammuu isaaniitti fayyadamanii wanta adda addaa akka hin xiinxalle taasisa. Kana malees, tokkummaa Seenaa asoosamichaa laaffisa. Barreessaan asoosamichaa kun seenaa asoosamicha keessatti dalagameefi dubbistoota gidduu waan galuuf yookiin immoo namfakkii tokko irraa gara namfakkii kan birootti cecce’aa waan seenessuuf walitti hidhamiinsaafi tokkummaa seenichaa laaffisuu yookiin balleessuudhaan miidhaa guddaa fiduu danda’a.

2.3.1.1.4.1.2 Ija hunda beek murtaa’aa

Griffith (2011:45) waa’ee ija seenessaa hunda beek murtaa’aa yoo ibsu, “As with the omniscient narrators of the third person limited point of view refer to the characters as “he” and “she” and still have more knowledge of the fictional world than we do of our worlds. But they restrict (limit) their perspectives to the mind of one character,” jedha.

Gosni ijaa kunis akkuma ija hunda beekii ramaddiisadaffaadhaan seeneffama. Seenessaan kunis beekumsa nuti addunyaa keessa jirannuuf qabnu caalaa, waa’ee addunyaa asoosamichaa beekumsa hedduu qaba. Haata’u malee fedhii, yaadaafi ilaalcha namfakkii hundaa guutummaa gutuutti hin beeku. Waa’ee gocha seenicha

keessatti dalagamus ta'ee waa'ee namfakkiiwwanii beekumsi inni qabu murtaawaadha. Akkasumas ilaalcha, amantaafi falaasama mataasaatii odeessuuf carraan inni qabu murtaawaadha. Kana jechunis seenessichi waa'ee namfakkiiwwan asoosamicha keessatti argaman hunda hin beeku. Kana malees, ilaalcha mataasaatii akka barbaade dubbachuu hin danda'u. Beekumsi inni waa'ee namfakkiiwwanii qabuufi yaada mataasaatii callaqqisuuf carraa inni qabu daangeffamaa ta'uu isaatu yaada waraabbii kana keessaa hubatama.

A. Bu'aafi mudaa ija hunda beek murtaa'aa

Dubbistootaafi namfakkiiwwan walitti dhiheessuudhaan ija hunda beekirra kan wayyaa'eedha. Kana jechuunis gaheen seenessaa murtaawaa waan ta'eef yookiin eenyummaa namfakkiiwwanii guutumaa guutuutti waan hin beekneef dubbistoonni maalummaa namfakkiiwwan kanaa gocha isaaniirraa akka hubatan ni taasisa. Mudaa gosni ijaa kun qabummoo seenichi kan dhihaatu namfakkii filatame tokkoon waan ta'eef, dubbistoonni wanta namfakkii filatame sun itti himu hordofuu malee daangaa kana darbuu hin danda'an. Akkasumas beekumsi namfakkii seenessaan filatame sun qabu, muraasa waan ta'uuf, odeeffannoo barbaachisaa ta'an dubbistoonni dhabuu akka danda'an (Zarihun, 2003) ni ibsa.

2.3.1.1.4.1.3 Ija ramaddii tokkoffaa

Ragaan intarneetii irraa argame waa'ee ija ramaddii tokkoffaa akkas jechuun kaa'a. "In the first person point of view, the story is told by a character within the story, a character using the first person pronoun, 'I'. Akka asirraa hubatamutti, gosa ijaa ramaddii tokkoffaatiin seenaankan dhihaatu namfakkii seenicha keessatti argamuuni. Innis qooda maqaa 'Ani' jedhutti dhimma bahuun seenicha dhiheessa.

Seenessaan 'Ani' "jedhee wanta isarra gahe, ofiisaa raawwate yookiin gocha nama kan biroorra gahe, gocha namfakkiiwwan kan biroo hojjetan seenessu kun haala seenaa asoosamichaafi filannoo barreessicharrati hundaa'ee, namfakkii olaanaayookiin namfakkii xiqqaa ta'uu danda'a. Yaada kana Klarer (1999: 22) "First person narrations

can adopt the point of view either of the protagonist or a minor figure. The majority of novels in first person narration uses, ofcourse, the protagonist/ main character as a narrator,” jechuun ibsa.

Akkasumas namfakkiin seenaa asoosamichaa dhiheessu kun gocha ofii isaatii raawwate, seenaa mataa isaatii kan seenessu, kan himu yookiin gocha namfakkiwwan kan biroon hojjetan, haala namfakkiwwan kan biroo keessatti argaman, hordofee kan seenessu seenaa sana keessatti kan hin hirmaanne ta’uu danda’a.

A. Bu’aafi mudaa ija ramaddii tokkoffaa

Seenessaan ija ramaddii tokkoffaatiin seenaa dalagame seenessu kun, seenaa asoosamicha keessatti argamu irratti kan hirmaate yookiin seenicha wajjin walitti dhufeenya kan qabu ta’ee haala gaariidhaan seenichatti dhihaate waa’ee seenichaa kan hordofe waan ta’eef, seenicha akkuma jirutti seenessuu danda’a jedhamee yaadama. Kana waan ta’eef, seenaan kallattii ija kanaatiin seeneffamu dhugummaa olaanaa qabaachuu danda’a. Kun bu’aa ija kanaa yoo ta’u, mudaan isaa immoo, ilaalcha barreessaatiif iddoo hin kennu. Kana jechuunis barreessaan asoosamichabarreesse ilaalchaafi hiika jireenyaaf qabu giddu gidduutti odeessuu, himuu hin danda’u. Kanaafuu, seenessaan “Ani akkanan ture akkanan godhe” jedhee seenicha seenessu sun dhimmoota tokko tokko garmalee ol kaasee yookiingurra guddisee seenessuu danda’a. Kana malees, seenessaan kan seenessu gochawwan bakka namfakkii seenessaan sun itti argamu qofa. Kanaafuu, murtaa’ina qaba jechuudha. Kana jechuun akka ija hundabeekii bakka tokko irraa bakka birootti daddarbee gochawwan seenicha keessatti dalagaman hunda ibsuu hin danda’u(Zarihun, 2003).

2.3.1.1.1.4.1.4 Ija ak-diraamaa /dramatic point of view

Gosni ijaa kun eenyummaa, maalummaa, yaadaafi fedhii namfakkiwwan asoosamicha keessatti argamanii dubbisaan gochawwan namfakkiwwan dalaganiifi haasaa afaan isaaniitii bahu xiinxalee maalummaa isaanii akka hubatu kan taasisuudha. Kana jechuun

seenichi seenessaan kan namatti himamu akkasumas, barreessaan gidduu lixee ilaalchaa isaa kan ittiin kennu miti jechuudha.

Akka (Zarihun, 2003) ibsutti, gosa ijaa kana keessatti seenessaan asoosamichaa gochawwan namfakkiiwwaniin dalagamaniifi ta'iinsootaasoosamicha keessatti mul'atan irratti ilaalcha yookiin yaada mataa isaatii kennuu hin danda'u. Seenaa asoosamichaakeessatti gochawwan dalagamaniifi walqunnamtiin namfakkiiwwan gidduutti mul'atuyookiin haalli namfakkiiwwan itti seenan akkuma jirutti dubbistootaaf dhihaata. Gochi asoosamicha keessatti ta'eefi haalli namfakkiiwwan keessa jiran akka waan diraamaa yookiin do'ii waltajjii irratti ilaalamu ta'ee dubbistootaaf dhihaata. Kanaafuu, dubbistoonni haasaa afaan namfakkiiwwanii keessaa bahu, wanta namfakkiiwwan dubbatan ni dhaggeeffatu. Gocha namfakkiiwwan dalagan hubatu. Kanarratti hundaa'ee fedhiifi yaada namfakkiiwwanii, rakkinaafi eenyummaa isaanii addaan baasanii hubatu. Dubbiifi gocha namfakkiiwwanii xiinxalanii, qoratanii, ilaalcha mataa isaaniitiin murtee mataa isaanii irra gahu.

A. Bu'aafi mudaa gosa ija ak-diraamaa

Ibsa (Zarihun, 2003) irraa akka hubatamutti gosni ijaa kun gama bu'aa isaatiin yommuu ilaalamu, seenessaan ilaalcha mataa isaatii osoo hin dabaliin gocha namfakkiiwwaniifi haasaa afaan isaaniiti bahu akkuma jirutti dhiheessuu isaati. Kunis dubbistoonni gochaafi haasaa namfakkiiwwanii irraa maalummaa, amalaafi eenyummaa namfakkiiwwanii akka xiinxalan taasisa. Namfakkiiwwaniifi dubbistoota walitti dhiheessa. Kun bu'aa gosti ijaa kun qabuudha. Gosni ijaa kun mudaas ni qaba. Mudaa gosa ijaa kana keessaa inni bu'uura, seenessaan gidduu gidduutti haalawwan tokko tokko irratti ibsa kennuu waan hindandeenyeef, dubbistoonni tokko tokko seenaa seeneffamu sana akka salphaatti hubachuu dhabuu isaaniiti.

Akka ibsa hayyootaa kanneen irraa hubatamutti seenaan asoosama tokkoo gosoota ijaa afran kana keessaa, ija barreessaan asoosamichaa filateen kan seeneffamu yoo ta'u, tokkoon tokkoon isaanii bu'aafi miidhaa waan qabaniif, barreessaan asoosama isaatiin ergaa dabarsuu barbaadeef gosa ija mijataa ta'uufii danda'utti dhimma baha jechuudha.

2.3.1.1.1.4.2 Filannoo gosa ijaa

Barreessaan asoosama tokkoo seenaan inni hundeesse ija kamiin seeneffamuu akka qabu ofii isaatiif murteessa. Qabiyyee seenaan isaa of keessaa qabuufi waan asoosama isaatiin dabarsuu barbaade akkasumas, yoomessa namfakkiiwwan keessatti socho'an irratti hundaa'uudhaan gosoota ijaa keessaa kan mijatuuf filatee ittiin dhiheessa.

Akka ibsa (Zarihun, 2003) itti, barreessaan tokko gosa ijaa seenaa asoosama isaa ittiin seenessu kan murteeffatu qabiyyee fi amala seenaan asoosamichaa of keessatti hammatee jiru, kaayyoo gooroo bakkaan ga'uuf karoofateefi namfakkiiwwan asoosamicha keessatti argaman bu'uura taasifateeti. Kanaafuu, gosti ijaa barreessichi filatu, seenaa asoosamichaan seeneffamuu barbaadameefi goochawwan asoosamicha keessatti argaman walitti guduunfee dubbistootaaf kan dhiheessuu danda'u ta'uu qaba.

Barreessitoonni asoosamaa akkaataa fayyadama gosoota ijaa irratti garaagarummaa akka qabanis yoo ibsu, barreessitoonni tokko tokko asoosama tokkoo keessatti gosa ijaa tokko qofa fayyadamanii seenaa asoosamichaa dhiheessu. Tokko tokko immoo, asoosama tokko keessatti gosa ijaa akaakuu lama kan fayyadaman jiru. Jarreen kun asoosama tokko keessatti boqonnaalee argaman keessaa hamma tokko gosa ijaa tokkoon seenessanii, boqonnaalee hafan immoo gosa ijaa kan biroota haan seenessu.

Yaada kana irraa akka hubatamutti asoosamni tokko gosa ijaa tokko qofaan yookiin gosoota ijaa lamatti dhimma bahuun seenaan isaa dhihaachuu ni danda'a. Gama biraatiin, asoosaan ijaawwan lama waljijjiiree seenaa asoosamaa seenessu, jijjiirraa ijaa wayita taasisu of eeggannoo cimaa gochuu qaba. Sababiin isaas, gosa ijaa jijjiiranii dhimma bahuun faayidaa argamsiisuuqofa osoo hin taane, miidhaa hordofsiisus waan qabuufi.

Faayidaafi miidhaa gama jijjiirraa gosa ijaatiin seenaa asoosama tokkoo irratti mul'achuu danda'us ibsa armaan gaditti (Zarihun 2003: 204) irratti kenname irraa ni hubatam

*በልቦኔ እንደረራሲው ፍላጎት እንደታሪኩ አይነት የተመረጠው ንፍሱ ተረክነት የቆየ
ውን እንደመለወጥ ይቻላል፡፡ እንደረገፈው ግን የሚደረግ ነት፡፡ ጠባቂ ምክንያት
ሊኖረው ይገባል፡፡ የሚያስከትለው ጉዳትና ጥቅም ስለሚኖር በጥንቃቄ መከናወን አለ
በት፡፡ እንደረገፈው ንግት በመለወጥ ምክንያት በታሪኩ እንደነትና ግጥም ጥምነት ላይ*

**መላላትን ልዩነት ልይኝላል። የታሪክን ድንትና ቅንጅት ከላላደግ ሞያ በዙገሮ
ኝ መመስቃቀል ይፈጠራ።**

Akka yaada kanairraa hubatamutti, gosni ijaa faayidaa irraa oolaa ture tokko sababa quubsaafi haala dirqisiisaa malee akka tasaa yoo gara gosa ijaa birootti geeddarame, tokkummaafi walta'insaseenaa asoosamichaa laaffisuu yookiin diiguu ni danda'a. Kun taanaan immoo, waan hedduu faalleessa. Ijaarsa seenichaa waliin borca. Dubbistoonni seenicha duraa duubaan akka hin hordofne gufuu itti ta'a. Eenyu waa'ee eenyuu akka dubbatu, ilaalcha barreessaafi yaada namfakkiwwanii addaan baasuuf rakkisaa ta'a. Dimshaashumatti tokkummaan seenaa asoosamichaa walxaxee kaayyoon barreeffamichaa galmaan osoo hin gahamiin hafuu danda'a.

Walumaagalatti, asoosaan tokko gosa ijaa mijataa ta'ee isatti mul'ate filatee seenaa asoosama isaa dhiheessuu (seenessuu) ni danda'a. Haata'u malee, filannoon ijaa kun kaayyoo gooroo qabatee ka'e galmaan gahuufii kan danda'u ta'uu qaba. Akkasumas, gosoota ijaa lamatti kan dhimma bahu yoo ta'e, jijjiirraa gosa ijaa taasisuuf sababii quubsaan jiraachuu isaa mirkaneeffachuun barbaachisaa akka ta'e ibsa kana irraa ni hubatama.

2.3.1.1.1.5 Yoomessa

yoomessi bakkaafi yeroo seenaan asoosamicha keessatti seeneffame itti raawwatame yookiin bakkaafi yeroo namfakkiwwan asoosamicha keessatti argaman sun itti jiraataniidha.

Addunyaan asoosamaa kan uumamu, dubbisaan itti affeerramu, bakka seenaan itti raawwateen olitti ilaalama. Sababiin isaas, siyaasa, aadaa, seenaa, amantii... of keessaa waan qabuufi. Kana waan ta'eef, gocha raawwatamu sanaaf halluu ta'uudhaan akka sirriitti mul'atu yookiin calaqqisiisu gochuu ni danda'a. Kunis amalliifi gochi namfakkiwwanii yoomessa irratti hundaa'uu isaa mul'isa. Yaada kana Fedhasaa (2013: 73) Berhanu (1993) wabeeffachuun akka itti aanutti ibsa.

Yoomessi hojii asoosamaa keessatti haala seenaafi aadaa hawaasa sanaa, waa'ee namfakkiifi ergaa asoosamaa agarsiisa. Barreessitoonni waan argamuufi dhaga'amu xiinsammuun walqabsiisanii seenaa kalaqan

keessatti addeessu. Akka kanaan, ergaan asoosama tokkoo yoomessa keessa akka ruuqamu taasisu. Yoomessi ergaa asoosama tokkoo mul'isuuf bakka olaanaa qaba jechuudha. Akkasumas yaadaafi ilaalchi hawaasaa yoomessa keessatti ibsama.

Haaluma walfakkaatuun (Zarihun 2003) maalummaa yoomessaa yoo ibsu, Yoomessa jechuun bakkaafi yeroo seenaan asoosamichaa keessatti seeneffame itti raawwatame yookiin bakkaafi yeroo namfakkiiwwan asoosamichaa keessatti argaman sun itti jiraataniidha. Bakkaafi yeroon asoosama tokkoos birkiilee adda addaa of keessatti hammatanii argamu. Namni addunyaa dhugaa kana irra jiraatu bakka keessa jiraatuufi yeroo itti jiraatu qaba. Namfakkiiwwan nama bakka bu'aniis akkasuma. Kanaafuu, asoosamni martinuu yoomessa qaba. Barreessaan tokko asoosama isaatiif yommuu yoomessa kalaqu gochawwaniifi walqunnamtiinamfakkiiwwan gidduutti mul'atu akkasumas jireenya hawaasaa irratti hundaa'eeti. Barreessaan namfakkiiwwaniif bakkaafi yeroo beekamaa ta'e yoo filuuf, jiruufi jireenyi namfakkiiwwanii, amalli isaanii yoomessa filatameef wajjin kan walfakkaatu ta'uu qaba. Gochi namfakkiiwwanii, fedhaafi hawwiin isaanii haala naannoo keessa jiraataniifi bara keessa jiraatanii calaqqisiisuu qaba.

Dubbisaan namfakkiiwwan kun dhuguma nama fakkaatu jedhee amanee fudhachuu kan danda'u haala armaan olitti ibsameen yoo dhihaataniidha. Namfakkiiwwan ilaalcha, akkaataa jireenyaa, aadaafi amala baraafi bakka keessa jiraatanii kan calaqqisiisan yoo ta'e, yoomessa wajjin walitti hidhamiinsa kan qaban ta'u. Kanaan ala yoo ta'an, jechuunis gochiisaanii yoomessaa wajjin kan wal hin fakkaanne yoo ta'e amanamummaa hin argatu.

Walumaagalatti, barreessaan yoomessa asoosama isaa addunyaa dhugaa irraa / hawaasa dhugaan jiru irraa fudhachuu ni danda'a. Akkasumas, yaada ibsuu barbaade irratti hundaa'ee yoomessa caacculee asoosamichaa kanneen biroo wajjin deemu danda'u, kalaquu yookaan immoo, seenaa yeroofi bakka kamiyyuutti raawwatamuu danda'u uumee yoomessa asoosama isaa daanga maleessa gochuu ni danda'a

2.3.1.1.1.6 Namfakkiiwwan

Namfakkiiwwan jechuun namoota barreessaa asoosamaatiin uumamaniifi addunyaa asoosamaa keessatti argaman ta'anii yoomessa asoosamichi bu'uura taasifate irratti hundaa'un ilaalcha, amantaa, yaada, aadaa, jiruufi jireenya hawaasa bara sanaa kan calaqqisiisan bakka bu'oota namoota addunyaa dhugaa keessa lubbuudhaan turanii yookiin jiraataniiti. Kirszer and Mandell(1994: 15) maalummaa namfakkii, "A character is a fictional representation of person usually psychologically realistic depiction," jechuun ibsu.

Namfakkiiwwan kanneen caacculee asoosamichaa kanneen biroo wajjin qindaa'anii ilaalcha yookaan yaada barreessichi jireenyaaf qabu kan ittiin ibsatu meeshaalee olaanaa akka ta'an (Zarihuun, 2003) ni ibsa. Kana jechuun bakka bu'oota namootaa waan ta'aniif, barreessaan waan dubbachuu barbaadu isaan akka dubbatan, waan inniifi namoonni biroo yaadan, namfakkiiwwan akka yaadan, gochaan akka agarsiisan ... taasisa jechuudha. Kun immoo kan mul'achuu danda'u, caacculee asoosamichaa kanneen biroo wajjin qindoominni gaariin yoo jiraateedha.

2.3.1.1.1.6.1 Namfakkeessuu

Namfakkeessuun akkaataa barreessan namfakkiiwwan itti kalaquufi dhiheessuu akka ta'e ragaan interneetii irraa argame "characterization process by which fictional characters are presented/developed," jechuun ibsa. Fedhasaa (2013:74) "Namfakkeessuun namfakkiilee uumuudha. Haala ittiin barreessaan namoota, bineensotaa fi wantoota seenicha keessatti ga'ee taphatan amala namaa goonfachiisee mul'isu," jechuun yaada walfakkaatu kenna.

2.1.1.1.6.1.1. Mala kalaqqii namfakkiiwwanii

Barreessaan tokko namfakkii yommuu uumuu ilaalchaa dhala namaatiif qabuufi beekumsa dimshaashaa qabu irraa ka'uun bifaafi amala mataasatiifi kan namoota addunyaa dhugaa kana keessa jiraatanii ofiisaatii beeku bu'uura taasifata (Zarihuun, 2003). Haata'umalee, namfakkiin uumamu sun garagalcha nama sanaa osoo hin taane, namoota adda adda barreessichi jireenya isaa keessatti isa qunnaman irraa amala adda

addaa isaan qaban walitti fidee namfakkii tokko akka bocus dabalee addeessuudhaan, ulaagaalee kalaqqii namfakkiiwwaniis akkaataa armaan gadiin kaa'a.

Barreessaan tokko namfakkiiwwan yommuu uumu qabxiiwwan hordofuufi heerawwan eeguu qabu gosa adda addaatu jiru.

I. Amala isaaniif kenname qabatanii turuu

Amala kennameef qabatanii turuu jechuun amala waggootii baay'eef nama tokko irratti mul'atu jechuu dha. Amalli kunis uumama namfakkiiwwan asoosma keessatti argaman irratti mul'achuu qaba. Kana jechuunis namfakkiiwwan jalqabba seenaa isaaniitii eegalanii hanga dhuma seenaa isaaniitti amala walitti fufiinsa qabu akka qabaatan ni barbaadama. Kunis amala , gocha, yaadaa fi fedhisaaniitiin dimshaashumatti, amala isaanii isa keessaa fi isa alaa irratti mul'achuu qaba. Jijjiirraan amala tasa dhufu jiraachuu hin qabu jechuudha (Zarihuun, 2003)

Jijjiirraan amalaa tasa kan mul'ate yoo ta'e, amanaamummaa seenichaa akka hir'isu waraabbii kunni addeessa.

II. Mudaa /hanqina qabaachuu

Dhalli namaa eenyummaafi amala walxaxaa / walmakaa ta'e qaba: karaa tokkoon gaarii yoo ta'e karaa biraan immoo hamaa ta'uu danda'a. Dhimma tokko irratti beekumsa yoo qabaate, kan biroo irratti immoo hubannoo wayituu dhabuu danda'a ...Kana waan ta'eef, kalaqqii namfakkiiwwanii keessattis haalli kun calaqqisuu qaba. Akka ibsa(Zarihun, 2003) tti, Mudaa qabaachuu jechuun namfakkiin tokko amalaaafi sansaka isaatiin goonkumaa kan mudaa hin qabne ta'ee kalaqamuu hin qabu jechuudha. Sababiin isaas, namni addunyaa dhugaa keessa jiraatu amala tokko qofa hin qabu. Sansakaan isaa gosa tokko qofa miti. Kana jechuunis sansakaan nama tokko ciminaafidhabinas kan qabu ta'ee amala walmakaa ta'etu irratti mul'ata. Gochaafi amala isaa keessatti gaarummaan godhummaan ni argama. Fakkeenyaaf, namni baay'ee gaariidha jedhamu tokko amala hammeenyummaa xiqqoo ishee ni qabaata. Walitti dhufeenya namoota gidduutti mul'atuunis, namni tokko isa tokkoof garalaafeessa isa tokkotti garajabeessa k.k.f ta'uu

danda'a. Namfakkiiwwan fakkaattii namaa ta'anii asoosama keessatti argamanis haala kanaan uumamuu qabu.

Namfakkiiwwan asoosama keessatti argaman qaamaanis ta'ee amalaan, dimshaashumatti jireenya isaaniikeessatti kanmudaa hin qabne ta'anii yoo kalaqaman dubbistoota biratti amanamummaa waan dhabaniif, amala namoonni addunyaa dhugaa keessa jiraatan qaban, jechuunis amala namummaa goonfatani uumamuu qabu jechuudha.

III. Walitti dhufeenya / hariiroo namfakkiiwwanii

Uumama namfakkiiwwanii keessatti qabxiin hubatamuu qabu kan biroon walitti dhufeenya yookiin hariiroo gidduu namfakkiiwwaniitti mul'atuudha. Addunyaa asoosamaa keessatti namoonni argaman kunniin yoomessa keessa jiraatan, seenaa asoosamichaa keessatti jireenya jiraataniifi gocha dalagan irrattihundaa'ee walitti dhufeenya dhimma dhuunfaa irratti yookiin walitti dhufeenya jireenya hawaasummaa keessatti mul'atu qabaachuu qabu. Namni kophaa isaa hin jiraatu waan ta'eef, namfakkiiwwan gidduuttis walitti dhufeenyi wanta hafu miti. Kanaafuu, namfakkiin tokko namfakkii kan biroo wajjin sababa adda addaatiin walitti dhufeenya ni qabaata. Walitti dhufeenyi isaanii kunis gaarii yookiin gadhee ta'uu danda'a. Fakkeenyaaf, namfakkiiwwan asoosamakeessatti argaman firaafi diina, barsiisaafi barataa, obboleessaafi obboleetti k.k.f ta'anii argamuudhaan walitti hidhamiinsa qabaachuu danda'u. Seenaan asoosamichaas babal'achaa, itti fufaa kan deemuu sababiiwwan walitti dhufeenya armaan olitti tuttuqamaniifi kanneen kana fakkaatan irratti hundaa'ee haalawwan uumamaniifi gochawwan dalagaman bu'uureffatee akka ta'e (Zairhun, 2003) ni ibsa.

2.3.1.1.6.1.2 Mala Namfakkiiwwan ittiin dhihaatan

Eenyummaa namfakkiiwwaniifi haala isaan keessa jiran dubbistoonni akka hubatan gochuuf, barreessitoonni tooftaalee gurguddoo lamatti akka fayyadaman beektoonni ni ibsu. Malawwan kunneenis kallattiifi alkallattiin dhiheessuu kan jedhaman yoo ta'u, kallattiin dhiheessuu jechuun eenyummaa namfakkii tokkoo kallattiinyookiin fuulleedhaan ibsuun agarsiisuudha. Alkallattiin dhiheessuun immoo, eenyummaa

namfakkii sanaa gochaan agarsiisuu ta'a. Yookiin immoo, namfakkiin biroon waa'ee isaa akka dubbatan gochuun ta'uu danda'a. Yaada kana ragaan maddi isaa intarneetii ta'e haala armaan gadiitiin gabaabsee ibsa. "1. Direct presentation: described and /or "explained by the narrator 2. Dramatic (indirect presentation: action "show" the kind of person the character is a. his/her own action, behavior, speech, and recorded thoughts and /or b. qualities are apparent by what other characters say about him/her."

2.3.1.1.1.7 Ergaa

Ergaan yaada wiirtuu / yaada giddugaleessaa asoosamichaati. Kan barreessan deemsa seenaa asoosamichaa keessatti tuttuqu, kan walitti dhufeenya namfakkii, jaargocha yoomessa, k.k.f. irraa uumamuufi kan dubbisaan qoratee hubatuudha. Ragaan intarneetii irraa argame, " Theme isn't so much an element of fiction as much as the result of the entire story. The theme is the main idea the writer of the poem or story wants the reader to understand and remember," jechuun ibsa. Ergaan yaada guddaa asoosamichaa kan barreessaan dubbistoota hubachiisuu barbaade yoo ta'u, kan hubatamuu danda'u immoo, caacculee asoosamichaa mara qorachuun akka ta'e agarsiisa. Trimmer (1995:3) irrattis, "Theme is the central and unifying idea about human experience that grows out of all the other elements in the story," jedha. Yaadni kunis ergaan caacculee asoosamaa kanneen biroo irraa akka argamu yookiin hubatamu agarsiisa.

(Zarihun, 2003) akka ibsutti, dhaamsi sadarkaalee adda addaa qaba. Kana jechuun ergaan ijoo ta'e asoosama dheeraa tokko keessa ni jiraata. Akkasumas, ergaaleen xixiqqoos ni jiraatu. Haata'u malee, ergaan inni ijoo ta'e isaan xixiqqoo irraa adda ta'ee hin dhihaatu. Ergaalee xixiqqoon ergaa isa ijoo ta'e kan ijaaran, ifee akka mul'atu kanneen taasisani. Isaan gidduu walitti hidhamiinsa cimaatu jira. walkeessa waan jiraniifis tokko yoo waamamu inni biroon wajjin as baha.

yaada kana irraa akka hubatamutti asoosamni dheeraan tokko ergaalee xixiqqoo walitti qindaa'anii ergaa (dhaamsa) guddaa tokko dabarsan kan of keessaa qabuudha. Kanaaf, barruun asoosamaa tokko yaada wiirtuu ta'e tokko kan of keessaa qabuufi kanaafis kan barreeffamuudha.

Walumaagalatti, ibsi armaan olitti maalumaafi mala kalaqqii caacculee asoosamaa irratti beektoonni kennan, namni asoosama barreessu tokko akkaataa kalaqqiifi dhiheessa caacculee asoosama isaatiif filannoofi tooftaa mataa isaa yoo qabaateyyuu, ulaagaalee bu'uura ta'anirratti hundaa'un garuu, miidhaginaafi bu'aa qabeessummaa hojii isaatiif barbaachisaa akka ta'e hubachiisu. Kana irraa ka'uudhaan, qeeqni asoosamaa yaaxina bifiyyeetiin taasifamus ulaagaalee kanneen irratti akka hundaa'u hubachuun ni danda'ama.

Karaa biraatiin, qeeqni asoosamaa yaaxina kana bu'uura taasifatu ijaarsi caacculee asoosama tokkoo maal akka fakkaatu xiinxaluu qofa osoo hin taane, qindoominaa fi tokkummaa gidduu isaanii jiru irratti, akkasumas filannaa jechaafi ijaarsa himaa irrattis kan xiyyeeffatu ta'a.

Yaada kana (Zarihuun, 2003) yoo ibsu, namni yaaxina bifiyyeetiin asoosama dheeraa irratti xiinxala taasisuu tokko akkaataa ijaarsa jaargochaa, duraa duuba gochootaa jaargochicha keessatti raawwataman, akkaataa seeneffama seenichaa, ak-barruu jechunis, filannaa jechaa, ijaarsa himaafi kan kana fakkaatan irratti xiyyeeffachuu danda'a. Kanamalees, isaan kun walitti qindaa'anii asoosamichaaf miidhagina kennuufi dhiisuu isaanii sakatta'a.

Ibsa kana keessaa akka hubatamutti wantoota xiyyeeffannaa yaaxina bifiyyee ta'an keessaa inni tokko ak- barruu barreeffamichaati.

2.3.1.1.2 Ak-barruu / style

Ak- barruun haala barreessaan jechoota walduraa duubaan itti tarreessu, fayyadamu, jechi tokko kan biroon walqabatee yaada ibsu, yookiin haala itti jechoonni gaalee, gaaleen ciroo, ciroon hima, himoonni immoo keeyyata ijaaruun yaada barreessaa sana ibsuuf gargaarani. Barreessaan tokko ak-barruu mataa isaatii qaba. Kana jechuun barreessaan inni tokko kan biro irraa adda ta'a jechuudha. Yaada kana (Zarihun 2003) ak-barruun barreessaa mataa isaati yaada jedhuun kaa'a. Kunis barreessitoonni akkaataa barruu asoosamaa yookiin gosa hogbarruu biroo ittiin dhiheessaniin gargar ta'uu isaaniifi ak-barruu addatti ittiin beekkaman qabaachuu isaanii agarsiisa.

Ibsa armaan olii bu'ura godhachuun caacculee ak-barruu iddoo gurguddoo lamatti qooduun ilaaluun ni danda'ama:

2.3.1.1.2.1 Jechoota / filannaa jechootaa

2.3.1.1.2.1.1 Dubbii qolaa

Dubbiin qolaa gosa dubbiiti: gosa dubbii sammuu namaa keessatti jechootaan fakkii uumuudhaan waan tokko sirriitti akka ifa ta'u kan dandeessisuudha. Kana jechuun haala miidhagina qabuun yaada barbaadame sirriitti ibsuuf kan fayyadu yoo ta'u, kaayyoo ka'ameefis sonaan itti milkaa'uuf kan gargaaruudha. Innis akaakuu adda addaa qaba. Isaan keessaa muraasni isaanii armaan gaditti dhihaataniiru.

i. Akkee /Akkasaa: Akkeen yaada, amala yookiin gocha lama waldorgomsiiisuudhaan uumama; jechootni 'akka', 'fakkaata' jedhan uumama mala dubbii kanaaf kan fayyadaniidha. Myers (2008:10) mala dubbii kana yoo ibsu, "Simile always contains either the word like or the word as, because the writers is saying that some thing is like or the same as some thing else." jedha.

Akkee keessatti wantoonni sadii jiraachuu isaanii ibsa kana keessaa ni hubatama: kan ibsu, kan ibsamuufi amala irratti walfakkaatan.

ii. Iddeessa: Malli dubbii kun amala, gocha ykn bifa namaa kan biroota guutumaa guutuutti bakka buusa. Wantoota sana waldorgomsiiisuudhaan hin dhiheessu. Karaa biraatiin jechoota waa wal dorgomsiiisuuf fayyadan of keessaa hin qabu jechuudha. Ricover, (1975: 28) iddeessa akkas jechuun ibsa. "Methaphor is possible only because of methaphor presents the polarity of the terms compared in on brige form."

iii. Habalaka: Raymond (1992) maalummaa gosa dubbii qolaa kanaa yoo ibsu, habalakniyaada ibsuu barbaadame tokko ifatti osoo hin taane, karaa faallaa isaa ta'een kaa'uudha. Kunis yaada dubbatame sanaan rakkoo nama mudachuu danda'u jalaa miliquuf kan gargaaruudha.

Gabaabumatti, habalakni irra keessatti yaada tokko kan jaju, kan faarsu, kan deeggaru fakkaata. Hiikni yookiin keessi isaa yoo ilaalamu garuu faallaa isaati.

- iv. Nameessa:**Myres (2008:37) maalummaa nameessaa,“Personification is one way of speaking or writing in which an in animate object or abstraction given human qualities,” jechuun kaa’a. Nameessi Wanta nama hin taaneef amala namaa goonfachiisuudhaan kan uumamu ta’uu isaatu waraabbii kana irraa hubatama.
- v. Ukukkubsee:** Dean (2006:50) maalummaa ukukkubsee akkas jechuun ibsa, “Hyperbole is an exaggeration that is bases in truth.” Yaada kana irraa akka hubatamutti ukukkkubseen dhugaa jiru irraa kan ka’u ta’ee yaada / waan tokkoof xiyyeeffannoo guddaa kennuudhaan garmalee olkaasanii yookiin gadi buusanii agarsiisuudha.
- vi.Mit’eeyee:**Malli dubbii kun jechoota, gaaleewwan yookiin yaadolee waliif faallaa ta’anirraa uumama.Depryck (1993: 79) “ Starting from a series of seeminglyperfectly acceptable and reasonable premises. A paradox leads to a conclusion that contradicts the foundation on which built” jechuun maalummaa gosa dubbii qolaa kana ibsa.
- vii. Mallattummaa / Fakkoommii :** Fakkoommiin wanti tokko wanta biroota baakka buufamee ittiin agarsiifamuudha. Amalli mala dubbii kanaa inni guddaanis bakka bu’aadhaan / mallattoodhaan yaada ibsuu isaati. Kana ilaalchisee Melakneh (2003:146) irratti “Symbolism is the representation of reality on one level of a reference by crosponding reality. It is adominant literary device in the novel,” jechuun ibsa.
- viii. Walqabsiisa:**Yaada ibsuu barbaadame haala beekkamaa ta’e tokkoon walqabsiisanii mala ittiin dhiheessani.Yaadichas amantii, seenaafi aadaa wajjin walqabsiisanii dhiheessuun ni danda’ama.

Barreessaan haala kallattiin ala ta’een nama, bakka wanta dhimma wayiin walqabsiisee yoo ibse walqabsiisa jedhama. Fakkeenyaaf, taatee bara tokko raawwatame aadaa hawaasaafi dubbilee kitaabota amantii keessa jiraniin walqabsiisuun ibsuu mala. Akka kanaan walqabsiisa bakka sadiitti qooduu dandeenya. Isaanis: walqabsiisa seenaa, aadaafi amantaati.Fedhasaa (2013:99)

Gabaabumatti walqabsiisni yaada tokko haala adda addaatiin walitti fidanii dhiheessuudhaan yaadicha ifa ittiin taasisani.

Walumaagalatti, malleen dubbii hojii hogbarruu keessatti iddoo guddaa kan qabaniifi barreessitoonnis yaada isaanii akkaataa barbaadaniin kallattii adda addaatiin ibsuuf kan ittiin ggargaaramani.

2.3.1.1.2.2 Ijaarsa himaa

Ak-barruun barreessitootaa kan ittiin mul'atu keessaa inni tokko ijaarsa himaati. Seera afaan ittiin barreessan sanaan akka barreessan beekamaadha. Kanaan hundinuu walfakkaatu. Ak-barruu isaanii irratti garuu, garaagarummaan tokko tokko ni mul'ata. Garaagarummaan kunis duraa duubaafi irra deddeebii jechootaa himicha keessaafi dheerina / hanga himaatiini akka ta'e (Zarihun,2003) ni ibsa.

2.4. Malawwan Barruu / literary techniques

Malli barruu tooftaa barreessaan seenaa asoosama isaa ittiin qindeessu, yaada isaa ibsatu yookiin dhiheessuudha. Akka (Zarihun, 2003) ibsutti, caacculee asoosamaa gidduu qindoominni gaarii akka jiraatuufi barruun sun haala ta'uu qabuun ijaaramee bifaafi qabiyyeebarbaadamu akka argatu wantoota taasisan keessaa tokko, malawwan barruu kanneen akka waliin dubbii, ibsuu/addeessuu, duubdeebbiifi himegereedha. Yaadni kun malawwan barruu faayidaafi gosa isaaniitiin ibsamuu isaanii agarsiisa. Fedhasaa (2013: 83 – 84) “ Seenessaan asoosama tokkoo tooftaa afuriin dhihaachuu danda'a. isaanis: addeessa, duubdeebbi, durdeemmiifi waliin dubbiidha,” jechuun ibsa.

A. Duubdeebbi: Duubdeebbiin tooftaa barreessaan ammarra dhaabbatee, eenyummaanamfakkii isa durii duubatti deebi'ee dubbistootattii agarsiisuudha. “Namfakkiiwwan asoosamicha keessatti argaman eenyummaa amma qabaniif sababiin isaa maal akka ta'e agarsiisuun yommuu barbaadamu, tooftaan isaa duubdeebiidhaan seenessuudha. Kunis namfakkiiwwan amananii fudhachuuf waan gumaachu qaba, (Zarihun 2003).

B. Addeessuu / ibsuu: Addeessuun tooftaa eenyummaa namfakkiiwwaniifi naannoo isaanii gadi qabanii ittiin agarsiisani. "Malli addeessaa tooftaa barreessaan waa'ee waan tokkoo sammuu dubbisaa keessatti kalaqee mul'isuudha. Namni waa'ee waan sanaa dubbisu sammuu isaa keessatti miira dhaga'ittii qabaata. Kana jechuun suura waan addeeffame sanaatu itti mul'ata jechuudha," Fedhasaa(2013:84).

Haaluma walfakkaatuun (Zarihun, 2003) waa'ee mala kanaa yoo ibsu, addeessuun bifa, haala uffannaa,... namfakkiiwwanii, naannoo keessa jiraatan, akkasumas haala qilleensa naannoo sanaa dhiheessuudhaan, seenaan asoosamichaa amanamummaa akka argatu gochuu bira dabree, dubbisaa namfakkiiwwan asoosamichaa naannoo jireenyaa isaanii wajjin akka hubatu kan gargaaruudha. Addeessuun haala gaariin taasifamekaayyoo kan qabuufi seenaa asoosamichaas fuulduratti tarkaanfachiisuu kan danda'u ta'uu isaas hayyuun kun ni ibsa.

C. Himegere: Ragaan intarneetii irraa argame maalummaa mala barruu kanaa yoo ibsu, "Fore shadowing is an author's deliberate use of hints, or suggestions to give preview of events or themes that do not develop until later in the narrative," jedha. Ibsi kun himegereen tooftaa barreessaan wanta deemsa seenaa asoosamichaa keessatti gara fuulduraa ta'uuf deemu gamanumaan dubbisaa gurra buusuudha, yaada jedhu qaba. Tooftaan kun eenyummaa namfakkiiwwanii, deemsa seenaa asoosamichaa keessatti waan isaan mudatu, waldiddaa uumamuu danda'uufi haala ijaarsa caasaa asoosamichaa dubbisaatti agarsiisuun, seenichi qalbii isaa akka rarraasu kan ittiin taasisan akka ta'e (Zarihun 2003) bifuma walfakkaatuun ibsa.

D. Waliin dubbii: waliin dubbiin tooftaalee barreessaan seenaa asoosama isaa ittiin qindeessu keessaa tokko yoo ta'u, waljijjiirraa yaadaa namfakkiiwwan gidduutti taasifamu kan ilaallatuudha. Maalummaafi faayidaa mala kanaa (Zarihun, 2003) yoo ibsu, waliin dubbiin yaada, kaayyoo, rakkina, ...namfakkiiwwanii tooftaa ittiin agarsiisani. Walitti dhufeenya namfakkiiwwan asoosamichaa gidduu jiru, dhimma irratti walitti dubbatan, maalummaattia sadarkaa yaada isaanii, ilaalcha waliisaaniif qaban namatti agarsiisa. Ejjennoo isaan qabanis waan agarsiisuuf, eenyummaafi haala isaan keessa galan hubachuuf nigargaara. Tooftaan kun namfakkiiwwan wajjin walitti

hidhamiinsa cimaa waan qabuuf, seenaa asoosamichaa fuulduratti deemsisuufi babal'iuuf faayidaa guddaa qaba.

Walumaagalatti, asoosaan tokko seenaa asoosama isaa kan ittiin qindeessu malawwan barruu guguddoo afur akka jiraniifi tokko tokkoon isaanis faayidaa mataa, mataa isaanii kan qabaniifi waliin ta'anii immoo, caacculee asoosamaa gidduu qindoominniifi tokkummaan akka jiraatu gochuu keessatti gaheen isaanii olaanaa akka ta'e yaada beektotaan armaan olitti kenname irraa ni hubatama.

2.5 Sakatta'a Barruuwwan Aantee

Kutaan kun qorannoowwan namoota adda addaatiin asoosama Oromoo irratti taasifaman sakatta'uudhaan bakka itti dhihaateedha. Sakatta'a hojiiwwan namoota muraasaairratti taasifamees haala itti aanuun dhihaateera.

Hojiiwwan qorannoo asoosamoota Oromoo irratti taasifaman keessaa tokko qorannoo Taaddasaa Yaadatee (1993) mata duree “የዋናዋና ገጻባባዊ ስራዎች አሳሳቢ ሁለት የኦሮሞ ናዳላዊ ጽሑፍ ውስጥ”/ *Godannisaafi Suuraa Abdii* / jedhu irratti digirii jalqabaa Afaan Amaaraatiin guuttachuuf geggeesse yoo ta'u, kaayyoon qorannoo isaa akkaataa goobaangaleessi asoosamoota kanaa itti uumame qaaccessuudha. Qorannoo kanaafi kan Taaddasaa Yaadatee wanti walfakkeessu ijaarsa caacculee asoosamaa sakatta'uu isaanii yoo ta'u, xiyyeeffannaan isaa akkaataa uumama namfakkii goobaangaleessaa qofarratti ta'uun isaa immoo garaagarummaa isaaniiti.

Qorannoon walfakkaataan inni biroon kan Abdusalaam Hasan (2010) mata duree Xiinxala Goobaangaleessa Kallattii Sadarkaalee Gadaa Qooddachiisuun asoosamoota Godaannisaafi Kuusaa Gadoo Keessatti” jedhu irratti digirii jalqabaa Afaan Oromootiin guuttachuuf adeemsiseedha. Kaayyoon qorannichaas goobaangaleessota asoosamoota lamaanii kallattii sadarkaalee Gadaa Oromootiin xiinxaluudha. Qorannoon Hasan geggeesse namfakkii olaanaa asoosamichaa qofa irratti kan xiyyeeffateefi isas sadarkaalee Gadaa wajjin walqabsiisee kan hojjetame ta'uun isaa qabxii qorannoo kanarraa adda isa taasisuudha.

Haaluma walfakkaatuun Fiqaaduu Qana'aa (2012) “Qaaccessa Waldhabbiifi Fakkoommii asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa: Haala Godaannisaafi Dungoo Halkan Sanaa” mata

duree jedhu irratti digrii lammaffaa Afaan Oromoofi hogbarruun guuttachuuf qorannoo adeemsiseera. Kaayyoon qorannoo kanaas asoosamoota eeraman keessatti akkaataatti asoosichi waldiddaafi fakkoommiitti gargaaramee aadaa, siyaasaafi falaasama Oromoo ibsuuf yaalee qaaccessuudha. Qabxiin xiyyeeffannoo isaa kunis garaagarummaa qorannoo kana wajjin qabu agarsiisa.

Kana malees, Caaltuu Warqinaa (2005/ 2013) mataduree “ Xiinxala Waldhabbiifi Ergaa Asoosama *Faaya Mormaa*”jedhuun digrii jalqabaa (BA) gamisaan guuttachuuf qorannoo geggeessiteetti. Kaayyoon qorannoo ishee waldhabbiifi ergaa asoosama Faaya Mormaa keessaa baasuun agarsiisuu yoo ta’u, argannoon qorannichaa akka mul’isutti asoosamichi gosoota waldhabbi xiinsammuufi waldhabbi alaa akka of keessaa qabuufi ergaan asoosamichaas waldhabbi kanneen xiinxaluun kan hubatamuudha. Akkasumas asoosamichi ergaalee xixiqqoo ergaa guddaa asoosamichaa agarsiisan of keessaa qabaachuu isaas eerameera. Tokkummaan qorannoo kanaafi kan Caaltuu caacculee asoosamaa irratti xiinxala taasisuu isaaniiti. Qorannoon Caaltuu waldiddaafi ergaa qofarratti xiyyeeffachuun isaa immoo, garaagarummaa qorannoo kana wajjin qabuudha.

Abdii Waaqgaarii (2007/2015) mataduree “Qaaccessa Asoosamoota *Tuullaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa*, Yaaxxina Bifiyyeetiin”jedhuun ulaagaa digrii lammaffaa Afaan Oromoofi hogbarruun guuttachuuf qorannoo kan geggeesse yoo ta’u, kaayyoon isaa asoosamoota eeraman yaaxxina bifiyyee bu’uura taasifachuun xiinxaluudha. Xiyyeeffannoon isaas ijaarsa caasaa, akkaataa dhiheenya namfakkii olaanaafi masaanuu, yoomessa, ija seenessaafi dubbiiwwan qolaa barruu sana keessatti argamanirratti. Bu’aa qorannoo isaatiinis ijaarsa caacculee eeraman ilaalchisee, asoosamoota lamaanuu keessatti ciminniifi hanqinni jiraachuu isaa agarsiiseera. Qorannoon kuniifi kan Abdii Waggaarii yaaxxina bifiyyee irratti hundaa’uun asoosamoota filataman xiinxaluuf yaaluu isaaniitiin walfakkaatu. Wanti adda isaan taasisu immoo, qorannoon Abdii ijaarsi caacculee asoosamoota sanaafi dubbiiwwan qolaa faayidaa irra oolan qofarratti kan fuuleeffate yoo ta’u, qorannoo kana keessatti garuu ijaarsa caacculee qofa osoo hin taane, qindoomina gidduu isaanii jirus, akkasumas malawwanbarruu asoosamoota filatamanii ilaaluuf yaaliin taasifamuu isaati. Qorannoowwan kitaabolee asoosamaa addaa addaa kanneen

barreessitoota adda addaatiin dhihaatan irratti kan adeemsifaman ta'uun isaaniis garaagarummaa isaaniiti.

Walumaagalatti qorannoowwan namoota adda addaatiin taasifaman kunneen soosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti hojjetamuun isaanii walfakkeenya qorannoo kana wajjin qaban kan agarsiisuu yoo ta'u, qabxiin xiyyeeffannoo isaanii garaagarummaa isaanii kan agarsiisuu ta'a. Kunis qorannoon kun ijaarsa caacculeefi qindoomina gidduu isaanii jiru, miidhaginni barruu eessatti akka mul'ate, malawwan barruu, ak-barruufi hariiroo asoosamoota eeraman gidduu jiru xiinxaluuf yaalii taasisuu isaatiin adda ta'a.

Boqonnaa Sadii: Mala Qorannichaa

Qorannoon kun kitaabilee asoosamaa, *Burreen Bifa Tokkoo Miti* jedhuufi *dibaa* kan jedhu yaaxina bifiyyee irratti xiyyeeffachuun sakatta'uufi xiinxaluudhaan kan ibsame waan ta'eef, mala qorannoo xiinxala barruu jalatti kan ramadamu ta'a.

3.1 Iddattoofi mala iddatteessuu

Irraawwatamtoonni qorannoo kanaa kitaabilee asoosama dheeraa, *Burreen Bifa Tokkoo Miti* jedhuufi *dibaa* kan jedhu yoo ta'an, kitaabileen kun kan filatamanis tooftaa iddatteessuu kaayyeffataatiini. Odeeffannoon qorannoo kanaaf barbaachisu kitaabilee kanneen keessaa argachuun nidanda'ama amantaa jedhuun irratti xiyyeeffatameera.

3.2 Madda ragaalee

Qorannoo kanaaf madda ragaa kan ta'an kitaabilee asoosama dheeraa, *Burreen Bifa Tokkoo Miti* jedhuufi asoosama *dibaa* jedhuudha. Kitaabni asoosama dheeraa *Burreen BifaTokkoo Miti* jedhu kan barreeffame Gaaddisaa Birruutiin yoo ta'u, fuula 224 fiboqonnaawwan saddeet ofkeessaa qaba. Barreessaan kitaaba asoosama dheeraa *dibaa* immoo, Yaasoo Kabbabaa yoo ta'u, kitaabichi fuula 199 fi kutaawwan 22 of keessaa kan qabuudha. Kitaabileen kunneen bara 2007A.L.H kan maxxanfaman yoo ta'u, lamaanuu maxxansa jalqabaa (duraati).

3.3 Mala funaansa raga

Qorannoon kun xiinxala kitaabilee asoosamaa waanta'eef, tooftaan funaansa ragaa qorannichaa kitaabilee eeraman sakatta'uudhaan ta'a. Kunis kitaabilee kanneen irra deddeebi'uun dubbisuudhaan odeeffannoo mataduree qorannichaa wajjin deemuu danda'an akka fakkeenyaatti keessaa fudhachuudhaani.

3.4. Tooftaa qaaccessa raga

Ragaan funaaname qabxilee kaayyoo gooree qorannichaa jalatti caqafaman irratti fuulleffachuudhaan akkasumas, yaaxina qorannoon kun bu'uura godhate wajjin walsimsiisuun qaacceffamee ibsame.

3.5 Qindaa'ina Qabiyyee qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaa shan kan ofkeessaa qabu yoota'u, boqonnaan tokko seensa. Seensa jalatti kan hammataman seenduuba, ka'umsa, kaayyoo, faayidaafi daangaa qorannichaati. Boqonnaan lama immoo, sakatta'a barruu firoominaati. Bakka kanatti barreeffamoota garaagaraa kanneen maataduree qorannichaa wajjin deemaniifi hubannoon irraa argamuu danada'u dubbisuudhaan mataduricha wajjin walsimsiisuun dhihaate. Kana malees, qorannoowwan adda addaa kitaabilee asoosamaa Afaan Oromoo irratti yaaxxina bifiyyeetiin qorattoota garaagaraatiin taasifame sakatta'uudhaan iddoo itti dhihaateedha. Boqonnaan sadii mala qorannichaa yommuu ta'u, mala iddattoofi iddatteessuu, madda ragaalee, mala funaansa ragaafi tooftaa ragaan itti xiinxalamee qaacceeffame ofkeessatti qabata. Boqonnaa afur jalatti immoo, qaacceessa ragaatu dhihaate. Ragaan kan funaaname kitaabilee eeraman irra deddeebi'uun dubbisuun tokkoon tokkoon caacculee asoosamichaa baasuudhaani. Sanaan booda, ijaarsa caacculee kanneenii, qindoomina gidduu isaanii jiruu, malawwan barruu, ak-barruu asoosamichaafiasoosamoota lamaan walbira qabuun walfakkeenyaafi garaagarummaa isaan qabanitu xiinxalamee qaacceeffame. Haaluma walfakkaatuun, asoosamoonni kunneen miidhagina qabaachuufi dhiisuu isaaniis caacculee isaanii gadifageenyaan qorachuun xiinxalame. Boqonnnaa shanaffaa keessatti guduunfaafi yaada furmaataa / yaboo qorannichaatu dhihaate.

Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaa

Boqonnaa kana keessatti ragaaleen mala boqonnaa sadaffaa keessatti ibsame sana irratti hundaa'uun funaanaman qaacceeffamuudhaan ibsi kan irratti kenname yoo ta'u, jalqaba irratti qaaccessa ragaa asoosama *dibaa* itti aanee immoo, kan asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* walduraa duubaan dhihaataniiru.

4.1 Qaaccessa Ragaalee Asoosamichaa *dibaa*

4.1.1 Cuunfaa jaargochaa asoosama *dibaa*

Namfakkiin Ani jedhee of waamu Finfinnee keessatti hojjetaa waajjira tokkoo yoo ta'u, qabsoo geggeeffamaa jiru keessatti hirmaannaa kan qabuudha. Intala Oromoo taatee kan diinaaf hojjettu Askuuleen nama kana kiyyeessitee harka diinaa buusuuf, waajjiira inni hojjettu keessatti qulqulleessituu taatee qacaramte. Namni kun beekaa, wallaalaa, hiyyeessa, dureessa,... osoo hin jedhiin saba isaa mara waan jaalatuuf, Askuuleen yoo gara isaatti dhuftu garaa qulqulluun itti dhihaate. Isheenis isa qabsiiftee kaayyoo ishee galmaan gahuuf osoo tattaafattuu, gidduutti jaalala nama kanaan qabamte. Kun immoo, dirqama diinni kenneef dafee akka hin raawwanne ishee taasise. Inni garuu, shira Askuulee beekke osoo hin taane, jaalala obbolummaa malee karaa isheen yaadduun deemuuf fedhii waan hin qabneef, daandii sana irra deemu akka hin dandeenye jala muree itti hime. Kana irraan kan ka'e garmalee itti aartee ergama ishee raawwachuuf murteessite. Qabsaa'onni eenyummaafi kaayyoo Askuulee beekan kanneen biroon oolmaa ishee guyyaa guyyaan waan hordofaniif, tarkaanfii isa irratti fudhachuuf turte harkaa fashaleessani. Kunis kan ta'e qabsaa'aan maraatu fakkaatee hojjetu dhagaan rukutee miidhaa guddaa irraan gahuu isaatiini. Namfakkiin Ani jedhee of waamu kunis

miidhamuu Askuulee arginaan gara hospitaala geessee akka yaalamtu taasise; karaa danda’u maraanis ishee gargaare. Waarri (qaamni) isheen ergamtuuf garuu, guyyaa rakkinaatti biraa dhabamani. Kun immoo, Askuuleen firaafi diina akka adda baafattu waan ishee taasiseef, iccitii kanaan dura garee diinaa wajjin taatee ilmaan Oromoo irratti dalagaa turte mara saaxil baasuun, innis harka diinaatti osoo hingaliin, dafee qabsaa’ota kanneen birootti akka makamu xalayaadhaan ibsiteefii of galaafatte. Innis osoo oolee hin buliin gorsa Askuulee fudhatee, iddoo qabsaa’onni bakka adda addaa turan bakka tokkotti dhufanii tokkummaadhaan qabsoo finiinsuuf filatan, Hinquuftuu dhaqee itti makame.

4.1.2 Qaaccessa Ijaarsa Caacculee Asoosamichaa

A. Seenaa

Seenaan asoosama tokko keessatti gochoota walduraa duubaan dhihaatan yoo ta’u, gaaffii “sana boodahoo?” jedhuuf deebii kan kennuudha. Akkaataa yaada kanaan seenaan asoosama *dibaa* akka itti aanutti dhihaareera.

Askuuleefi namfakkiin “Ani” jedhee ofwaamu waajjira tokko keessa hojjetu. Kanumaanis walbaruufi walitti dhihaachuun eegalame. Walitti dhiheenya kunis cimee deemuudhaan gara jaalalaatti jijjiirame. Hariiroon gidduu isaaniitti uumame kun fedhii isaa waan hinturreef, itti fufuu akka hin dandeenye itti hime. Isheen garuu yaada kanaan waliigaluu hin barbaanne. Kanaaf, yaada isaa isa dhumaa akka itti himuu gaafachuuf isa bira dhaqxe. Haata’u malee, isaanumaa walarganii daandii irratti waliin dubbachaa jiranii, maraataan tokko dhufee Askuulee dhagaan dhahee kuffise. Achiin booda, inni gara manayaalaa geessee gargaarsa akka argattu taasise. Hedduu waan miidhamteefis hospitaala keessa turtii taasisteetti. Kanaaf, deddeebi’ee ishee gaafachaa ture. Guyyaa tokko garuu wanta isa rifachiisutu qunnameen: Askuuleen duutee reeffashee yommuu baasan achi gahe. Innis, du’uu isheetiin dura xalayaa isaaf barreessitee keesseef argatee dubbise. Sanaan booda, yaada xalayicharraa hubateen gara mana isaatti osoo hin deebi’iin achumaan deemee waraana naannoo Hinquuftuu qubatee jirutti makame.

Karaa biraatiin Leencoon dhaadannoo” Kaayyoo malee hin jiraatin; bu’aa malee hindu’iin,” jedhu qabatee qabsoo hogganuurrati ciminaan itti fufeera. Walgahii waamee

miseensota wajjin kallattii qabsoon irra deemuu qaburratti marii ni geggeessa; ajajas ni dabarsa. Haaluma kanaan guyyaa tokko walgahii ariifachiisaa waamee hojjiilee hojjetaman bifa gabaasaatiin erga ibseen booda, adeemsi isaanii gara fuulduraa immoo maal ta'uu akka qabu, Ayyaan akka ibsa irratti kennu affeere. Ayyaanis kallattii qabsoo gara fuulduraa irratti ibsa bal'aa kenne. Ibsa isaa irratti hundaa'un gaaffilee adda addaa miseensotarraa ka'aniif Ayyaan deebii quubsaafi amansiisaa erga kenneen booda, walgahiin xumuramee addaan yaa'ani. Sanaan booda, Leencoon taaksii qabatee wayita deemaa jirutti qabamee mana hidhaa seene.

Akkasumas, Roobaan yaadannoo abbaa isaa argatee erga dubbisuu eegalee qalbiin isaa Oromiyaa jira. Abbaa isaattis kana booda Oromiyaa galanii qabsoo biyya keessatti taasifamaa jirutti makamuu akka qaban jala muree itti hime. Abbaanis murtii Roobaa dura dhaabbachuu akka hin dandeenye erga hubateen boodatti gara biyyaatti deebi'uuf murteesse. Haaluma kanaan, abbaafi ilmi Jarman irraa gara Oromiyaatti imalani. Akkuma biyya seenaniinis qabamanii mana hidhaa Leencoon jirutti makamani. Sanaan booda, Leencoo, Jaal Guddisaafi ilmi isaa Roobaan mana hidhaa maa'ikalaawitii bahanii gara buufata waraanaa naannoo Hinguuftuu jiru sanitti akka deeman taasifaman.

Kanamalees, Beekaa Oromoo kan ta'e Ayyaan karaa adda addaatiin rakkoo nama qunnamuuf mala ittiin keessaa bahan ni agarsiisa; bakka yaadan gahuuf karaa sirriirra akka deeman nama qajeelcha. Walumaagalatti gaaffii kamiyyuu qabatanii yoo bira dhaqan, deebii argatanii galu. Haala kanaan Finfinnee keessa taa'ee qabsaa'ota osoo tajaajilaa jiruu, yeroon Hinguuftuutti galuu qaban geenyaan, waraanni Leencoofi Leeylaadhaan hogganamaa ture bakka jiruu socho'ee gara Hinguuftuutti akka qajeelu ajaja dabarsee ofii isaatiifis Kumsaafi qabsooftuu Galaanee qabatee Finfinneerraa gara Harargee bahaa naannoo Hinguuftuutti imaluun waraanichatti makame.

Haala kanaan bakka Dr. Gadaafi Injiinar Roorrisaan qabsoon taasifamaa jiru teeknoloojiidhaan akka deeggaramuufi qabsaa'ota bakka garaagaraa jiranis iddoo tokkotti fiduuf halkaniifi guyyaa boqonnaa malee hojjetanii qophii barbaachisu mara xumuranii isaan eegaa jiranitti "ODA 555-2"tiin qabsaa'onni martinuu magaalaa lafa jalatti haala nama ajaa'ibsiisuun harka namoota kanaan ijaaramtetti galanii tokkummaa uumaniin seenaan asoosamichaa xumurama.

Seenaa asoosama kanaa himuun kan danda'amu seenaawwan gama namfakkiwwan guguddootiin jiran kophaa kohaatti baasuudhaani. Isaan kana walqabsiisanii himuun rakkisaadha. Kun ta'uusaatiif sababiin inni tokko, seenaa isa tokko isa kan biraa wajjin walitti hidhuu irratti hanqinni jiraachuu isaati. Fakkeenyaaf, Seenaan gama namfakkii “Jaal Guddisaa” jedhamu jiru, dhumarratti Hinguuftuutti galchuu waan barbaadameef qofa Jaal Guddisaan Dr. Gadaatti bilbiluun isaa himama. Kan kanaan achii seenaan kun kanneen biroo wajjin tooftaan ittiin walqabatee mul'ate hin jiru. Kana malees, seenaawwan namfakkii guguddootiin raawwataman keessaa inni tokko guddicha ta'ee akka mul'atuufi kaan immoo isa kana gabbisuuf akka gargaaranitti ijaaruu irrattis rakkoon waan jiruuf, qindoominni cimaan gidduu isaanii akka hin jiraanne taasiseera. Sababii kan biraan immoo, seenichi garmalee mummuramee dhihaachuu isaati. Kana jechuun seenaan tokko jalqabamee osoo hin turiin dafee akka addaan citu taasisuun kan biraa seenessuun jalqabama. Inni kunis akkasuma. Kun seenaawwan wal hin qabanne gosti adda addaa walitti makamanii hubannaaf gufuu akka ta'an taasise. Kana malees, isa tokko irraa tokkotti wayita cehamu of eeggannoon taasifame iddoo baay'eetti hin mul'tu. Kanaaf, yaada seenichaa walduraa duubaan hordofanii qabachuudhaan seenaa qondaalticha himuun hin danda'amu. Walumaagalatti, sababiiwwan kanneen irraa kan ka'e seenaan asoosama *dibaa* haala barbaadamuun yaadni isaa walqabatee yaa'uu hin dandeenye.

B. Jaargocha

Jaargochi gochoota sababaafi bu'aan walqabatan yoo ta'u, seenaa asoosamichaa keessatti gaaffii maaltu ta'e? maaliif ta'e? jedhuuf deebii kan kennuudha. Yaada kana bu'uura gochuun ijaarsi gochootaa, asoosama *dibaa* armaan gaditti agarsiifameera.

Askuuleefi namfakkiin “Ani” jedhee ofwaamu Oromoota kaayyoofi amantii adda addaa qabaniidha. Isaan lachuu waajjira tokko keessa hojjetu. Gama amantii isaaniitiin yoo ilaalaman, Askuuleen hordoftuu amantii Ortodoksii waan taateefi amantichattis cimtuu waan taateef, guyyaa Dilbataa mana sagadaa malee bakka biraa hin ooltu ture. Gaaf tokko garuu, guyyaa kanatti mana isaa ooluu waan dhaqxeef, gocha ishee kanatti dinqamuu isaa wajjiin walqabsiisee iccitii achi keessa jiru hubachiise.

“Askuulee guyyicha beektamii?” gaafadhe.

“Beeka Dilbata” naan jette.

“Ati gaafa Dilbataa kana gochuun yaa hafuutii midhaanuu odoo hin tuqin mana keessan san oolta mitii? Har’a...” hin fixne.

“Si’i kaa! Seexana natti taateeti ...” jettee foddaan ceetee gama ilaaluu eegalte. Askuuleen gaafa Dilbataa moloksee of taasifti. Waanuma ishiin gootu hunda keessaa isa kanan irraa jibba.

“Ofii kana sii wayya; mana sana dhaqxee oolurra,” n jedheen.

“Maal jechuu keeti?”

“Oromoon Ortodoksii ta’ee argamuun hir’ina. Ortodokisiin daandii sirriifi dhugaayyuu odoo ta’ee namni keenya achi dhaquu hin qabu... (fuula 33- 36)

Gama kaayyoo isaaniitiin immoo, Askuuleen isa balleessuudhaaf waajjira sana keessatti qalqulleessituu taatee qacaramte waanta’eef, hedduu isatti siqxe.”Qulqulleessituu ta’ee yoon sii qacaramu dhuguma akkan siif qulqulleessuuf odoo hintaane akkan si qulqulleessuuf ture”(fuula 125). Inni immoo saba isaa mara waanjaalatuuf ofitti dhiheesse. “Ani saba koo hundaayyuu nan jaaladha” (fuula 24). Isheenis ergama ishee haala gaariin raawwachuuf, hariiroon isaanii gara jaalalaatti akka jijjiirramu taasiste. Inni garuu, kaayyoo qabate ka’e sana irraa waanuma tokkoon duubatti deebi’uu waan hinbarbaanneef ishee waliin haala kanaan itti fufuu akka hindandeenye itti hime.””Askuulee! kan kaleessa goonettuu hedduun gaddaa bulee lamuu waan akkanaa wal yaa eeggannu’_n jedheen. Yoosuu akka qeerransaatti bokokte” (fuula55). Isheen jalqaba kan itti dhihaatte kaayyoo biraa qabatee yoo ta’eyyuu mucicha waan jaalatteef, daftee ergama ishee sana raawwachuu hindandeenyee ture.”Ani kanan dafee si ajjeesuu dideef...dhiisi amma yoon akkasi jedhee hin amanamuu” (fuula 130). Booda garuu ejjeennoo isaa kanatti waan aarteef, murtii isaa isa dhumaa gaafattee sanuma taanaan summiin ajjeesuuf murteessitee ittidhaqxe. Haata’u malee, isaanumaa daandiirra dhaabbatanii walitti dubbachaa jiranii maraatuun tokko Askuulee dhagaan dhahee lafarratti diriirse. Innis Askuuleen waan miidhamteef, hospitaala geessee wal’aansa akka argattu taasise. Namoonni (qaamni) isheen hojjeettuuf sunneen, miidhaa ishee irra gahe wayittuu osoo hin lakkaa’in hafan. Inni garuu, miidhamuu isheetti baay’ee gaddee osoo biraa hin dhabamiin akka haadhoo isaatitti gargaarsa barbaachisu mara taasiseefii jaalalaafi aantummaa isaa itti agarsiise.Kanarraan kan ka’e Askuuleen eenyummaa miseensota isheefi isaa walbira qabdee ilaalte; gocha inni isheef raawwateefi waan isheen isarratti raawwachuuf turtes wal biratti madaalte.

Geddumaan ammoo hin barbaadu jechuun kee ammoo cimina keefi kaayyoon kee eessa gahuu akka barbaaddu naaf eerullee, deebin kee kan gaafasii duuti kee akka ariifatu si taasisee ture. Dheengadda yeroon dhufu si summeessee si ajjeesufan ture. Summii san baadheetani kan balaan kun na mudate. Ati ammoo anaafi summiin ittiin si ajjeesuuf baadhee dhufe san faana baattee hoospitaala na fidde. Amma garaa na nyaatte. Warri garee kootii ana akkanatti miidhame kana yaalchisuu dhiisaniit ajjeechaa keetiif dursa laatani fiigaa jiru. ... Amma reefun galanni koo galata buqqee koobaa ta'uu isaa hubadhe (fuula 130- 131).

Kun immoo yaadaan duubatti ishee deebisee gochawwan garajabinaan ilmaan Oromoorratti kanaan dura raawwatte tokko tokkoon fuuldura ishee hiriirsee itti agarsiise; gocha akkanaattis lamuu akka hin deebine murteessitee yaada ishee jijjiirte.”...ammaan booddee muka qottoo ta’ee jiraachuu hin barbaadu”(fuula131). Dhumarrattis,iccitii isheefi kan miseensota ishee saaxiluudhaan du’a isheetiin gara isaanitti makamuu ishee jecha leencoon jedhu saniin (Kaayyoo malee hin jiraatin;bu’aa malee hin du’in!) ibsiteefii summii isaaf qopheessitee turteen ofgalaafatte. Haala kanaan iccitiin gama Askuuleefi miseensota ishee jiru saaxilame.

Leencoon dargaggeessa jaalalaafi kabaja ummata isaatiif qabu, tokkummaa Oromoo kan barbaadu, qabsoon Oromoo kan geggeeffamuu qabu Oromiyaa keessatti jedhee kan amanuudha. Kana malees, beekumsaafi dandeettii qabsoo hogganuu waan qabuuf, qabsoo geggeeffamaa jiru keessatti iddoon hoggansaa kennameefiira. “Leencoon garuu ergamaa bara kana keessa saba kanaaf dhufe; isa afaan Waaqaa dubbatu jedhamee fudhatamuu nama gahe waan ta’eef iddoo hoggansaa qofa osoo hin taane, garaa qabsaa’otaafi saba isaa mara diriirsee keessa ciisee jira,” (fuula 6).

Kanaaf, Finfinnee keessatti walgahii waamee miseensotaaf gahee hojii isaanii nibeeksisa; ajajas nidabarsa. Ajajaafi gahee hojii miseensotaaf laatamee keessaa inni tokko kan Dhibbaalaa Dandii Kiyyaaf kennameedha. Innis waa’ee dhaabbilee harka wayyaa jalaatiin sabicha miidhuurratti bobba’an kan akka 3G dandeettii qabutti fayyadamee bakka isaan jiran barbaadee akka maqsu yoo ta’u, sochii inni garee kana dhabamsiisuuf taasisuu wajjin walqabatee immoo, maalummaa 3G, akkaataafi bakka itti dhalate, iddoowwan dameen garichaa itti argaman, man’een isaaniis hoteela habashootaa kan akka Salamoona Balawuufi manasagadaa Ortodoksii ta’uu isaa, sabicha irratti gochawwan gara-jabinaan gareen kun raawwatuyookiin raawwachaa jiruufi qaamni

mootummaallee gocha garichaan raawwatamaa jiru keessaa harka akka qabu ni hubachiisa.

Karaa biraatiinis, walgahii Leencoon geggeessu irratti gaaffilee miseensota irraa ka'aniifi deebii Leencoon kennuun dhimmoonni adda addaa ni ibsamu. Fkn. Qabsoo taasisuunis ta'e hogganuun biyya keessatti ta'uu akka qabu, "...Kanaaf qabsaa'ota ala taa'anii biyya keessatti qabsoo hogganan qabaachuun sirrii miti. Hoggantoonni sun nu'iin __ warra biyya keessatiin bakka bu'ama, jedheen" (fuula 9), dogoggoraafi balleessaa qabsaa'onni kanaan duraa hojjetan taa'anii odeessuufi komachuun akkasumas, olii gadi deemanii firaafi alagaa biratti hamachuun bu'aa akka hin qabne, nama biraa komachuun dura namuu bakka jirutti waan isa irraa barbaadamu raawwatee argamuun murteessaafi bu'aqabeessa akka ta'e kaasa. "Balleessuu ni malu; qabsaa'an garuu ofumaaf seeraafi sirna ofiitin nama adaba malee waan asitti aareef achi jooree wal hin himu. Yaadni kun geeddarumsa iddoo malee kan sirnaa fiduu waan hin dandeenyef. Kanaaf, hundi keenya ciniinnannee waan gochuu qabnuufi qooda keenya yaa baanu! jedhe ..." (fuula 4)

Akkasumas Leencoon dandeettiifi beekumsa qabaachuun isaafi saba isaa bilisoomsuuf qabsoo dhugaa taasisuu irratti argamuun isaa diinaanis, firaanis akka barbaadamu isa taasiseera. Diinni kan barbaaduun qabsoo geggeessaa jiru dhaabsisuuf yoo ta'u, firri immoo (kan akka Dr. Gadaafaa) ofitti fudhatanii walii wajjin tokkummaa uumuun qabsoo isaanii daran finiinsuuf isa barbaadu. "Akkaataan Leencoon itti adeemaa jiru gaariidha. Mucaan kun humnaafi beekumsa qaba. ...wanti guddaan mucaa kana ofitti madaqsinee jireenya keenyaafi eenyummaa keenya amanee akka fudhatu gochuun nadhii dandeettiifi humna isaa kana sabaaf akka gumaachu gochuudha" (fuula 38).

Inni garuu akka salphaatti harka diinaas ta'e harka fira kanaan dura inni hinbeeknee kan seenu ta'ee hin argamne. Kanaaf, tooftuma firri baaseen diinaan qabamee mana hidhaa akka seenuufi achumaanis gochaalee diinni mana hidhaa keessatti ilmaan sabaa irratti raawwatu akka hubatamu taasisuun dhuma irratti, mana hidhichaa keessaa bahee qabsaa'ota Hinguuftuu jiranitti akka makamu ta'e.

Jaal Guddisaan nama sababa qabsootiin biyyaa bahee Jarman keessatti barsiisaa kolleejjii ta'ee jiraatuudha. Namni kun ilma Roobaa jedhamu qaba. Roobaan yaadannoo abbaansaa barreessee kaa'e kan matadureen isaa "Iccitii sharii keenyaa (fuula16) jedhu, argatee

dubbisuu isaatiin eenyummaa saba Oromoo, miidhaa moototni Itoophiyaa irraan gahan, akkaataatti Jaal Guddisaafi hiriyoonna isaa qabsoo bilisummaa Oromootti seenan, sababiiwwan qabsoon isaanii bu'aa barbaadamu osoo hin argamsiisin hafeefi falli isaas maal akka ta'uu qabu qabiyyee yaadannichaafi waliin dubbii Roobaan erga yaadannicha dubbiseen booda abbaa isaa waliin taasise irraa hubachuun danda'ame. Kana malees, iccitii yaadannoon sun baatee jiru Roobaa hirriba dhoorkee, abbaa isaas dirqisiisee biyyatti deebi'uudhaan qabsoo biyya keessaatti akka makaman taasise.

Aayyaan oromummaan waan guddateefi umriidhaanis bulleessa waan ta'ef, waa'ee oromummaa (Oromoo) beekumsa gadi fagaate qaba. “Aayyaan nama buleessa. Umrii qofa odoo hintaane beekumsi isaa eela; waraabamee hin dhumu, ...” (fuula 19). Kana malees bara abbaan isaa gadoomee baallii fudhchuuf jedhutti waan dhalateef, umrii amma irra jiru kanatti Abbaagadaa ta'a ture. Kun Aayyaan waa'ee Sirna Gadaa beekuu isaafi sadarkaalee Gadaa hunda keessa darbee as gahuu isaa agarsiisa. Kanaaf, naamusaafi safuu Oromoo, heeraafi seera ittiin bulmaata isaa wkf. irratti hubannoo gahaa qabaachuun isaa ifa. Waan ta'eefis, Oromoota hedduu hubachiisee gara eenyummaa Orom-duriitti nama deebisuu danda'uudha. Kana malees, Oromoon kamiyyuu beekumsa isaa kana barbaacha gara isaatti wayita dhufu garaa qulqulluufi jaalalaan simatee barsiisee, qajeelchee ... geggeessa. Sababa kanaaf, qabsaa'onni bakka adda addaa jiran isa bira dhufanii gorsa fudhatu. “... Kana bira odoo Habashoonni sirna kana reeqqisiisuu baatee abbaa Gadaati ta'a ture bara kana. Yaa ta'u malee, ammas Luba Oromoo hedduuf ijaafi gurra, garaafi tiruudha. Gama hundaanuu daandiitti qajeelcha,” (fuula 19).

Kumsaanis haala kanaan rakkoo isa mudate tokkoof fala barbaacha gara Aayyaa kan dhufeefi waliin dubbii isaan gidduutti taasifame irraa waa'ee Oromoofi oromummaa jechoota mimmiidhagoo afaan Aayyaatii bahan sanaan akka hubatamu kan taasise.

Oromoota qabsoo irra jiran keessaa kan Aayyaa wajjin qunnamtii (hariiroo) hin qabne hin jiru. Fkn. Kanneen Hinquuftuu jiran Dr.Gadaa fi Injiinar Roorrisaa, kanneen Finfinnee keessatti sochii taasisaa jiran garee Leencoofaa, maraaticha (Simeessaa Gurraachoo), kan diina keessa taa'ee qabsoo bilisummaa Oromoo keessatti hirmaachaa jiru Kumalaa Aborraa, barataa yuniiversitii kan ta'e Kumsaa wajjin hariiroo cimaa nama qabuudha. Kaayyoon isaas Oromoota gidduutti tokkummaa fiduu waan ta'eef, handhuura Oromiyaa

Finfinnee keessatti gidduu isaanii taa'ee beekumsaafi qajeelummaa isaatiin bakka tokkotti isaan fidee magaalaa Hinquuftuutti akka walgahan taasise. “Finfinneen qulqulluu akka hin taane waan walitti himnu natti hin fakkaatu. ... Yeroo kanatti dargaggeeyyii gorsuufi siyaasa eenyummaa keessatti dagaagsuun kan nu harkaa baasaa jiran, namoonni akka Aayyaafaan magaalaa kana keessa jiraachuu isaanii irra geenyee jirra...jedhee ... Kiisuu Kolfeen,” (fuula 18).

Dr. Gadaafi Injiinar Roorrisaan yeroo dheeraaf biyya alaatti kan barataniifi hojjetan yoo ta'an, beekumsa isaanii namoota sadarkaa olaanaarra jiran keessatti ramadamu.

*Doktor Gadaan hakiima baqassee hodhuun sadarkaa ol'aanaa jedhamu irra jira. Doktorri kun bara dheeraaf kan barateefi dalage biyya Jarman keessatti yoo ta'u argannoo teeknooloojii hammayyaa gama fayyaatiin nama badhaasa Noobeelii walitti aansee al lama fudhate (fuula 38).
... Injiinar Roorrisaanis injinarummaa makaanikaaliifi saayinsii wantootaa kan qorate yoo ya'u isaan malee injinaroota mahaandisummaa lamaafi doktoroota hakiima gogaa lamatu jiru (fuula 40).*

Isaan lachuu beekumsa isaanii qabatanii qabsoo biyya keessatti geggeeffamu irratti hirmaachuuf Oromiyaatti deebi'an. Kaayyoon isaaniis qabsoo bakka adda addaatti taasifamaa jiru iddoo tokkotti fiduufi qabsichas teeknoolojiidhaan deeggaruudha. Namoonni kunneen beekumsaan (barumsaan) waan fagaatanii deemaniif, akkuma yaadanitti qabsoo isaanii karaa saayinsaawaa ta'een geggeessuuf kan isaan gargaaran BAALABAAfi ODA555-2 kalaqan.

*Dr. Gadaan ...Dhimma nageenyaatiin wal qabatee namni tokko wayita bobba'u ni shakkisiisa yoo ta'e qoricha teeknooloojiin walitti makamuun bakumatti akka maqu godhu argate.... Teeknooloojiin kun BAALABAA jedhameet beekama (fuula 38- 39).
... Miseensi achi seenuu danda'u hundaaf wanti ittiin seenan ODA 5555-2 kan jedhamtu kan akka dibaabee xiqqoo harkatti baatanii ogguu achi gahan kaafatan tokko laatamteefii jirti. ODA 555-2n hojii harkaa Injiinar Roorrisaa fa'i (fuula 44).*

Iddoo qabsoo kanaaf mijataa ta'ee isaanitti mul'ates filatani.

... Hinquuftuu lafa jalatti kan uumamni kalqite yoo ta'u ulaawwan hedduu dachiitti ol baasu qaba. Yaa ta'u malee ulaawwan dachiitti ol baasu kanaan namni tokkollee seenee ilaalee hin beeku. Kan seene mitii kan yaale ... hin jiru. Doktor Gadaan kana dursee waan beekuuf san filatee hawaasa isa waliin jiru fudhatee achi gale (fuula 43-44).

Iddichas bifa ammayyaatiin ijaarauudhaan wantoota barbaachisaniin guutanii qabsoo bifa bittinnaa'een taasifamaa ture akkasumas, qabsaa'ota bakka adda addaa turan bakka tokkotti fidanii achitti tokkoomsani. "... Dabareen odoo hin turre hunduu Hinguuftuu lixe. Homtuu Hinguuftuu akkasitti hin eegne. Nama arge maraaf ajaa'iba ture. Kan achi seene marti abdii haaromsate," (fuula 189).

Raagaalee armaan olitti dhihaatan keessatti agarsiisuuf akka yaalametti, haalawwan namfakkii gurguddoo asoosamichaa keessa darban gochoota sababaafi bu'aan walqabataniin waan dhihaateef, tokkoon tokkoon isaanii keessatti jaargochi mul'achuu danda'eera. Haata'u malee, jaargochaaleen xixiqqoo kunneen walqabatanii jaargocha guddaa asoosamichaa uumuu irratti hanqinni ni mul'ata. Kanaaf akka sababaatti ka'uu kan danda'an keessaa tokko, gochoota seenicha keessatti raawwataman haalawwan namfakkii olaanaan asoosamichaa keessa seenuufi bahu wajjin walqabsiisuuf hojiin hojjetame laafaadha. Seenaan tokkoon tokkoon namfakkiiwwan kanneen ilaallatu qabatanii walmaddii (parallel) deemuudhaan Hinguuftuutti galan. Seenessaan wayita seenessu deemsa seenaa isa tokkoo addaan kutee inni kan biraa akka deemuu gochuudhaan saanaawwan walitti makuuf yaaliin taasifames tokkummaa yaada seenichaa jeequun alatti walitti akka rarra'an gochuu hin dandeenye. Sababiin gara biraa immoo, seenaan kan dhihaate gosa ijaa lamatti fayyadamuun yoo ta'u, seenaan garmalee mummuramee seeneffamuu isaatiin walqabatee jijjiirraan gosa ijaas saffisuma kanaan waan taasifameef, jaargochi guddaan asoosamichaa haala barbaadamuun akka hin mul'anne taasiseera.

C. Namfakkiiwwan

Namfakkiiwwan asoosama *dibaa* keessatti argaman kanneen maqaan isaanii hin ibsamne dabalatee baay'inni isaanii shantamaa ol ni ta'a. Haata'u malee, xiinxalli kan irratti taasifame namfakkiiwwan gurguddoo keessaa muraasa isaanii filachuudhaani.

I. Namfakkiiwwan gurguddoo

Namfakkiiwwan seenaa asoosamichaa keessatti bakka hedduutti argamaniifi kan ergaan asoosamichaas bal'inaan irratti naanna'u yoo ta'u, isaanis kanneen armaan gadiiti:

Namfakkii “Ani” jedhee of waamu, Foozii, Askuulee, Dir. Gadaa, Leencoo, Injiinar Roorrisaa, Aayyaa, Roobaa, Kiisuu Kolfee, maraaticha, Leeylaa

II. Namfakkiiwwan xixiqqoo

Kutaalee seenaan asoosamichaa itti seeneeffame keessatti darbee darbee kan mul’atan yookiin iddoo tokko qofatti mul’atanii kan badan yoo ta’an, yaadoleen isaaniin walqabatani ka’an ergaan asoosamichaa cimina akka argatu kan taasisani. Isaanis:Kumsaa, Dhibbaalaa Dandii, Kumalaa Aborraa, marfataa, Obbo Habeebee, Jiinenuus, Jaal Kitilaa, Damboobaa, Daaroo, Dr. Bazzee, Salamoon Balaw, Shawaangizaa, Siimb, J. Urgeessaa k.k.f.

Asoosama kana keessatti hirmaannan namfakkiiwwan guguddoo seenicha keessatti qaban kan baay’ee isaanii walgita. Namfakkiin oolaantummaan seenaan isarrattii naanna’u ifatti hin mul’atu jechuudha. Haata’u malee, namfakkiiwwan gurguddoo armaan olitti caqafaman keessaa namfakkiin “Ani” jedhee ofwaamuu olaanaa fakkaata. Sababiin isaas, jalqaba seenaa asoosamichaa irraa eegalee si’a tokko dhokachaa, si’a tokko immoo mul’achaa kan dhufe ta’ullee, seenaan asoosamichaa iddootti ija ramaddii tokkooffaatiin seeneeffame maratti namfakkii kana wajjin walqabateetu dhihaate. Akkasumas, “Ani” jedhee jalqabee osoo eenyummaa isaa hin ibsiin deemee, deemee dhumarratti, ‘Ani Si’i’ jechuun eenyummaa isaa ifa taasisee xumura seenichaa ta’eera.

III. Akkaataa kalaqqii namfakkiiwwan gurguddoofi mala ittiin dhihaatan

Malli kalaqqiifi akkaataan dhiheenya namfakkiiwwan guguddoo asoosama *dibaa* ulaagaalee kalaqqiitiin akkasumas, malleen namfakkiiwwan ittiin dhihaataniin yoo ilaalamu maal akka fakkaatu, namfakkiiwwan guguddoo keessaa muraasa isanii irratti xiyyeeffachuudhaan kanaan gaditti dhihaateera.

a. Namfakkii ‘Ani’ jedhee of waamu

Aniifi Askuuleen hiriyaadha; jabbii bara tokkooti. Eeyyee xiqqoo garuu ishiin na hangafti. Akkas jedhamuu garuu waan hin feeneef ‘sin hangafaa bar! yoon jedhuun duraanuu garaan shii na bira jiraatii hedduu natti oflaatti.

Hangafa jedhamtee kabajamuurra hangafa jettee nakabajuu filatte. Ishoo! Ani garuu uumama koo ta’ee durban jaaladha, nan kabajas! (fuula 1). ...Buddeenatu wallitti nu fide. Buddeena ofii baafanne ta’ee kan gandarraa balfanne san ta’ee hin beeku malee, buddeenatu walitti nu fide. Amma waajjira tokko keessa dalagna (fuula 1).

Akkaataan dhiheenya namfakkii kanaa ibsa kallattiitiin yoo ta’u, kalaqqiin isaa immoo, amalaan kan saba isaa mara jaalatu, “Ani saba koo hundaayyuu nan jaaladha” (fuula 24) kan nama kabaju, tasgabbaa’aafi kaayyoqabeessa ta’eeti. Karaa biraatiin immoo jireenya isaa geggeessuuf, waajjira mootummaa tokko keessatti qacaramee kan hojjetuudha. Namfakkiin kun namfakkiiwwan kan akka Askuulee, Kiisuu kolfee, Aayyaa, Leencoo, Obboo Habeebeefi kkf, wajjin kallattii adda addaatiin hariiroo kan qabuudha. Kana malees, amalliifi ejjennoon isaa amma dhumaatti osoo hin jijjiiramiin tureera. Fkn.Saba isaa mara jaalachuu akkaataatti inni Askuuleefi Obbo Habeebeetti dhihaatuufi ofitti dhiheessu irraa hubachuun nidanda’ama.Gama ejjennoo isaatiin immoo, kaayyoo galmaan gahachuu barbaadu waan qabuuf, Askuuleen karaa inni hin barbaanne irra oofuuf yoo dogoggorsiistellee, jaalalli inni isheef qabu kan obbolummaa akka ta’eefi dogoggora uumame irra akka hin deebinee Askuulee hubachiisuu irraa duubatti hin jenne.

Si jaaladhe yoon siin jedhu yeroo dheeraa na deddeebistus dhumarratti harka Koo galuun kee bool’a afaanirra taa’uu kee natti mul’see ture. Geddumaan ammoo hinbarbaadu jechuun kee ammoo cimina keefi kaayyoon kee eessa gahuakka barbaaddu naaf eerullee, deebiin kee kan gaafasii duuti kee akka ariifatu si taasisee ture (fuula 130).

Kanaaf, akkaataan kalaqqii namfakkii kanaa ulaagaalee kalaqqii namfakkii guuteera jechuun ni danda’ama.

b. Askuulee

Barreessaan asoosamichaa maalummaafi eenyummaa Askuulee ibsa kallattiitiin dhiheesse.

Askuuleen mucaa bareedduu simboo qabeettii tokko. Hidhiin ishii fufurdateetdibata ishiin dibdu tokkoon akka malee faayamee na nyaadhaa na ciffadhaa jedha. Isin hin sobu,bifni ishii amma amla ishii hin miidhagu,Waan gara amalaa hameessa birraati.Abshaalummaas hin hafne__ hantuutuma! Arrabni ishii fedhu jiidhaa gogsa,fedhu ammoo dhadhaan irratti hin baqu. Yaa kennaa Waaqaa! Du’aa dubbistiim jiraa ajjeeftee! Askuuleen akkasi yaa jamaa! (fuula 1-2).

Askuuleen mana hojii tokko keessatti qulqulleessituu taatee kan qacaramte namfakkii “Ani”jedhee of waamuun muuxannoo kanaan dura qabdutti fayyadamuun kiyyeessitee akka ajjeestu diina irraa ergama fudhattee ture.”Qulqulleessituu ta’ee yoon sii qaxqramu

dhuguma akkan siif qulqulleessuf odoo hin taane akkan si qulqulleessuuf ture.” (fuula125) Isheenis isa hordofuurraa duubatti hin jenne; maqaa ‘si jaaladheera’ jedhuunis fedhii isaa malee mana jireenyaa isaallee lixxeetti. “... maal Askuulee koo, har’a eessaan na biraan baate? Kanumaa akkamitti guyyaa kanaan dhuftee?” jedheen gaafadhe, “Si barbaachan dhufe kaa! Kana barbaadda mitii? Of jajaa! Danuun waajjiratti dhufee sirra gangaladhu wanti tokko siif hin gallee laata? Moo of mi’eessuu keeti...?” (fuula 25).

Askuuleen nama kana galaafachuuf qophiirra akka turte xalayaa isaaf barreessite keessatti ibsitee jirti. “Jarriin ani faana jiru kun si ajjeesan malee si hin dhiisan. Ani immoo warra san raawwa-chuuf filataman keessaa ishii jalqabaati. Si ajjeesuufan sii qophaa’aa ture.” (fuula 129-130)

Haa ta’u malee summii isa ittiin ajjeesuuf qopheessite ofiif taasifatteetti. Gochi ishee kun immoo gochaalee kanaan dura raawwachaa turteef faallaa ta’a: kanaan dura ni ajjeesti; amma garuu of ajjeefte. Kun amala Askuulee hin turre. Akka xalayaa isaaf barreessite keessatti ibsitetti, faayidaa dhuunfaa isheetiif jecha ijoollee Oromoo ajjeesaafi ajjeesisaa turte. Of ajjeesun ishee jijjirama amalaa Askuulee irratti mul’ate yoo ta’u, innis sababa malee kan dhufe miti. Waraabbiin armaan gadii sababa isaa ifa tasiisa.

...Dheengadda yeroon dhufu si summeessee si ajjeesufanture. Summii san baadheetani kan balaan kun na mudate. Ati ammoo anaafi summii ittiin si ajjeesuuf baadhee dhufe sanfaana baattee hospitaala na fidde. Amma garaa na nyaatte. Warri garee kootii ana akkanatti miidhame kana yaalchisuu dhiisaniit ajjeechaa keetiif dursa laatani fiigaa jiru. Ajjeechan kee waan dhaqqabamu ture. Isaan garuu san hin feene. Amma reefuun galanni koo galata buqqee koobaa ta’uu isaa hubadhe (fuula130-131).

Walumaagalatti Askuuleen kan kalaqamte bifaan simboo qabeettii, amalaan abshaala hantuutaan fakkeeffamteefi kan arrabaan waan garaan yaade raawwachuu dandeessuufi lubbuu lammii ishee maallaqaan (qarshiin) kan jijjiirtu amala badaa qabaachuudhaani. Gama hariiroo namfakkiiwwan biroo waliin taasisuunis yoo ilaalame, Kiisuu Kolfeefi garee isaa wajjin, namfakkii ani jedhee of waamu wajjin, namoota waajjira keessatti waliin hojjetuufi kkf. wajjin walitti dhufeenya ni qabdi. Amala jalqaba irratti isheef kenname sanas qabattee seenaa asoosamichaa keessatti turtii taasisteetti. Jijjiirama amalaa dhuma irratti agarsiisteeffis sababiin quubsaa dhihaateera.

c. Leencoo

Namfakkiin kun dargaggeessa ija diddiimaa fulli isaa areedaan guutame, amalaan kan nama kabaju, wanta darbeef (dogoggora hojjetameef) kan nama komachuu hin jaalanne, isa nama ittiin komatan sana ofii itti darbanii hojjechuun sirreessuutti kan amanu, tokkummaa saba isaa gidduutti uumuudhaan harka diinaa keessaa baasuuf qabsoo geggeessaa kan jiru, goota diina hin sodaanneefi kutataa saba isaatiif dhugaadhaan qabsaa'uf, qabsoo keessa kan seene ta'ee kan kalaqame yoo ta'u, kan ibsame immoo alkallattiidhaani.

Nuti wanta gochuu qabnu yoo raawwanne qofa kan namoota biroo komachuu dandeenyu Hunduu gahee isarraa eegamu yoo bahate santu walitti dhufee qabsoo hunda galeessa ta'a. Kanaan achi eenyu taa'et eenyu eega? Kamtuammoo hojjetee manatti bilisummaa namaaf fida? Namni nuti komachuu dandeenyu hin jiru. Kan komachuu qabnu ofuma keenya ta'uu qaba. Gaaffii 'Ani ofii kiyyaaf maal hojjedhe?' jedhu of gaafannee beeknaa? (fuula 2).

"... Kanaaf hundi keenya ciniinnannee waan gochuu qabnuufi qooda keenya yaa baanu!" jedhe fuula isaa areedoyyii san keessaa ija isaa diddiimaa san akka bakkalcha barii balaqqisiisaatii, akka risaa furguggee sammuu hirmaattotaa xaaxessaa... garaa isaanii hubachuuf! Hunduu waan inni jedhetti hedduu gammadan (fuula 4).

Gama walitti dhufeenya namfakkiiwwan biroo wajjin qabuun yoo ilaalamu, Aayyaa, Leeylaa, Fozzii, Janaraal Urgeessaa, Jaal Kitilaa, Kiisuu Kolfee, qabsaa'ota maqaan isaanii hin dhahamne hedduufi k.k.f. wajjin hariiroo kan qabuudha. Amalli namfakkii kanaaf kennames seenaa asoosamichaa keessatti amma dhumaatti mul'ateera.

"Amma miseensota kee tokko tokkoon tarreessi," jedhaniin Kiisuufi namichi namoota garafuuf qofa kutaa tokko qabatee jiru tokko Leencoo olgalchnii. Sammuun Leencoo waan tokko qofa yaade. "Afaan qabsaa'aa waadaa qabaa kana beekaa!" jedheen. "Waadaa kee saniif amma 'password' uumiif!" jedheet elektirikii kaasee walirratti xaaxesse. "Ani naman sitti himu hin qabu," dubbii qoosaa ijoollee fakkaatu tokkoon. "Itti qabsiisi" jedheen Kiisuun. "Diina kee takkittii yoo gubde kitila tokkotu dhalata; tokko yoo araarfatte garuu balleesite," jedheen ammas gubachuun isaa wahuu odoo itti hin fakkaatin (fuula 157).

Waliin dubbii Leencoofi Kiisuu Kolfeefaan taasisan kun mana hidhaa keessatti. Leencoon qabamee harka diinaa erga seeneen booda. Yaadni waraabbii kanarraa hubatamus namni kun hammam gootaa, kutataafi kaayyoo qabeessa akka ta'eedha.

Amala Leencoo keessaa inni kan biraan isa darbe komachuu jibbuu isaati. Waraabbii armaan gadiirraas kanatu hubatama.

... *“Isin akkatti mootummaa kana dhaabne waan beektan natti hin fakkaatu! Nuti mootummaa kana mootummaa nama nyaataa san kuffisnee akka dhaabne way beektuu?” jedheen. “Ani ilma baraati; san hin beeku. Odoon beekes du’aa hin abaaru. Anaaf mootummaan badaan isin caalu hin jiru. Waan darbe odoo hin taane kan ammaatan alalaasa!” jedheen Leencoon harkaafi miila walitti hidhamee konkolaataa keessa akkuma taa’e jirutti (fuula 151- 152).*

Walumaagalatti waraabbiiwwan armaan olii Leencoon amala kennameef kan jalqaba irratti ittiin beeksifame sana akkuma qabatetti turuu isaa agarsiisu.

d. Aayyaa

Eenyummaan namfakkii kanaa kallattiidhaan kan ibsame yoo ta’u, akkaataan kalaqqii isaa immoo, umriifi beekumsaan kan jaare, kan akka madda beekumsaatti ilaalamu, wanta gaaffii namatti ta’e yoo isa biraan gahan kan deebii itti argatan, rakkoo nama mudateef fala laachuu kan danda’u, waa’ee oromummaa hubannoo gahaa kan qabu... luba Oromoo ta’eeti.

Aayyaan nama buleessa. Umrii qofa odoo hin taane beekumsi isaa eela; waraabamee hyn dhumu, dhugamee hin quufamu, bonee hin hir’atu, boora’ee hin fokkisu, yaa’ee hin duguugamu. Namni gorsaaf, malaafi falaaf achi oola. Kan isa bira dhage akkuma eelaa san yaada malee beekumsa too’a, gorsa qoca, mala bara,fala argata. Kanaaf daa’imaa hanga jaarsaatti, durbaa dhiiratti, beekanis kan beekuuf jedhes akka gorbaa san isa biratti walga’a. Inni saba kanaaf hora; mirgoon sabichaa achii hora dhuganii ... beekumsa horu, malaafi fala xunxunu. Kan ofiit dhiisa malee kan nama isa bira dhagee odoo hin hiikin dadhabe jedhee hin beeku. Kan isa bira oolef beekumsa naqee, mala foo’ee,fala himeefi geggeessuun waan barame. Kanaafi kan Aayyaa jedhaniin waan hundaanuu akka haadhaafi abbaat obsee namaaf argama (fuula1).

Aayyaan eenyummaan isaa jalqaba irratti ibsameefi gochoonnii inni seenaa asoosamichaa keessatti raawwate waalsima. Fakkeenyaaf, beekumsi isaa rakkoolee iddoo gara garaatti mul’ataniif fala argamsiiseera: rakkoo (gaaffii)Kumsaatiif deebii kenneera. Kumsaan abdii kutatee “Gara biyya alaatti deemuun qaba” jedhee yoo dhufu, gorsaafi hubannoo Aayyaarraa argateen tasgabbaa’ee qabsoo isaa itti fufeera. Dir. Gadaa fi Injiinar Roorrisaan Leencoo ofitti fudhachuuf rakkoo isaan qunnameef, falli gama Aayyaatiin

argame. Akkasumas, qabsaa'onni iddoo garaa garaa jiran bakka tokkotti akka sassaabaman kan taasise isa. Inni hunda isaanii wajjin qunnamtii qaba. Qabsaa'aan tokko isa gara biraa yoo beekuu baatellee, kan Aayyaa wallaale hin jiru. Fakkeenyaaf, namfakkiin maraattuu fakkaatee qabsoo keessatti hojii guddaa hojjechaa jiru kan beeku Aayyaa qofa. Warri kaan maraattuu ta'uu isaatiin alatti waan beekan hin qaban. Kumalaa Aborraan qunnamtii uumee kan socho'aa jiru Aayyaa wajjin. Namni kun miseensa warra biyya bulchaniiti. Walumaagalatti Aayyaan Dir. Gadaafi Injiinar Roorrisaa, garee Leencoofaa, kumsaafaa, Foozii, Leeylaa, Kumalaa Aborraafi Siimessaa Gurraachoo (maraaticha) waliin hariiroo waan qabuuf, martinu gama isaatiin bakka tokkotti dhufan. Jarreen kun maaliif Aayyaatti dhihaatanii? Gaffii jedhuuf deebiin, waan isaan rakkiseef falaafi gaaffii qabaniif deebii waan argataniifi, kan jedhu ta'a.

e. Dir. Gadaafi Injiinar Roorrisaa

Namoonni kunneen biyya alaatti hojjechaa kan turan yoo ta'u, beekumsa isaaniitin sadarkaa olaanaa irra kanneen gahaniidha. Keessattuu Dir. Gadaan nama si'a lama badhaasa noobeelii mo'ate dha. Argannoo haaraa argateenis biyyoon hedduun akka isa barbaadan ta'eera. Inni garuu fuula isaa gara Oromiyaatti deebisuudhaan beekumsa qabu kanaan saba isaa gidduu taa'ee qabsoo isaanii deeggaruuf biyyatti deebi'e. Injiinar Roorrisaanis haaluma walfakkaatuun Oromiyaatti deebi'e.

Dir. Gadaan hakiima baqassee hodhuun sadarkaa olaanaa jedhamu irra jiru. Doktorri kun bara dheeraaf kan barateefi dalage biyya Jarman keessatti yoo ta'u argannoo teeknoolojii hammayyaa gama fayyaatiin nama badhaasa Noobeelii walitti aansee al lama fdhate; nama addunyaan tun carraa dhalootaa waggoota dhibba lamatti al tokko argattuudha jedhuun. Biyyoonni addunyaa kana cimina dinagdee, siyaasaafi loltummaatiin dursaa jiran__USA, Chaayinaa, Ingiliiz, Faransaayyiifi Awustiraaliyaa akkasumas Raashiyaan biyya inni keessatti qara'e yoo ta'an Jarman dabalatee akka qaroo ijaatti isa ilaalu. Isa qabachuuniifi qabaachuun waan fedhan harkatti galfachuu ta'uu isaa miidhassaniiti beeku. Injiinar Roorrisaanis injinarummaa makaanikaaliifi saayinsii wantootaa kan qorate yoota'u Jarri kun murna kanaan dura Finfinnee qabachuuf sochii godhe sanitti gaafa labsii san warra makamani. Akkuma lammii saba kanaa kamiituu isaanis bakka jiranii socho'uun erga biyyana seenanii opereeshinichi waan gufateef qabsoo biraa bifa qindaa'eefi saayinsaawaa ta'een adeemsisuuf

bakkabarbaachisaa ta'e qabachuu, waan barbaachisaa ta'e guuttachuufi gurmii dhugaa uumuuf asumatti hafan (fuula 38-4).

Kaayyoon barreessaa kanaa inni tokko qabsoon taasifamu teeknooloojidhaan deeggaramuu akka qabu agarsiisuufi (dhaamuufi). Ergaa kana dabarfachuuf namoonni kun haala kanaan kalaqamuun isaanii faayidaa guddaa qaba. Akkaataan itti kalaqamaniifi gochi karaa isaaniitin raawwatames haalaan walsimeera.

f. Foozii

“...Fooziin baha Oromiyaatti dhalatte. Barnoota ogummaa yaalaatiin erga fixxee,akkuma hiriyoota ishii ogummaa qabduufi eenyummaa ofiitiin ishiinis qabsoo sabaatti gorte. Achi keessatti saba ishii yaalti,” (fuula 30).

Akkuma waraabbii kana irraa hubatamutti namfakkiin Foozii jedhamtu kan kalaqamte bakka dhalootaan Oromiyaa bahaa ta'uudhaani. Bakki guddinaa ishees naannuma sana akka ta'e loga barreessichi namfakkii tana dubbachiisuuf yaalerraa tilmaamuun nidanda'ama.

“Foozii, aboo wantichi na dhiisuu didee bar,”jetteen Leeylaan bakka ishiinitti yaalaa jirtutti.

Fooziinis,“Nyaata sii ta'u dhabeera.Cuunfaa fa'i ifirra yaali mee,” jetteenii qabdoo bantee cuunfaa cuqqaallame tokko baastee laatteef. Achuma ishii bira dhaabbatteet afuura tokkoon walakkeessite Leeyilaan. Loltuu mitiiree jabattee jirtii bar.Garuu, dhugdeetoo garaacha ishiillee gahuu odoo sirriitti hin mirkanaa'in achumatti ol ishii deebisiise. (fuula 30-31)

Waliin dubbii Leeylaafi Fooziin taasisan kana keessatti haala dubbii Foozii irratti loga Oromiyaa bahaatu mul'ata. Haata'u malee, walitti fufiinsaan loga walfakkaataatiin dubbachuu hin dandeenye. Fkn. Fooziinis, “ Nyaata sii ta'u dhabeera. Cuunfaa fa'i ifirraa yaalimee” jetteeni...

Kan jedhu wayita ilaalamu, loga Foozii kan fakkaatu' ifirraa yaalimee' isa jedhu qofa. Jecchoota kaan keessatti logni ishee hin mul'atu.

“... Lakkii boo hin rifatin. Kun laaboraatooriin malee maaliin beeykama? Haayi, nimoonyaa fa'i ta'uu danda'aa bar.Waan hundaafuu dhiigaafi fincaan laadhutii, santu murteeysa,” jetteen Fooziin.
“Eessatti?”

“Laaboraatoorii tokkotti; Anatu fudhatee si ilaala, tolee?” jetteeniit fudhattee hoggasuu qajeelte (fuula 32).

Waraabbii kana keessattis Fooziin loga isheetiin guutumaaguutuutti kan dubbatte hima ,” Lakkii boo hin rifatiin. Kun laaboraatooriin malee maaliin beeykama?” jedhu keessatti. Kaan keessatti garuu walmakaadha. Fkn. ‘Beeykama’ kan jettu taanaan,’ ta’uu danda’a’ osoo hin taane, ‘tahuu dandaya’ jechuu qabdi ture.

“Foozii, gurbaa Leencoo jedhamu kana sirriitti beektaamii?” gaafate Gadaan.

“Isa kam?” Jetteen.

“Kan amma asitti qabsoo qindeessaa jiru.”

“Eeyyee”

“Mee nu caalaa silaa situ odeeffannoo qabaa, akkami ofii inni?”

“Baay’ee cimaadha; hedduu cimaadha. NamaWaaqayyoon saba kanaaf uumejechuu nin dandaya.”

“Akkam yoo goone ofitti isa makuu dandeenya?”

“Ee...mee turi doctor, falli tokko hin dhabamuu.”

“Fala akkamii?”

“Waan tokko ilaaleen san booddee ammoo kan biraa yaalla,” jetteenit itti seeqxee bira darbite. (fuula 45)

Waliin dubbii kana keessattis Fooziin eeyyee jechuu irra eeyyee, Waaqayyoon jechuu irra Rabbiin osoo jettee gaarii ta’a ture; loga Afaan Oromoo naannoo sanaa dubbachiisuu waan barbaadeef.

Kana malees, waraabbii “nama Waaqayyoon saba kanaaf uume jechuu nin dandaya.” jedhuufi “Nimooniyaa fa’i ta’uu danda’aa bar” jedhu keessatti, jecha ‘danda’a’ jedhu loga garagaraan dubbatti: dandayaa fi danda’a. Logni Foozii isa kam?

“ ... Ati wayyooftee?” gaafatte.

“ Eeyyee inni garaa ol na guruu xiqqoo hir’achaat jira.”

“Gaariidha!”

... “Yeroof qoricha ishii waan fixneef torbee dhufu wajjin achi dhaqne fudhatta(fuula 101)

Akka loga Fooziitti,’ wayyooftee’ kan jedhu wayyooytee, qoricha ishii ‘dawaa isii’, achi dhaqnee ‘achi dhaynee’ ta’uu qaba ture.

Akka Zarihun (2003) ibsutti, dubbiin, uffannaan, walumaagalatti akkaataan jireenyaa namfakkiiwwanii bakkaafi yeroo irratti kalaqaman san mul’isuu akka danda’utti kan uumaman yoo ta’e, yoomessa asoosamichaa wajjin walitti hidhamiinsa cimaa qabaatu.

Kanaanis amanamummaan isaanii olaanaa ta'a. Ibsi hayyuu kanaa wantoota agarsiistuu bakkaafi yeroo ta'an keessaa tokko dubbii namfakkiiwwanii akka ta'e agarsiisa. Dubbiin isaan dubbatan immoo, akkuma bakka dhalootaafi guddina isaaniitti loga garaagaraatiin dhihaachuu danda'a. Logni kunis kan jecha irratti hundaa'eefi kan sagalee irratti hundaa'e ta'uu mala. Isaan kun namni tokko kan naannoo kamii akka ta'e adda baasanii mul'isu. Fkn. Oromoon bahaa 'keeyisa, 'kan dhihaa 'keessa', kan giddugaleessaa immoo, 'keecha' jedha. Kan bahaa 'killee', kan dhihaa 'haqaaquu', kan giddugaleessaa 'buphaa' jedha. Kanaafuu, uumama namfakkiiwwanii keessattis barreessaan kaayyoo qabatee ka'e irratti hundaa'un dhimma kanaaf xiyyeeffannoo kennuu qaba. Akkaataa kanaan namfakkii Fooziin yoo ilaalamtu, bakka irraa argamte sana calaqqisiisuuf loga Afaan Oromoo naannoo sanaa akka dubbattu taasisuuf yaalamullee guutumaaguutuutti milkaa'uu hin dandeenye. Kunis Kalaqqii namfakkii tanaaf of eeggannoon akka hintaasifamne yookin ishee sirriitti akka hin hubatamne agarsiisa. Walumaagalatti, namfakkiin tun naannoo irraa dhufteefi akkaataan dubbii / logni ishee haala yaadameen wal hin arganne. Sababiin isaas seenicha keessatti hin ibsamne. Kun immoo, Fooziin dhuguma bakka isheef filatame sana irraa argamte jedhanii fudhachuuf rakkisaa taasisa. Darbees ergaa gama namfakkii tanaatiin dabarsuuf barbaadame irratti mudaa uumuu danada'a.

Ragaaleen armaan olii akka mul'isanitti akkaataan kalaqqii namfakkiiwwan guguddoo asoosama kanaa ulaagaalee kalaqqii beektoonni lafa kaa'an guutanii kalaqamaniiru jechuun ni danda'ama. Amalliifi dandeettiin...isaaniif kennameefi gochaaleen karaa tokkoon tokkoon isaanii raawwatame walsima. Eenyummaa isaanii qabatanii turuus danda'aniiru. Kun immoo, seenichi amanamummaa akka argatu gargaareera. Kana malees, yoomessi keessatti argamaniifi gochi, akkasumas dubbiin isaanii kan waliin deemuudha. Akka hanqinaatti kan ilaalamu kalaqqii namfakkii "Foozii" keessatti, iddoo isheen irraa argamte agarsiisuuf loga Afaan Oromoo naannoo sanaa dubbachiisuuf kaayyeeffatamee ture. Garuu, loga waliin maktee yoo dubbattu waan dhagahamuuf, akka barbaadame sanatti Fooziin naannoo eerame sana irraa dhufuu ishee amananii fudhachuuf rakkoo ta'uu isaati. Kun immoo, galma gahiinsa kaayyoo sanaaf gufuu ta'eera.

D. Yoomessa

Bakkaafi yeroo seenaan asoosama *dibaa* itti raawwate ragaalee agarsiisan kitaabicha keessaa fudhachuun walduraa duubaan dhihaataniiru.

i. Iddoo seenaan itti raawwate

... Ammas warri manicha keessa jiran hundi harka dhahanii filannichi sirrii ta'uu isaa mirkanneessaniif. Manichi handuura **Finfinnee** lafa jala, kutaa dhimma akkanaatiif jecha ijaarame sun ammas eegumsa cimaafi iccitii guddaadhaa keessummoota isaa liqimsee jira. (fuula 7)

“Abbaa! Ani **Jarmanittan** dhaladhe. Har’a ganna 15 ta’een jira. Ati ammoo ganna meeqa akka taatu sirriitti himuu baadhus xiqqaatu 50 yookiin isaa ol taata. Awurooppaa kan dhufte qabsoo jettee, waa’ee saba keenyaa hirriba si dhoowwee,... Warri akka kee as bahan hundi asuma jiru. Qabsoon kun yoom geggeeffameet yoom xumuramaa? Moo daandii daggala keessaa dhiiset sarara bilbilaafi intarneetiitiin ta’e? Rakkoon jiru maali?” jedheen Roobaan abbaa isaa Jaal Guddisaadhaan. (fuula 14)

... “**Finfinneen** qulqulluu akka hin taane waan walitti himnu natti hin fakkaatu. San akka gaariitti hubanneerra. Yeroo dabre duulli fashalaa’e sun kan qindaa’e asuma keessatti ta’uu hin dagatinaa. Eeyyee ... ammas humni summaa’e as magaala kana keessatti dhalatee jira... Eeyyee, yeroo kanatti waajjirri damee kanaa magaalaa kana keessatti argama jechuun nu’iif hagam caba akka ta’e yaadaa. Miseensonni isaanii hundi tokko tokkoon guurramanii magaalaa keenya qulqullaa’uu qaba.... Kanaaf, sa’aatii kanaa eegalaaatii gaaddidduun keessan odoo hin mul’atiin butaa na harka buusaa. Ka’aa!” jedhee ajaja dabarse. Kiisuu Kolfee. (fuula 17-18)

Hinquuiftuun Harargeetti argama. Baroota dheeraaf, ammas dabalatee, ummataaf dubbii hinqabamne, waan maalummaan isaa hin beekamne ta’eet fudhatama. (fuula 43)

... ganna afur dura, Habeebeen qonnaan bulaa beekamaa nama maatii sagal bul- chu ture. Sababa babal’ina magaalaa **Finfinneetin** lafti irraa fudhatamee, maatiin isaa bittinnaa’ee, inniifi ijoolleen dhiiraa isaa afur bulluqa afaanitti of haquuf bakka adda addaatti waardiyyummaa qacaraman. (fuula 53)

Dhiha Oromiyaa, magaalaa **Shaambuufi Dambii Doollookeessa** har’a ayyaanni garagarcha dalaga! Irreessi dhiiga jedha, Qaalluun haqaaf hamoommata... Magaalonni kun lamaan bakka hedduu shakkaman ijaa ta’eef opireeshiniin Dhibbaalaa Dandiin hogganamu as lixee jira. (fuula 57)

...Finfinnee maal isaat beeku? Maal isaa amanus? Cabaa baqaqaan, okkolaa Sirriqaan biyya keessatti argamu. Yakkamaan nama Waaq bakka itti ta'u; warriifi ijoolleen bakka itti walgananiifi gatan... qiqiqiqqq... yaa Finfinnee! (fuula 75)

.. keessi isaa fuula muummicha ministeeraa isa dura fidee cinqus, tasa '... biyyattii guddisuu keessa dabarree konkolaataa mataa mataatti akka bitatanis goone jechuudhaam!' jedheet akka of jajuu godhe. Waa wallaaluun....! Finfinneen dhiphina daandii malee baayi'na konkolaataa hin qabdu. (fuula 165)

Waraabbiiwwan armaan olii seenaan asoosama *dibaa* bal'inaan kan raawwatame handhuura Oromiyaa magaalaa Finfinnee keessatti yoota'u, Oromiyaa bahaa naannoo Hinquuftuu, dhiha Oromiyaa magaalota Shaambuufi Dambii Doolloo, akkasumas Jarman bakka Jaal guddisaafi ilmi isaa Roobaan jiraachaa turanis akka dabalatu agarsiisu. Akkaataan dhiheenya bakka seenichaas kallattiidhaan maqaa dhahuudhaani.

ii. Yeroo seenaan itti raawwate

Yeroon seenaan asoosama *dibaa* itti raawwate gochaafi dubbii namfakkiiwwaniirraa kan hubatamu yoo ta'u, dubbiin isaaniis ta'ee gochi isaanii sirna amma keessa jirru agarsiisa.

... "ani yeroo ammaa kanatti shakkiifi gaaffii gama keetiin odoo ibsi irratti nuuf laatamee jedhee yaadu tokkon qaba. Sunis jalqaba adeemsa keenya kana addadureen ni gufachiisa jedhee kanan yaadu dhaabuma maqaa sabaatin dhaabbatee hambaaf ergamtuu ta'e kana... Mee akka yaada keetitti waan kana akkamitti keessa baana jetteet yaadda?" jedhee taa'e. Gaaffiin biraa akka hin jirre hubannaan deebii eegale Leencoon. "Gaaffii gaariidha. Shakkiin kees sirriidha. Dhaabni maqaa sabaatin socho'u nuuf gufuu ta'uu mala. Inni kun kami jennee yoo ilaalle... hunduu jechuu dandeenya. Isaan keessaa kan biyyan bulcha jedhu, garuu kan ofuu odoo hin bulchin maseene kun adda dureedhan kan nurratti bobba'u. wanti beekuu qabdan garuu... nu'i dhala gudeeda saba keenyati!..." (fuula 7-8)

"Ilaa! Dalagaa yeroo darbe akka raawwannuuf nutti laatame san bifuma saniin deemnee fillee wal qindeessinee turre. Yaata'u malee, wantichi odoo sa'aatii tokkollee hin guutin harka jarittii gahee ijoolleen kaan qabamanii hidhamuutti jiru. Kun maal jedhamaa? Sabuma keenya kana faana odoo hojjechuu baannee. Akkanumaan walshakkina, akkanumaan wal kennina..." jedhee hedduu yaa'e. Ammas Aayyaan harka afaanirra kaawwateet ilaalaa jira. (fuula 20)

Sababa siyaasaatiin Oromoonnii qaama isaan miidhuu danda’utti dabarsanii wal kennuun gochuma sirna amma keessa jirruuti. Kanamlees, wal shakkuun, abdii kutuun, nuuf hindarbu jechuun walumaagalatti yaadni Kumsaan kaasee Aayyaatti himaa jiru martinu waan yeroo ammaa ummanni Oromoo bal’aan keessa jiru mul’isu.

“ ...namoota keenya achi keesa naquun caasaa isaanii geeddaruu, yaadaafi dhimmoota gurguddoo garaa sabaa keessa jiran kaasuun dhiibbaa xiin-sammuu irratti fiduu, gaaffii sabaa kaasuun isaanumti akka gaafataniifi gaafataman gochuudhaani. Yeroo kana odoo hin jaalatiin akka nuti yaadnutti akka yaadan goona. Kun raawwate jechuun ammoo dhaabichi diinaa ... amanamummaan inni dhaaba haadhoo isaan bulchu irraa argatu gadi bu’a. (fuula 84-85)

Gaaleen “dhaaba haadhoo” jedhu, dhaaba biyyattii yeroo ammaa kana bulchaa jiru, kan dhaabbilee xixiqqoo maqaa saba isaaniiin moggaasee of jalatti hiriirsee jiru agarsiisa.

... Amma kan nuti irratti hojjechuu qabnu qabsoorratti malee bilisummaarratti miti. Fakkeenyaaf, Afaan Oromoo guddisuun bu’aa keenya yoota’u, akkitti guddifnu ammoo qabsoofi adeemsa isaati. Afaan keenya guddisuuf ittiin barsiisuu, ittiin barreessuu, ittiin dubbachuu, hojiiwwan aartii ittiin hojjechuu...fudhachuu dandeenya. Ijoollee keenya isaan qubeedhan baratan kanaaf gaazexaa Afaan Oromootiin barreessineefii jirraa? Bu’aan isaa kana! (fuula 113-114)

Ijoolleen Oromoo Afaan Oromootiin barachuunis ta’e barsiisuun, Qubee Afaan Oromootis fayyadamuun sirna ammaa kana keessatti kan mul’ateedha.

...Gama kanaan amma kan hojjechaa jirru qabsoo irratti; bilisummaa bira hingenye. Garuu saniif waan nu qopheessu bakkaan gahachaa jirra. Waa odoo hin qabaatin bilisoomuun gabroomuun qixxuma. TVn Afaan Oromootiin hojjetu erga banamee abbaan fedhes yaa banuu nu’iif qabsoodha. (fuula 114)

Tvn Afaan Oromootiin hojjetu “ TVOn” kan banamee hojii irra oole sirnuma kana keessa waan ta’eef, yaadni kunis seenaan asoosama kanaa kan raawwate sirna ammaa kana keessatti ta’uu isaatiif agarsiistuudha.

“ Ijaarsi baankilee maqaa Oromiyaafi Oromootin dhalate kun waan rafnee kaanee arganne odoo hintaane waan qabsoodhan duunee kaanee arganne.” (fuula 115) Yaadni kunis kan agarsiisu, baankileen kan akka Baankii Intarnaashinaalii Oromiyaafi Baankiin Hojii gamtaa

Oromiyaa maqaa kanaan moggaafamanii hojjechaa jiran sirnuma kana keessa waan ta'eef, seenaan asoosamichaa kan raawwate sirna amma biyyattiin ittiin bulaa jirtu keessa ta'uusaati.

“Godinni addaa magaalota naannoo Finfinnee hammate dhaabbachuuniifi Finfinneen ol gara samii malee gara cinaatti akka hin guddanneef kan tolfame yoo ta’u ka’umsi isaa faayidaa Oromoonni Finfinnee irraa argachuu qabaniin kan walqabate. Saniif deebiin dhabamna magaalitti dhafis gaadiin tolfame. Kun qabsoo keenya... (fuula 115)

... konkolaataan maqaa aangawaa Oromiyaatin waammamu kun waan bal’aafi furdaa ta’eef akkas jedhame jedhee namni yaadu yoo jiraate ammarraa eegalee doggoruu isaa hubachuutu irra jira (fuula 116).

Yaadoleen waraabbiwwam armaan olii keessaa hubataman martinuu kanneen sirna kana keessatti mul’atani.

“ Isin coba masaraa keessaa isin geechu tana qofaan kan feetan nyaadhaa, kan barbaaddan dhugaatii gabbadhaa yaa’aa! Keessattuu isin warri Oromoorratti muudamtan; eeyyee ummata Oromoo odoo hin too’atin biyyattiin jirti seetanii kan yaaddan yoo ta’e isin jabbiidha!”(fuula 165-166)

Bakka kanatti, yaadni “ keessattuu isin warri Oromoorratti muudamtan” jedhu, saboonni biyyattii martinuu sabaan qoqqoodamanii aanga’oota isaan bulchuuf irratti muudaman akka qaban agarsiisa. Bulchiinsi akkasii kunis sirna ammaa kana keessatti hojiirra kan jiruudha.

Walumaagalatti, yoomessi asoosama *dibaa* iddoon Oromiyaa yeroon immoo, Sirna Mootummaa Ihaadiig kan agarsiisuudha. Yeroo seenaan asoosama kanaa itti raawwate kallattiin kan ibsame osoo hin taane, dubbii namfakkiiwwaniirraa akka hubatamu kan taasifame yoo ta’u, iddoon raawwii isaa immoo kallattiidhaan maqaan bakkeewwanii tuqamuudhaan akka ta’e ragaaleen armaan olii ni mul’isu. Gochi namfakkiiwwaniifi waldiddaan isaan gidduutti uumames yoomessa kana irratti waan hundaa’eef, ergaa dabarsuu barbaadameef halluu ta’ee sirriitti akka mul’atu gargaaruu danda’eera. Kunis caacculeen kunneen qindoomina qabaachuu isaanii agarsiisa.

E. waldiddaa

Asoosama *dibaa* keessatti waldiddaan gosa lamaanuu ni mul’atu: waldiddaa dhokataafi mul’ataa (waldiddaa keessaafi alaa). Kanneen keessaa bal’inaan kan mul’atu waldiddaa

mul'ataa (alaa) ti. Xiinxala kanaaf kan filatames gosa waldiddaa kanaa yoo ta'u, ragaalee gosa waldiddaa kana agarsiisan keessaa fakkeenya kan ta'an kitaabicha keessaa filachuun akkaataa armaan gadiitti dhihaataniiru.

i. Waldiddaa namaafi nama gidduu

a. Waldiddaa Askuuleefi namfakkii 'Ani' jedhee of waamu gidduutti uumame

Waldiddaan namfakkiiwwan kanneen gidduutti uumame sababoota guguddoo lama of keessaa qaba: garaagarummaa kaayyoo yookiin fedhiifi amantii jarri lamaan qaban. Yaada irra-keessa jirurraa akka hubatamutti guyyaa sana (Dilbata) isa waliin dabarsuu barbaaddi; inni immoo kitaaba dubbisaa ooluu barbaadda. Kun garaagarummaa fedhii yookiin kaayyoo isaan gidduu jiruudha. Gama biraatiin isheen hordoftuu amantii Ortodoksiiti; inni immoo miti. Inni Oromoo kan jedhame marti hordoftuu amantii Kiristiyaana Ortodoksii ta'uu hin qabu jedhee amana. Kanaafis sababa quubsaa dhiheessa. Isheen gama isheetiin yaada isaa kana gara siyaasa isheen beektutti jallisuu barbaaddi; amntichi rakkoo hin qabu jettee waan amantuuf.

“Mee har’a maaltu asiin si qabee dhufte adaraa?” gaafadhe.

“Si dhukkubaa! Si jaaladheetanikaa! Sitti himeemii! Moo...” natti iyyite.

“Askuule, guyyicha beektaamii?”

“Beeka. Dilbata.” naan jette.

*“Ati gaafa **dilbataa** kana gochuun yaa hafuutii midhaanuu odoo hin tuqiin*

mana keessan san oolta mitii? Har’a...” hinfixne.

“Si’i kaa! Seexana natti taatet...” jette foddaan ceetee gama ilaaluu eegalte.

Askuuleen gaafa Dilbataa moloksee of taasifti. Waanuma ishiin gootu hunda keessaa isa kanan irraa jibba.

“Ofii kana sii wayya; mana san dhaqxee ooluurra,” n jedheen.

“Maal jechuu keeti?”

“Oromoon Ortodoksii ta’ee mul’achuun hir’ina. Ortodoksiin daandii Sirriifi dhugaayyuu odoo ta’ee namni keenya achi dhaquu hin qabu. Manni Sun eenyummaa saba guddaa kana udaan dibeedha. Mana namummaa Oromoo namoomaa gaditti gaditti hir’ise. Kana fudhatanii dhaquun Minilikuma ta’uudha...”

“Kunoo! Siin hin jennee ani, siyaasa moo...” naan jette toles lakkiis dhiiftee.

“Argitee kun dhimma amantiin wal qabatee jiru. Amanuun ammoo dhugaadha jechuudha. Warri mana amantii kanatti sagadan gochi miniliki sun fudhatamaadha jechaa jiru. Oromoo miseensuma amantichaa kan taasisaniif galii waan galchuufmalee waan amanuuf akka sitti hin fakkaanne... (fuula 33-35)

Barreessaan waldiddaa kan uumu ergaa dabarsuu barbaade irratti hundaa’uudhaani. Asoosaan asoosama *dibaas* bakka kanatti waldiddaa namfakkiiwwan lamaan gidduutti uume kanaan miidhaafi daba manni amantii Ortodooksii ummata Oromoo irratti hojjete, akkasumas, ilaalcha geggeessitoonni amantichaafi hordoftoonni isaanii ummata Oromootiif qaban haala ifa ta’een agarsiiseera. Namni ani Oromoodha ofiin jedhus mana sagadaa Ortodoksii keessatti akka of arguun irra hin jiraanne cimsee hubachiiseera. Yaada kana hubachuuf, “Oromoon Ortodoksii ta’ee mul’achuun hir’ina.” Kan jedhu xiinxaluun gahaadha.

Waldiddaan Askuuleefi nama kana gidduu jiru haaluma walfakkaatuun itti fufuudhaan iccitii gara biraa saaxil baasa.

Miskinticha! Qulqulleessituu ta’uun koo caba natti ta’eet si dhabuuf jiraamii? naan jette. Wanti kun ammoo waan ani yeroo hedduu sodaachaa tureedha “Maaf na dhabda Askuulee koo? kunoo asuman jiraamii?” jedheen. “As jiraachuu kee odoo hin taane nama koo ta’uu keen barbaadekaa,” jette. Yoosuu jechi Leencoon jedhu sun sammuudhaa na bilbilee: “Kaayyoo malee hin jiraatin; bu’aa malee hin du’iin!” yoo yeroo naaf laatte nan ta’a. Ammaaf garuu ani karoora hedduun qaba waan ta’eef sanitti hin deebi’u,”n jedheen. “Durbi karoora bara dheeraa odoo hin taane jireenya bara dheeraa barbaaddi,” naan jette. “Kanaaf?” “Kanaaf yaada kee kan dhumaa natti himi!” Waan wantoota humneessitee dhufte natti fakkaate. Kaayyoon qabuufi ergaman qabutu gaaga’ame Ulfa isaatu garaa keessaa oliifi gadi na naanna’e. Lachuu keenyayyuu callisni liqimse. Dhagaan amma summanii gahu tokko mataa Askuulee dhahee yoo biyyoon ishii maku ture kanan dammaqe (fuula 88-89).

Waliin dubbii isaanii kanarraa akka hubatamutti dhimmi jarri lamaan irratti waliigaluu dadhaban ‘nama koo ta’iifi ta’uu hin danda’u’ kan jedhu yoo ta’u, maddi walitti bu’iinsa kanaas garaagarummaa kaayyoo isaan gidduu jiruudha. Waldiddaan bakka kanatti mul’atu sadarkaa olaanaa irra gaheera. Cimina waldiddaa kanaatitu osoo manallee hingahiin daandii irra dhaabbachiisee walfalmisiisaa jira. Egaan, kan waliin dubbachaa

jiran daandii irratti waanta'eef, akka tasaa maraatuun tokko dhagaa guddaadhaan Askuulee mataa keessa dhahee miidhaa irraan gahuu isaatiin kan manayaalaa seente. Innis (namfakkiin 'Ani' jedhu) jaalala dhugaa isheef qabaachuu isaa gochaafi gargaarsa isheef raawwaterraa hubachuu dandeesse. Hubachuu qofa osoo hintaane, gaarummaan nama kanaa keessa ishee tuqee yaada, kaayyoofi eenyummaa kanaan dura qabdu mara akka jijjiirtu ishee taasise. Kanaaf, wanta kanaan dura ilmaan Oromoo irratti raawwachaa turte, guyyaa sanas kan isarratti raawwachuuf karoorfatteefi eenyuufi maaliif akka raawwattu xalayaa isaaf barreessite keessatti ibsitee kan of ajjeefte.

Haala kanaan barreessichi waldiddaa namfakkiiwwan kanneen giddudtti uume kanatti fayyadamee dhaamsa dubbistootaaf dabarsuu barbaade xalayicha keessaa akka hubatamu taasiseera. Waldiddaa guddaan asoosamichaas gara irra caaluu kan mul'atu, kan jara kana gidduutti (namfakkii Ani jedhee of waamuufi garee Askuulee gidduutti) taasifameedha.

b. Waldiddaa Leencoofi Kiisuu Kolfee gidduutti uumame

“ Isin maal keessantu amanamaa? Keessattuu ati! Bakkuma geechanitti isin qabaam! Barnoonni gama siyaasa keenyatiin isin barsiisnu kunillee isi geeddaruu hin dandeenye. Isa nuti ganna tokko isin barsiisnurra kan Leencoofaan, ee...gurbaan kun, inni waajjira keessanii kun faan, isin barsiisutu gurra isin seena. Mee amma jecha 'kaayyoo malee hin jiraatin; bu'aa malee hindu'in!' jedhu kana namni gurraa hin qabne jiraa? Namni arrabarraa dhabe hoo? Kana Leencoon waan jedheef namni hunduu nafatti fudhatee jira. Ajaa'ibaam! Nuti maal nu dhibe yoo isaan biddeena isinii ta'u ta'e (fuula 60-61).

Waldiddaan namoota kana gidduutti mul'atus garaagarummaa fedhii, ilaalchaafi kaayyoo qaban irraa ka'a. fedhiifi kaayyoon Leencoon saba isaa tokkoomsee bilisoomsuufi nagaan akka jiraatu gochuudha. Namni kun fedhii dhuunfaa isaa guuttachuuf kan dhama'u miti.” Leencoon yoo deeggaran of onnata malee hin gammadu. Kunis kanan dhaladhe nyaadhee, dhugee, gammaduuf, fuudhee dhalchee dhungachuuf, uffadhee dibadhee miidhaguuf, bahee galee mul'achuuf odoo hintaane saba kana tajaajiluufii jedhee waan amanuufi.” (fuula 4) Kiisuu Kolfeen immoo, kaayyoo Leencoon fashaleessuufi Oromoo harka diinaatti hanbisuudhaan ofii jiraatee du'uudha. Waldiddaan kunis hanga furmaata argatutti seenaan asoosamichaa hamma tokko fuulduratti deemuu danda'eera. Dubbisaanis Leencoon ni qabama moo hin qabamu? Kaayyoo isaa galmaan gahuu

danda'aa laata? Akkasumas, erga qabamee booda dararamuu guddina iccitii ni baasa moo hinbaasu? Diinni Leencoo ni ajjeesaa laata? Mana hidhaa sana keessaa bahuu danda'aa? Akkamitti? Karoorri Dr. Gadaafaan Leencoo mana hidhaatii baasuuf karoorsan sanatti ni milkaa'uu moo hin milkaa'an? Gaaffilee kana fakkaatan gaafachaa, deebii argachaa, Leencoo faana dhiphachaa, dararamaa, gaddaa, gammadaa... seenicha duukaa bu'a. kunis seenicha hawwataa taasiseera.

“Ammas miseensota kee tokko tokkoon tarreessi,” jedhaniin Kiisuuniifi namichi namoota garafuuf qofa kutaa tokko qabatee jiru tokko Leencoo ol galchanii. Sammuun Leencoo waan tokko qofa yaade. Afaan qabsaa'aa waadaa qabaa kana beekaa!” jedheen. “Waadaa kee saniif amma ‘password’ uumiif!” jedheet elektirikii kaasee walirratti xaaxesse. “Ani naman sitti himu hinqabu,” dubbii qoosaa ijoollee fakkaatu tokkoon. “Ittiqabsiisi!” jedheen Kiisuun. “Diina kee takkittii yoo gubde kitila tokkotu dhalata; tokko yoo araarfatte garuu balleessite,” jedheen ammas gubachuun isaa wahuu odoo itti hin fakkaatin. situ beeka! jedheet elektirikii san harka lamaanitti gadhiisee xiqqoo eege. Leencoo hedduu hurgufeet dafqisiisuu eegale. Irraa gadhiisiseet, “Amma hoo?” jedheen. “Amma maaltu ta'e?” kolfaa dheeraa tokkoitti dhoose Leencoon. “Afachu yoon qeensaafi ilkaan kee kana sirraa buqqisee zayitiidhan si waadu himtaa!” Kiisuu ture (fuula 157-158).

Waldiddaa namfakkiiwwan kanneen gidduutti uumame kanaanis qabxiiwwan kanaan gadii akka hubataman ta'ee jira:

Darara manahidhaa keessatti ilmaan sabichaa irra gahuufi gahaa jiru maal akka fakkaatu, Kabaja Oromoon nama booji'ameef qabu, Kaayyoon qabsaa'ota Oromoo maal akka ta'e yookiin ta'uu qabu, Oromoon saba isaatiif yaadu, kan dhugaadhaan qabsaa'uufi sabicha gara tokkumaatti fiduuf carraaqu xiyyeeffannoo diinaa akka ta'e, Oromoon eenyuufi maaliif akka qabsaa'uu qabuufi tooftaa diinni itti fayyadamee tokkummaa Oromoo diigu.

c. Waldiddaa Roobaafi Abbaa isaa gidduutti uumame

Waldiddaa Roobaafi abbaa isaa gidduutti uumameef sababa kan ta'e Roobaan yaadannoo abbaan isaa Obbo guddisaan barreessee kaa'e dubbisee waan irraa hubateedha. Yaadannoo matadureen isaa “Iccitii sharii keenyaa” jedhurraa akka hubatetti, abbaan isaafi hiriyoonna abbaa isaa kan biyyaa bahan qabsoodhaafi. Amma garuu hundumtuu jireenya dhuunfaa isaaniitti goraniiru. Kun Roobaadhaaf gaaffii guddaa itti ta'e.

“Awurooppaa kan dhufte qabsoo jettee, waa’een saba keenyaa hirriba si dhoowwee, namaa sa’a, firaa gosa dhiisteeti. Warri akka kee as bahan hundi asuma jiru. Qabsoon kun yoom gaggeeffameet yoom xumuramaa? Moo daandii daggala keessaa dhiiseti sarara bilbilaatiifi intarneetiitiin ta’e? Rakkoon jiru maali?” jedheen Roobaan abbaa isaa Jaal Guddisaadhaan. Gaaffiin mucaan isaa gaafate sammuu isaa gamaa gamanatti raase. Amma gaafasiitti waan san akka mucichi yaade sanitti yaadee hin beeku. Waan jedhee deebisuuf dhabeet mataadhan jilba of dhahe (fuula 14-15).

Kanaaf, ‘Oromiyaatti deebinee achumatti qabsoo sana itti fufuu qabna’ jedhee abbaa gaafate. Abbaan immoo, Oromiyaatti deebi’uun rakkoo ta’ee itti mul’ate. + garaagarummaa isaan gidduutti uumameedha.

“Aabba!” jedheen Rooban ammas dabalee, Aabba,ani amma ammaatitti si gaafachuu waanan sodaadhefan ukkaamsee taa’aa ture. Garuu nan dadhabe. Ummata keenya kana ani maqaadhaan malee amma isinii hin beeku. Rakkoos ta’ee gammachuu isaanii hin hirmaanne.Isin garuu gaariifi yaraa sabichaa ni beektu.; irraa nyaattan wajjin nyaattan. Maaliif...” gaafa inni jedhu Guddisaan hin ficcisiifne, “Ilaa mucaa koo! Waan ati hin hubatin tokkotu jira. A...a...aa... nuti Oromoon diina heddummaanna: diina keessaafi kan alaa... a...aa...santu...” jedheet mucicha akka raatessuu yaale. Rooban laayyoo miti. Saniin hin dhaabne. “Maali isaan? Jechuun, kan keessaa eenyu? Kan alaa hoo?” jedheen. jaal Guddisaan waan jedhuun dhabe. Odoo inni waan tokko hin kaasin Rooban dursee, “Amma kamiin lolaa jirra?” jedhee gaaffii lammeessee. Ammas odoo abbaan isaa homaa hin deebisiniif “silaa atihoo asitti barsiisaa kolleejjitii eessa qabsoon? Ilaa abbaa koo, koottu galleet achumatti waan eegaltan saniiff duunaa...tolee?” jedheet ka’ee miila abbaa isaatirratti kufe (fuula 15).

Roobaan hammuma yaadannicha dubbisaa deemeen, Waldiddaan uumames humna ida’atee cimaa deeme.

“Aabbaa!”

“O! Roobaa koo!”

“Maalifi? Maalifi garuu?!”

“Maaltu?”

“Maalifi kan waliin baatanii wal nyaattan? Maalifikan xinsammuu saba kanaa eeguu dadhabdan?” jedhee ija itti babaase. Daa’ima san keessaa kun baha jedhee hin eegnee abbaan; hedduu rifatee,”Dubbistee fixxee?” jedheen.

“Xiqqoo na hafa. Akkamittan dubbisee fixa?” jedhee imimmaan dhanquu gadi jijjigse. Onneen isaa obsa dhoowwate. Amma nama gaara fiigee

hargansuun isa mudde. Yeroo kana abbaa isaa saalfin waan dhiqeeff ol jedhee odoo fuula Roobaa hin ilaalin, “Dubbisii fixiitii deebiin gaaffii kee kanaa achuma keessa gara dhumaatti argattaa,” jedheen. Lola mucaa sanirraa hobbaafachuuf malee deebii hinfakkaatu. Mucichis, “Deebiin jiraatus sababeessuufgootan malee deebii sabni barbaadu hin ta’u! Balleessitan! Yakkitan! Yakkamtan! Gaaffii seenaa jalaa hin baatan...” jedhee danfaatii deebi’e gara kutaa isaatti (fuula 112).

Dhimmi yaadannichi baatee jiru kun kan tasgabbeessee teessisu osoo hin taane, kan isa xiiqeessu ta’e. “Roobaan dubbisa isaa itti fufee jira. Dallansuun adurree somba saammamte, qeerransa kiyyoon qabe isa godhee jira.” (fuula 152) Wayita yaadannicha dubbisee xumurus, taa’ee booye; xiiqiin isaas daran olaanaa ta’e. “Xummure Roobaan. Imimmaantu dhanquu lama lamaan ija keessaa isa dhiitate. Yoosuu akka qeerransa aaree dallanee bokoke. Waatu kokkee isaa keessatti isa hudhee afuura olis gadis dhoorke (fuula 156). Fedhiin Oromiyaatti galuus haaluma walfakkaatuun daran dabalaa dhufe. Wanti biyyatti deebi’uurraa isa dhoorkus akka hinjiraanne murtii isaa isa dhuma akeekkachiisa cimaa wajjin abbaatti hime.

*“Aabbaa!” Roobaa ture.
 “Ooo... Roobaa kiyya!”
 “Boru Oromiyaatti of arguun qaba! Barbaaddu na faana ka’i, ta’uu baatu tikkeettii naa muri,” jedheen gabaabsee.
 “Hin ariifatin ilma koo!”
 “Ammammoo... baradhee lakkii!”
 “Kanaafuu?”
 “Yoo san gochuu baatte, achis dhaquu baadhu boru asitti na hin argitu!” jedheen. Jaal Guddisaan waan godhu dhabeet afaan qabatee ilmasaa akka haara’aatti ilaalu eegale. Gara itti raasee baasu wallaale (fuula 159).*

Jaal Guddisaanis biyyatti deebi’uun rakkoof akka isaan saaxiluu danda’u yoo beekeyyuu yaada Roobaa jijjiirsisuu hin dandeenye. “Achi dhaqneehoo maal goona? San waan salphaa seetetii? Biyyii akka Awurooppaa kana hin mijatuu bar...” gaafa inni jedhu, “Nin beeka! Sanuu qabsoo dhaqna! Itti adeemen hubdha. Achi dhaqeen miseensa Gadaa deebisu, Qaalluu kaasu, Muuda bulfatun ta’a. kanuma!” jedheen (fuula 159).

Kanaaf, abbaan kamiyyuu gaaffii ilmoon isaa cimsitee isa gaafattu, gaaffii sirriifi gaarii ta’uu isaa yoo hubate akkuma deebii kennee gammachiisu, abbaan Roobaas yaada mucaa

isaa fudhatee biyyatti deebi'uun fedhii ilma isaa guutuu danda'eera. "Roobaan Finfinnee galee jira," (fuula 167).

Armaan olitti akka ibsuuf yaalametti sababni waldiddaa abbaafi ilmaa, yaadannoo "Iccitii Sharii Keenyaa" jedhu keessatti iccitiiwwan udumamanii jiraniidha. Yaadannoo Roobaan dubbise kun mataduree isaa irraa kaasee hanga dhumaatti kan qalbii namaa rarraasuudha. Namni asoosama kana dubbisus, gaaffii Roobaan abbaa isaa gaafatu sanaan Roobaa deeggaraa, Jaal guddisaafi hiriyyoota isaa komachaa...seenicha hanga dhumaatti nuffii malee dubbisee xumura. Sababiin isaas, yaadannichi iccitiiwwan hedduu waan saaxilaa deemuufi. Barreessaan asoosamichaas "Iccitii Sharii Keenyaa" kan abbaafi ilma walitti buuse kanaan qabxiiwwan gurguddoo dubbisaan akka hubatu taasiseera.

Eenyummaa saba Oromoofi gumaacha inni biyya Itoophiyaa jedhamtu keessatti qabu, Ijoolleen Oromoo maaliif qabsoo akka eegalan (ka'umsi qabsoo Oromoo maal akka ta'e), Sababoota qabsoo kana gufachiisan, Akkaataatti qabsoon gufate sun bakkatti deebi'ee sabichi bilisa bahuu danda'u, Qabsoo abbootiin eegalan fiixaan baasuuf ijoolleen harkaa fuudhanii itti fufsiisuu akka qaban, Qabsaa'un biyya alaa taa'anii osoo hin taane, sabicha gidduu taa'anii akka ta'uu qabu. Kunis qabsicha bu'a-qabeessa akka taasisu ibseera.

ii. Waldiddaa namaafi hawaasa gidduutti uumame

a. Waldiddaa gartuu 3Gfi hawaasa Oromoo naannoo Dhiha Oromiyaa

Walitti bu'iinsi kun jibbiinsa gartuun kun saba Oromootiif qaban irraa madde. Gartuun 3G dhaabbilee harka wayyaa jalaatiin saba Oromoo dararaa jiran keessaa tokko yoo ta'u, nama Salamoona Balaw jedhamuun Oromiyaa Dhihaa magaalaa Shaambuu keessatti hundeeffame. Dhibbaalaa Dandiinis miseensota isaa qabatee gartuu Oromoo dararaafi ajjeesaa jiru kana maqsuuf garasitti imala taasiseen wayita achi gahu, daa'ima waggaa 13 kan maqaan ishee Simboo jedhamtu mana Salamoona Balaw keessatti hidhamtee reebamaa jirtu, kan du'aafi jireenya gidduutti argamtu sana irra bu'uun isaa garmalee keessoo isaa gube.

Mana Salamoona Balaw ogummaa qabaniifi jabina jajjabee horataniin cabsanii yoo lixan waan dhala namaa irraa hin eeggamne argan. Hunduu gaddaan cuubbaman. Ilkaantu irraa socho'ee harca'uu gahe. Namoota

garee GGG jedhamuun qacaramanii dalagaa dhala namaa kamirrattuu raawwachuu hin malle Oromoorratti raawwachaa jirantu afur ta'ee durbee xiqqoo tokko utubaa manaatti hidhanii quncisa reebaa jiru (fuula 102).

Waldiddaan bakka kanatti uumame haala kanaan finiinaa deemuudhaan wayita mana Salamoon Balaw sakatta'an isa dhabanii haadha manaafi ijoollee isaa qofa argatan. Dhumarrattis Simboo hidhaa irraa hiikanii, maatii Salamoon Balaw irratti tarkaanfii fudhatanii ergamtoota 3G qabanii Finfinneetti deebi'an. Waldiddaan kun qalbii dubbisa rarraasuufi seenaa asoosamichaa xiqqoo achi butuuf humna qaba. Dhibbaalaa Dandiin imala garasitti taasissee sanaan ni milkaa'a moo hin milkaa'u ? gaaffii jedhuufi kkf. Sammuu dubbisaa keessatti uumuu waan danda'uuf.

Walitti bu'iinsa gartuu Salamoon Balawfii hawaasa naannoo sanaa gidduutti mul'ate kana hanga xumura isaatti gochaalee raawwataman yommuu xinxalamaniifi ibsa seenessaan gidduu lixee kennurraa qabxilee barreessaan dubbistootatti agarsiisuu barbaade hubachuun ni danda'ama :

1.Oromoon kan jibbamus, kan ajjeefamus qa'eedhuma isaa irratti /biyyuma isaa irratti akka ta'eefi warra qabeenya Oromootiin duroomaniin akka ta'e

... Salamoon Balaw achitti ture kan dhalatee guddate. Abbaan isaa inni dhalatee bara lamaan booda waan irraa du'eef mana Oromoo durreessa tokkotti guddate. Achumaan ijooluma namichaa faana baratee boodarra gara daldalaa, achumaan ammoo gara siyaasaa goruun hanga bulchaa aanaatti deeme. Gartuun Oromoorratti shira xaxan kun egaa achii eegala (fuula 58-59).

2. Gartuu kanaafi kan isa fakkaataniin sabichi darara guddaa keessa akka jiruufi bifa qindaa'ina qabuun qabsoo taasisuun harka diinaatii baasuun sabicha du'a oolchuun akka barbaachisu, namfakkii Simboo irratti wanta raawwatameefi waan isheef raawwatameen dhaamsa dabarseera. Mataduree kutaa 15^{ffaa}f laate, “Bishaan jige hanguma qaqqaban ol qabu,” (fuula 138) jedhuufi bu'aan waldiddaa kanaa akka walargatu taasisuun yaadicha jabeesseera. 3.Gartuun 3G Oromoo mara lafa irraa balleessuuf kan ijaarame ta'uu isaatiifi keessattuu Oromoota sabboontota, kabajamtootaafi hawaasa biratti kanneen fudhatama qaban irratti xiyyeeffachuu isaanii eenyummaa abbaa Simbootiin ibseera.“... maqaan ishii Simboodha. Simboo Dagaagaa. Abbaan ishii magaalicha keessatti nama sabboonaa, maqaa gaariifi dhageettii guddaa qabu.” (fuula 105) 4. Hoggantoonni gartuu kanaa

namoota sadarkaa olaanaatti biyyattii geggeessaa jiran waan ta'aniif, rakkoo kanaaf gama mootummaatiin falli akka hin argamne hubachiiseera. 5.Oromoon nama booji'ee ajjeesuun aadaa isaa akka hintaane agarsiiseera. “Maaf akkas goote ? Eenyutu ajaja siif dabarse? Diina niboojina, kan boojines ni barsiifna malee ni ajjeefnaa!? Kun seera keenya keessa hin jiru! Diina boojinee hin ajjeefnu... kanaaf ni adabamta...!” jedheen (fuula 103).

b. Waldiddaa qabsaa'ota Oromoofi qaama biyya bulchu gidduutti uumame

Maddi waldiddaa kanaa sabni Oromoo kallattii adda addaatiin miidhamaa jiraachuu isaatiin qabsaa'oni Oromoo sabichi miidhaa kana jalaa bahee bilisummaan jiraachuu qaba jechuu isaaniifi qaamni biyya bulchu immoo, faallaa kanaan deemuu isaati. Waldiddaan kun waldiddaa olaanaa asoosama kanaati. Waldiddaawwan armaan olitti akka fakeenyaatti ka'an martinu damee waldiddaa kanaati __ gara isa kanaatti quba qabu jechuudha. Waldiddaan qabxii kanaan ala ta'ee mul'atu hin jiru. Garuu, walitti rarra'anii mul'achuu irratti hanqinni waan jiruuf, tokkummaan isaanii ifatti hin mul'atu. Ta'ullee, waldiddaa olaanaa kanaan qabxiwwan guguddoon armaan gadii ibsamaniiru:

Sabni Oromoo kallattii adda addaan miidhamaa akka jiru, Rakkoo kallattii maraanuu Oromoorra gahaa jiru namootni qaama mootummaa ta'an akka harka keessaa qaban, Furmaanni rakkoo kanaa tokkummaa uumuufi kutannoodhaan qabsaa'uu qofa akka ta'e, Qabsoon taasifamus teeknoolojidhaan deeggaramuu akka qabu, kanaaf immoo barachuun barbaachisaa ta'uu isaa.

Dimshaashumatti, waldiddaawwan asoosama kana keessatti namfakkiiwwan gidduutti uumaman amansiisoofi Seenaan asoosamichaas babal'achaa akka deemu kanneen taasisaniidha. Kana malees, Yoomessa asoosamichaa wajjin qindaa'uu waan danda'aniif, iccitiwwan adda addaa saaxilamuu isaanii ragaaleen armaan olii ni agarsiisu. Haata'u malee, waldiddaawwan xixiqqoo asoosamichaa gidduu qindoominni cimaa waan hin mul'anneef, ijaarsa jaargocha guddaa asoosamichaa irrattis hanqinni mul'achuu danda'eera.

F. Ija (kallattii) seenaan irraa dhihaate

Seenaan asoosama *dibaa* gosa ijaa lamatti fayyadamuun seeneffame. Ragaaleen kana agarsiisan armaan gaditti dhihaataniiru.

i. Ija ramaddii tokkoffaa

Aniifi Askuuleen hiriyaadha.; jabbii bara tokkooti. Eeyyee xiqqoo garuu ishiiin na hangafti. Akkas jedhamuu garuu waan hin feeneef ‘ sin hangafaa bar!’ yoon jedhuun duraanuu garaan ishii na bira jiraatii hedduu natti of laatti. Hangafa jedhamtee kabajamuurra hangafa jettee na kabajuu filatte. Ishoo! Ani garuu uumama koo ta’ee durban jaaladha. Nan kabajas! (fuula 1)

“Anoo waanan ta’e hin beeku. Har’a of na jibbisiisa. Jaalalli Askuulee na qabinnaa laata? Ofii Askuuleen bareeduma dhabdus naatoon ishii garaa nama nyaata. Moo waanuman jaaladhuuf ...” (fuula 23-28)

Waraabbiiwwan kanneen keessatti namfakkii “Ani” jedhee of waamuun seenaan dhihaachuu isaatu hubatama. Kanaaf, gosni ijaa ittiin seeneffame ramaddii tokkoffaadha. Haala kanaan fuula 1_ 2, 17, 23_ 28, 33_36, 52_56, 61_62, 72_89, 99, 108, 113_119, 123_131, 188_199 kan jru ija ramaddii tokkoffaatiin dhihaate.

ii. Ramaddii sadaffaa Ija hundabeek

... Janaraal Urgeessaan erga qabsootti makamee ganna 27. Saniin dura bara 13 waraana diinaa keessatti tajaajilaa ture. Erga dhalatee ammoo wagga 58 ta’eera. Bara kana guutuu maatii jedhee maatiin inni horate, qabeenya jedhee qabeenya inni godhate, mana jedhee manni inni balbala banee cufe hin jiru. Maatin isaa meeshaa isaa, qabeenya isaa uummata isaa,... Isaaf santu hiika laataaf! ‘ Cichanii waan kaayyeffatan bakkaan gahuu yookaan bakka gahuu!’ jedhee waan amanuuf homaafuu hin gaabbu ... Nama kaayyoo jechuutu isaa laata? Kaayyoo jechuutu kutannoodhaa laata? Namni kaayyoo yoo hin qabne namoomni isaa hir’uudhamii?...moo akkamii?... (fuula 5)

Waraabbii kanarraa akka hubatamutti seenessaan waa’ee Janaraal Urgeessaa waan hedduu beeka. Dubbisaanis eenyummaa nama kanaa ilaalchisee odeeffannoo bal’aa akka argatu taasiseera. Kana malees, gidduu lixee ilaalcha dhuunfaa isaa ni kenna. “ Nama kaayyoo jechuutu isaa laata? Kaayyoo jechuutu kutannoodhaa laata? Namni kaayyoo yoo hin qabne namoomni isaa hir’uudhamii?... moo akkamii?..”Yaadoleen jedhan kunneen

ilaalcha ykn yaada namfakkii osoo hin taane, asoosichi gidduu sseenee ilaalcha (yaada) isaa kan ittiin ibseedha.

... Jaal Kitilaan yaadaan isaan gatee jira... Wanti Kitilaa dhibe waan tokko qofa. Jaal Kitilaan bilisummaa, walqixxummaafi obbolummaa baay'isee hawwa. Kun ta'uuf ammoo yeroo hunda dhugaan jalqabas dhumas ta'uu qabdi jedheet yaada. Dhugaan jira taanaan garuu waldiddaanis hin jirtu turte; addunyaan yoomuu kaakkistuu hin taatu, namni wal hin dhiibu, mukattis hin galamu ture. mukatti galuun garuu jireenya dhuunfaa ofii geeddauuf yaadamee ta'uu hin qabu... fedha saba bal'aatiif abboommamuu, kaayyoo isaanitiif wareegamuu gaafata. Jaal Kitilaa kanatu yaadaan fuudhee kute.

'Barachuun, kan barataniin dursanii saba tajaajiluu yoo hin taane doofummaa amma qarsaa ulfaatu;... Namni lubbuu takkittii qofaaf yaadatii jiraachuun dhaloota ooludhaan maaliin adda bahee laallama... jedhe garaa isaatti. Battalumatti ammoo yaadaan haala maatii isaa duubatti deebi'ee maree guduunfutti ka'e ... Inni yaada isaa yoo fixu Leencoonis walgahii xumuree namoonni mana lafa jalaa sun keessaa karaalee karra iccitiwwanii ol burquu eegalanii jiru (fuula 9-12).

Bakka kanattis seenessaan sammuu namfakkii kanaa lixuudhaan waan namichi walgahii sana keessa taa'ee sammuu isaa keessatti haasa'aa ykn dubbachaa jiru, gadi fageenyaan hubatee tokko tokkoon ibsa. Seenessaan waan hunda hin beekne, namni sun yaadaan sokkuusaa irrakeessa hubachuu danda'a malee sababasaa yoo itti himamuu baate, ofii isaatii hubachuu hin danda'u. kanaaf, waraabbiin kunis seenessaan kun hunda-beek ta'uu isa agarsiisa.

... inni kun kan adda ittiin ta'u, tokkollee odoo hin beekne hunduu itti gaafatamaa maandheeleeroo biroo ta'uusaa akka fudhatu gochuun ijaarame. Kanaaf, miseensi maandhichaa kan namni tokko akka itti aanaa isaattitti beeku karaa biraatin hogganaa isaat ta'a.

Haala kanaan eenyumtuu iccitii kamiyyuu yoo baasuu hede ni durfama. Qabsoo keessatti badiin badii caalu bilchina dhabuurraayis yaa ta'u, garaa laafina irraa kan ka'e oddeeffannoo dabarsanii laachuufi iccitii baasuudha. Kun jiraa nama awwaalchiseet jiidhaa nama bobbeessa. (fuula 37)

Ilmi namaa maaliif odoo hin jibbamiin manatti dhufee akka nama jibbu eenyuufuu ifa miti. Kana kan 'ish... ush...' namarraa jedhu yoo hin jiraanne ammoo ofiratti ilaaluun garalaafummaa odoo hin taane gowwummaa fakkaatti. Kanaaf harki qunnaa safareen safarata kan jedhan san ta'a. Obsi dheerate sun harka irree jabaate dhale mana Obbo Salamoona Balawutti (fuula 57)

Yaadni kun akka jirutti ibsa barreessaan gidduu lixee kenneedha.

... Salamoona waan achi keessatti shakkamuufi. Inni ammoo bulchaa aanaa qaama mootummaa waan ta'eef, mootummaan akkamitti nama saba qalu bulchaa godhe laata? Sabni kun qalamuu hoo hin beekuu? Akka gartuun GGG jedhamu jiru hoo uummanni cufti bakka dhagaheefi beekuutti ijjiifi gurri mootummaa wayi lagataa? Eegas waan hileefitu jira. Saniif hillaan ammoo Oromoodhaan firooma homaatu hin qabu (fuula 107).

ibsi kunis kan barreessaan gidduu seenee laateedha.

... Obsi isaa suuka'eera. Sodaan keessa isaa raasaat jira. Amma amma bilbila isaa ilaala. Hedduu barfatee odoo hin taane hedduu sodaateti. Ibsichi gadhiisee jennaan ammoo karaan cufamee danqaa itti ta'e. Keessi isaa fuula muummicha ministeeraa isa dura fidee cinqus, tasa '... biyyattii guddisuu keessa dabarree konkolaataa mataa mataatti akka bitatanis goone jechuudhaam!' jedheet akka of jajuu godhe. Waa wallaaluun waan dhagahaniifi argan guddisanii ilaaluuf sababa jalqabaas kan dhumaatisimiiree! Finfinneen dhiphina daandii malee baay'ina konkolaataa hin qabdu(fuula 165).

Waraabbii kana keessattis, seenessaan waan namichi itti dhiphachaa jiru beekuu isaatiin alatti, yaadni “Waa wallaaluun waan dhagahaniifi argan guddisanii ilaaluuf sababa jalqabaas kan dhumaatisimiiree! Finfinneen dhiphina daandii malee baay'ina konkolaataa hinqabdu.” jedhu kan barreessaan gidduutti kennameedha.

Waraabbiiwwan akka fakkeenyaatti fudhataman kanneen keessatti ilaalchi ykn yaadni dhuunfaa barreessichaa ni mul'ata. Kunis seenaan kun kan dhihaate ija hundabeekiin ta'uu isaa mul'isa.

Haala kanaan, seenaan Fuula 2_16, 18_22, 29_33, 37_51, 57_60, 63_71, 90_98, 100_107, 108_112, 120_122, 132_187 ramaddii sadaffaa ija hunda-beekiin seeneffame.

Ragaalee akka fakkeenyaatti dhihaatanirraa akka hubatamutti seenaan namfakkii “Ani” jedhee of waamu wajjiin walqabatu ija ramaddii tokkoffaatiin kan seeneffame yoo ta'u, seenaan inni keessatti hin hirmaanneefi hin beekne immoo, ija hundabeekiin seeneffame. Duraaduubni seenichi ittiin dhihaateefi waljijjiirraan ijaawwan lamaaniis haala armaan gadiitiin raawwatame.

“Aniifi Askuuleen hiriyaadha ... Ilaa, waa'een kootiifi kan Askuulee hin dhumuutii gara Leencoon darba mee. Leenchoo beektuumii? Akka jedhe miilanammoo ... !” (fuula 1-2)

jechuun gara seenaa Leencootti darba. Ijji seenessaa gara ramaddii sadaffaatti jijjiirame jechuudha. “Nutu wanta gochuu qabnu yoo raawwanne qofa ... Kanaaf ‘kaayyoo malee hin jiraatiin; bu’aa malee hin du’in’ jedhe Leencoon ija mana keessa nanaanneessaa ...” (fuula 2- 12). Seenaa Leencoorraa osoo ijji seenessaa hin jijjiiramiin gara Jarman imaluudhaan waa’ee Jaal Guddisaafi Roobaa seenessuu jalqaba. “ Jarman gara Kibbaa, magaalaa Muuniik ... Jaal Guddisaan barana ilma isaa waliin ... oduma taphatanuu gidduudhaan, ‘Aabba! Ani Jarmanittan dhaladhe ... jedheen Roobaan abbaa isaa Jaal Guddisaadhaan. ...” (fuula 13- 17)

Seenaa isa kanarraa gara seenaa waa’ee Askuuleefi namfakkii “Ani” jedhutti deebi’a. “Askuuleen deebite. Mucaan kun ... Buddeenatu walitti nu fide. Buddeena ofii baafanne ta’ee ...” (fuula 17) Seenaa isa kanas asitti dhaabuudhaan gara namfakkii Kiisuu Kolfeefi Aayyaa beeksisuutti caha. Asitti ijji seenessaa gara ramaddii sadaffaatti jijjiiramuu isaatu mul’ata. “Finfinneen qulqulluu akka hin taane waan walitti himnu natti hin fakkaatu ... Yeroo kanatti dargaggeeyyii ... kan nu harkaa baasaa jiran, namoonni akka Aayyaafaan magaalaa kana keessa jiraachuu isaanii irra geenyeerra ... jedhee ajaja dabarse Kiisuu Kolfee.”(fuula 18) “Aayyaan nama buleessa. Umrii qofa odoo hin taane beekumsi isaa eela; waraabamee hin dhumu ...”(fuula 19-23)

Waa’een Aayyaa asitti dhaabbateet gara namfakkii “Ani” jedhutti deebi’uusaatiin ijji seenessaas gara ramaddii tokkoffaatti deebi’a. “Anoo waanan ta’e hin beeku. Har’a of na jibbisiisa. Jaalalli Askuulee na qabinnaa laata? ...” (fuula 23- 28) Kanarraa immoo, gara ija ramaddii sadaffaatti deebi’uudhaan waa’ee Leeyilaafi Foozii dhiheessa. “ Leeylaan intala Boolee ta’uu erga dhiiftee ooltee bulte ... (fuula 29- 32) Kunis asitti citeetu, “Askuuleetu dhufe,” jechuun waa’ee isaafi Askuulee seenessuu itti fufa. “Waan yeroo darbee san qabadheen isan dhagayeeffii arge wal simsiisee ... “ (fuula 33- 36) kanarraa gara Dhibbaalaa Dandiitti cehuu isaatiin ijji seenessaa gara ramaddii sadaffaatti deebi’a. “Dhibbaalaa Dandiin ergama isaa qabatee dhaabbilee iccitiidhaan ...” (fuula 37) seenaa kanarratti osoo hedduu hin turiin gara Dr.Gadaafi Injinar Roorrisaa deema. “Akkaataa Leencoon itti adeemaa jiru gaariidha ... jedhe Doktor Gadaa Qumbii, Injinar Roorrisaa Gurmuutiin ...” (fuula 38- 45) Seenaa isa kanarraa gara seenaa waa’ee Aayyaa ibsutti deebi’a. “Namuu obsuu hin danda’u ... “ (fuula 46- 52) Asirraa immoo, gara namakkii

“Ani” jedhutti deebi’uun ija seenessaa gara ramaddii tokkoffaatti jijjiira. “Subii odoo arraagessi ija hin banatiin ka’eetan gara waajjira kootti arreede ...” (fuula 52- 56). Bifuma walfakkaatuun hanga xumura seenichaatti adeemama.

Asirraa wanti hubatamu, seenaan ija hundabeekiin dhihaate namfakkii tokkorraa gara isa gara biraatti cecce’uudhaan yoo ta’u, seenaan ramaddii tokkoffaatiin dhihaate immoo, mummurammee gidduu, gidduu isaanii bubbuufamuudhaani. Kana malees, seenaa ija hundabeekiin seeneffamu keessatti barreessaan asoosamichaa gidduu lixee ilaalcha dhuunfaa isaa akka laatu, gosni ijaa kun ni eeyyamaafi. Kanaaf, barreessaan asoosama kanaas mirga kanatti yoo fayyadamu ni mul’ata. Qabxileen kunneen walgargaaranii seenaa hundeeffame kukkutanii lafa kaa’an.

Seenaawwan walqabsiisuuf, “Askuuleen deebite” (fuula 17), “Amma eessa jirtu? Koottaa Finfinnee dhaqnaa” (fuula 17), “Askuuleetu dhufe” (fuula 33), “Ani deebi’e” (fuula 72) yaadolee jedhanitti gargaaramuuf yaaliin taasifames, rakkoo mul’atu guutumaaguutuutti furuu hin dandeenye. Gaheen isaanii xiqqoodha, jechuudha. Walumaagalatti, seenaan ijjawwan lamaan kanaan dhihaate, addaan kukkutamee walkeessa akka makamu waan taasifameefi mudaa ijii hundabeek qabu waan dhiibbaa irraan gaheef, yaa’i yaadaa seenichaa addaan ciccituu danda’eera. Kanaaf, seenaan dhihaate haala barbaadamuun walqabatee dhangala’uu hin dandeenye. “Asoosichi seenichaafi dubbistoota gidduu lixuu isaatiin yookiin namfakkii tokkorraa isa gara biraatti cecce’aa waan seenessuuf, qindoomina seenichaa laaffisuu yookiin balleessuu ni danda’a” Zarihuun (2003:191) yaadni kun qabatamaan asoosama *dibaa* keessatti mul’ateera.

G. Dhaamsa

Dhaamsi caacculee asoosamaa keessaa tokko ta’ee ergaa barreessaan dubbistootaaf dabarsuu barbaadeedha. Kaayyoon asoosamni tokko barreeffamuufis kanuma. Asoosamni *dibaas* dubbistootaaf dhaamsa qaba. Dhaamsa isaas armaan gaditti agarsiisuuf yaalameera.

Oromoon saba nagayaa sirnaan bulu, kan jaalalaafi kabaja dhala namaatiif qabu, biyya Itoophiyaa jedhamtu tana ijaaruu, dagaagsuufi kabajaan akka jiraattu gochuu keessattis gaheen isaa olaanaa akka ta’e ibsee jira. Haata’u malee, mootota biyyattii irraa galata

tokkollee hin arganne. Wanti isaanirraa argate, tuffatamuu, jibbamuu, dhiitamuu, saamamuufi jireenya gadaantummaa akka jiraatu gochuu waanta'eef, ilmaan Oromoo gara qabsoo bilisummaa Oromootti seenuu isaaniis dabalee addeesseera.

Karaa biraatiin immoo, qabsoo Oromoon kanaan dura taasisaa ture bu'aa barbaadamu argamsiisuu kan hin dandeenyeef, namoonni qabsoo kana hogganaa turan tokkummaa dhabuu isaaniitiin akka ta'e eereera. Kunis amantiin, lagan, gosaan k.k.f. qoqqodamanii 'oromummaa' dagatanii kaayyoo qabatanii manaa bahan saniis laaffisan. Yaada isaanii kanas miseensota isaaniifi Oromoo maratti gadi tamsaasan. Haala kanaan Oromoo gidduutti qoqqoodiinsi uumamee qabsoon isaaniis kallattii gadhiise. Kana qofa osoo hin taane, hogantoonni kun hoggantoota diinaa wajjin hariiroo uumuun yookiin firooma qabaachuun isaanii galma gahuu qabsoo Oromootiif gufuu cimaa ta'uu isaa ibsee jira.

Kana malees, sabboontonni Oromoo ofitti amanamummaa qaban jiraachuu akka hin dandeenye, abbaa qabeenyaa akka hin taane, aanga'oota olaano ta'anii akka hin hojjenne, Oromoon saba isaatiif quuqamu Oromoo akka hin bulchine, dhalli Oromoo akka hin baranneefi hin guddanne k.k.f. karaa namoota akka Askuulee, Kiisuu Kolfee, Dr. Bazzee Qarreefi gartuu 3G jedhamuun ummanni kun darara guddaa jechaan ibsuun nama rakkisu keessa akka jiruufi imimmaan isaa gara keessa isaatti dhangala'aa akka jiru lafa kaa'eera. Kanaaf akka fakeenyaatti namicha mucaan isaa xayyaara keessaa shira Askuuleetiin jalaa hatamteefi gocha Simboofi abbaa isheerratti raawwatame ilaaluun gahaadha. Akkasumas, Oromoon walshakkaa, walirraa fagaachaa, waljibbaa, waliif diina ta'aa akka deemuu taasisuunis tooftaa diinni qabsoo Oromoo ittiin gufachiisu keessaa tokko akka ta'e ibseera. Walumaagalatti, qabxiileen armaan olitti ka'an qabsoon Oromoo akka fiixaan hin baaneef gufuuwwan ciccimoo ta'uu isaaniifi ulaawwan diinni ittiin seenee saba kana kallattii adda addaan dararaa tureefi jiru ta'uu isaanii asoosama kana keessatti ibsameera. Oromoon harkuma Oromootiin akka miidhamu taasifamaa akka jirus seenaa asoosama kanaa keessatti calaqqisiifameera.

Dhaamsi asoosama *dibaa* inni kan biraa, Oromoon rakkina kana keessaa akkatti bahuu danda'u agarsiisuudha. Kunis haala armaan gadiitiin dhihaateera.

- Qabsoon kan taasifamuu qabu biyya keessatti akka ta'e, biyya alaa taa'anii qabsoo geggeessuunis ta'ee hogganuun rakkisaa akka ta'ee fi bu'aa qabeessas akka hin taane agarsiiseera. Yaada kanas waliin dubbii Aayyaafi Kumsaa irraa, Jaal Kitilaafi Roobaarraa, Leencoofi miseensota isaa irraa, Injiinar Roorrisaafi Dr. gadaa irraa ni hubatama. Kana malees, kan biyyaa alaa jiran biyyatti deebisuudhaan, kan bahuu barbaadan kan akka Kumsaafaa hanbisuudhaaniifi qabsoo biyya keessatti taasisuun hagam bu'a-qabeessa akka ta'e agarsiisuun yaada isaa cimseera.
- Qabsoon beekumsaan deeggarama bu'aa gaarii akka qabu, hojiiwwan Dr. Gadaafi Injiinar Roorrisaatiin agarsiiseera. Kanumaanis bilisummaafi walabummaan dhugaa akka argamuuf, ilmaan Oromoo barachuudhaan qorannoofi qo'annoo garaagaraa taasisuufi argannoo haaraa kan hawaasa fayyadu, jireenya gadadoofi gadaantummaa keessaa kan baasu, dukkana bara dheeraaf sabicha aguugee jiru irraa kaasee ifa guddaatti kan baasu argachuuf tattaaffii gochuu akka qaban dhaameera.
- Dhaloonni yeroo ammaa maanguddoota / hayyuu Oromoo kanneen akka Aayyaafaa irraa eenyummaafi sirna ittiin bulmaata Oromoo akka baruun qaban eereera. Akkuma Kumsaan Aayyaatti siqee waa'ee saba isaa hubate san jechuudha. Haalli Oromoon amma keessa jiruufi haalli inni dur keessa ture (jireenyi Oromoo durii) tokko waan hin taaneef, maanguddoonni Oromoos kana irratti akka hojjechuu qaban agarsiiseera.
- Asoosamni *dibaa* “Bilisummaan hawwamu kan argamuu tokkummaadhaani,” jedha. Akkamitti tokko taana? Gaaffii jedhuuf, “Sirna Gadaa kan seera heera uumaa waaqaafi lafaa irraa waraabame qabu sana deebisanii ittiin buluudhaani,” jechuun deebisa. Sirni kun guutuudha. Waa'ee amantii, siyaasaa, dinagdeefi k.k.f. ilaalchisee tumaa qaba. Sirna aadaa Gadaa kana bu'uura isaa osoo hin hingallakisiisin ammayyoomsuudhaan hojii irra akka oolu gochuun barbaachisaa akka ta'es ibseera. Kanas ijaarsa magaalaa Hinguuftuufi ODA555-2 xiinxaluudhaan hubachuun ni danda'ama. Yaadni wiirtuu asoosama kanaa Oromoon karaa adda addaatiin walqooduu dhiisee sirna tokkicha waan hunda ofkeessaa qabu sana jalattii gurmaa'uun tokkummaa uumee qabsoo qindaa'ee fi

teknoloojiidhaan deeggarama yoo taasise, rakkoo bara dheeraa keessaa bilisa bahuu akka danda’u kan agarsiisuudha. Seenicha keessattiis, dubbii namfakkiiwwan guguddoo kan akka Aayyaa, Leencoo, Leeylaafi Foozii, Injiinar Roorisaafi Dr. Gadaa irraa akkasumas, gocha Kitilaafi Daaroo, jecha ‘Ani Si’i’ jedhu irraa kanumatu hubatama.

Karaa biraatiin, jabaatanii yoo hojjetan wanti hin danda’amu jedhamee abdii itti kutatan, akka danda’amu hallayyaa Hinguuftuutiin fakkeessee agarsiiseera. Hinguuftuu keessa jiraachuun hin yaadamu. Garuu, magaalaa jireenyaaf mijattu taatee ijaraamuun kalaqamteetti. Bilisummaan Oromoos akkasuma; kan ta’u hinfakkaatu. Garuu, Oromiyaan dhaloota haaraa eenyummaa isaatti amanuufi akka kanaan duraa cunqurfamuun jiraachuu hin dandeenyeen guutamtee akka jirtuufi bilisummaan ishees harka isaaniitiin akka dhugoomuu danda’u seenaa asoosama kanaa keessatti ibsameera.

Walumaagalatti, asoosamni *diba*an kan dabre yaadachiisee, kan amma jiru (kan keessa jirru) gadifageenyaan ibsee, isa gara fuulduraatti ta’uu qabu yookiin ta’uuf jiru kan agarsiisuudha.

Ergaan asoosama tokkoo kan hubatamu tokkoon tokkoon caacculee asoosamichaa qorachuudhaan akka ta’e beektonni ni ibsu. Ergaan asoosama kanaas haaluma walfakkaatuun caacculee isaa sakatta’uun kan argameedha.

4.1.3 Mala Barruu Asoosamichaa

Malawwan barruu asoosama kana keessatti faayidaa irra oolan ragaalee agarsiisan haala itti aanuun dhihaataniiru.

A. Himegere

... Ani garuu uumama koo ta’ee durban jaaladha. Nan kabajas! Yaa jarana, durba jalachuun koo kun waa miidhaa ta’aa laata? Hin beeku garuu nan jaaladha! Maal bara kana_ bara barri maraate, dhiirri dhiirayyuu jaalala biraatiin jaalataa mitii?... Askuuleen dura as hin turre. Ni yaadattuumii? Yeroo san jechuu kooti, yeroo oppireeshinii jalqabaa san. Eeyyee ishiin yoos hin turre. Isa ammaa kanatti makamuuf dhufte. Daandii kamirra akka as fullaate hin beeku malee asiin baate. (fuula 1)

Waraabbii kana keessaa akka hubatamutti himni “ Yaa jarana, durba jaalachuun koo kun waa miidhaa ta’aa laata?” jedhu, Askuuleen nama kanarratti rakkina yookiin miidhaa wayii akka geessisuu dandeessu kan mul’isuudha. Deemsa seenichaa keessatti namfakkii kana miidhaa irraan gahuuf tattaaffii taasifame keessatti gahee guddaa akka qabdu, xalayaa isaaf barreessite keessatti ibsiteetti. Milkaa’ullee baatan.

...yeroo hedduu waajjira kee bannee sakattaane. Homaattuu hindhufne. Mana kee gaafa sakattaane hoo yaadattaa? QiiQiiQiii...Akka hin rifanne Rabbi waan si jaalatuuf gaafas achii dhabamte...barii san yoo si argannu si hidhuu ni dandeenya turre....hawaasa ati nu jalaa fudhachuuf maltuun salphumatti addaan si baasuuf... san anatu saxaxe. (fuula 125- 126)

Kanaaf, yaadni jalqaba irratti waan gara fuulduraa dhufuuf jiru agarsiisuuf dhihaate kun hordoffii Askuuleen namfakkii kana irratti taasisaa turteen deemsa seenaa asoosamichaa keessatti mul’ateera. Kunis qabxiin (fuula1) irratti ka’e himegeree ta’uu isaa agarsiisa. Malli kun Askuuleen namfakkii “Ani” jedhee of waamu kana irra miidhaa akkamii irraan geessi laata? gaaffii jedhu sammuu dubbisaa keessatti uumuu waan danda’uuf, qalbiin isaa rarra’ee seenicha duukaa akka bu’u ni gargaara.

B. Duubdeebbii

Duubdeebiin armaan gadii namfakkiin “Jaal Kitilaa” jedhamu yeroo ijollummaa isaa haala inni keessa darbe yookiin haala akkamii keessatti akka guddateefi gochoota inni raawwachaa ture yaadaan duubatti deebi’ee akka ilaalu gochuun eenyummaa isaa ammaatiif ka’umsi maal akka ta’e tooftaa ittiin agarsiifameedha.

... battalumatti ammoo yaadaan haala maatii isaa duubatti deebi’ee maree guduunfuutti ka’e. Jalqabumayyuu dhugaa, jireenya walqixxummaa, obbolummaa jechuu guddisa maatiin irraa dhalate qonnaan bultoota waan ta’aniif, bara sanatti daa’imummaas qabaatu qotanii halagaaf hiruu isaanii waan argaa tureef, waan sa manabarumsaa keessatti ifaan kan mormu isa ture. Haalli sanitti aanee dhufe garuu akkasuma salphaa hin turre. Kanarraa ka’uun halkan dhokatee bahee mana abbaa lafaa maatii isaa quncurse san balbala duubaan itti cufee abbaamanaafi haadhawarraa mana keessa gube. Yeroo kana umriin isaa reefu waggaa 13 ture. (fuula 11)

Yaadannoon matadureen isaa “Iccitii Sharii Keenyaa” jedhus mala barruu kanaaf fakkeenya kan ta’uudha.

Bara 1973, yeroo san buchiinsi mootii abbaa gonfoo biyyattiidhaa barbadaa'uuf fiixerra gahee jira. Aangoon isaa haphattee, teessoon isaa reeqqifatee, lammiileen biyyattii waan qabee gadhiisu isa dhoowwanii turan. Akkuma beekkamu jireenya biyya kanaa duraa hanga boodatitti kan ijaarus kan diigus Oromoo waan ta'eef bara kanattis mooticha damma kan qaraaru itti godhe Oromoodha. Haguuggii, baay'inaafi sirna qabuun impaayeritti al takkaan waan fedhe kan gochuu danda'u saba kana. Kanaaf... (fuula 63- 72, 90- 98, 108- 112, 152- 156)

Duubdeebiin kun Jaal Guddisaafi hiriyoonna isaa qabsoof biyyaa bahanii achumatti hafuu isaanii ilaalchisee waliin dubbii Roobaafi Jaal Guddisaan taasisaniifi qabsoo biyya keessatti taasifamaa jirutti makamuuf abbaafi ilmi biyyatti deebi'uu isaanii seenaa himu gidduutti dhihaate. Kanaaf bakki itti jalqabameefi xumurame ifatti ni mul'ata: duraafi duubni isaa gocha ammaatiin marfameera jechuudha. Madda waldiddaa Roobaafi Jaal Guddisaa, akkasumas bu'aan waldiddaa kanaas akka hubatamu gargaareera. Kun immoo gochoonni achi keessa jiran sababaafi bu'aan walqabachuu isaanii agarsiisa.

Karaa biraatiin, duubdeebii kana keessatti seenaan bal'inaan dhihaate kun qabsoo Leencoofaan biyya keessatti taasisaa jiraniif ka'umsi maal akka ta'e ni agarsiisa. Haata'u malee, gocha Leencoofaan raawwachaa jiraniifi duubdeebiin kun walitti hidhamanii mul'achuu hin dandeenye. Wanti mul'ate yoo jraate, biyyatti galuuf ejjennoon Roobaa itti cimnaan Jaal Guddisaan Dr. Gadaatti bilbile. Sanaan booda, biyyatti deebi'anii Hinguuftuutti galuu isaaniiti. Qabxiin kun qofti seenaawwan lamaan gidduu tokkummaa cimaan jiraachuu isaa agarsiisuu waan hin dandeenyeef, ijaarsa jaargocha guddaa asoosamichaafis gumaatni isaa xiqqaadha.

Mala barruu kanaaf fakkeenya kan biraa xalayaa Askuuleen namfakkii "Ani" jedhee of waamuuf barreessiteedha.

Miskiinticha, Leencoo beektaa jedhee yoon si gaafadhe gowwaa ta'uu kooti. Waan Leencoon jedheenin sii eegala 'kaayyoo malee hin jiraatin; bu'aa malee hindu'in!' jedhaamii? Sirriidha; eeyyee, anis sanumaafan jira. Dubbiin akka durii qoosaa miti. Har'a jaalala tan dhugaatin sitti mul'isa... "Maal seete miskiinticha! Waan tokko sitti himuu: garaan kee qulqulluudha; qulqullina keetu na miidhee balaa kana natty buuse. Kana yoon sitti himuu garaa si raasuufii miti.; waanan jechuu qabuufan siin jedha malee. Ati ana akka qulqulleessituu keetitti qofa na beekuu malta. Dhugaan jiru garuu sanii miti. Ani sadarkaa barnooatatiinis ta'ee muuxannoo jireenyaatiin hedduun si hangafa ... (fuula 124-132)

Duubdeebiin kun namfakkii Askuuleen nama kana akka ajjeestuuf irratti ramadamuu kan dandeesse muuxannoo kanaan dura qabduun akka ta'eefi maaliif akka isa hordofaa turte agarsiisuuf seenicha gidduutti akka galu kan taasifame yoo ta'u, duraafi duubni isaas gocha Askuuleefi warra garee ishee yeroo ammaatiin kan dabaalameedha. Jaalqabbiifi dhumni isaa waan ifatti mul'atuufis bakka gale sanitti tokkummaan yaada seenichaa hin jeeqamne. Waraabbiin armaan gadiis duubdeebii asoosama kana keessatti argamu kan biraa agarsiisa.

... Ilmi namaa maaliif odoo hin jibbamin manatti dhufee akka nama jibbu eenyuufuu ifa miti ... kanaaf harki qunnaa safareen safarata kan jedhan san ta'a. Obsi dheerate sun harka irree jabaate dhale mana Obbo Salamoon Balawutti.

Barri isaa bara 1943 ture. Macca, Wallagga gama kaaba bahaatiin, maqaan jagna tokko balbala cufaadhaan ka'uu qabe. Aduun dhiinnan namni maqaa goota kanaa dhahu hin turre; nu dhagayeet nu fixa jedhanii waan yaadaniif. Goonni kun Dhugumaa Jaldeessoo ture. Yeroo kanatti Waldaan Maccaafi Tuulamaa dhaabbatee hojiin isaa onnachiisaa ta'uurras kan ka'e mootummaan gaggeessitoota waldaa kanaa gara irra caalu lubbuu dabarsee kan hafan ammoo umrii guutuu itti murteesse mana hidhaatti naqeera... namoota baras lubbuun hafanii uummatatti deebi'an keessaa Agarii Tulluu... Dhugumaa Jaldeessoofaa turan. Wallagga keessaa Dhugumaa... haalli Oromoon saba biraa ittiin of keessatti kunuunsaa jiruufi kan jarichi ammoo Oromoo gochaa jiran tasuma faallaa jalaa taanan naannichatti waan Habashaa jedhaman hundumaa walitti qabuun, "kootaa abbaa keessan Hayilasillaaseettin isin isin galchaa..." jechuun hoofee Shaambuu, Caabiriin erga gahee achitti nama biraatti kennuun akka geessu ajajee ofii gara qabsoo qawweetti deebi'e.

Akkuma saniin duraa, gara laafummaa irraa kan ka'e, namoota Dhugumaan fidee itti laatee deeme sanneen achumatti qabeenyaafi lafa laataniifi akka jiraatan godhan Oromoonni Shaambuu.

Salamoon Balaw achitti ture kan dhalatee guddate. Abbaan isaa inni dhalatee bara lamaan booda waan irraa du'eef mana Oromoo dureessa tokkotti guddate. Achumaan ijoolluma namichaa faana baratee boodarra gara daldalaa, achumaan ammoo gara siyaasaa goruun hanga bulchaa aanaatti deeme. Gartuun Oromoorratti shira xaxan kun eegaa achii eegala. Maalirraa maaliif akka eegalan ifaan kan kaa'an dhabamullee galiin gartuu sanii Oromoo umrii, saalaafi amantiin odoo hin foone fixuudha. (fuula 57-59)

Duubdeebiin kun hundeessaa gartuu 3G kan ta'e Salamoon Balaw eenyu akka ta'e agarsiisuuf kan dhihaate yoo ta'u, "Ilmi namaa maaliif odoo hin jibbamiin manatti dhufee akka nama jibbu eenyuufuu ifa miti" yaadni jedhus bakkatti mirkaneeffameedha. Karaa

biraatiin, bakki dubdeebichi itti jalqabameefi xumurame ifatti waan mul'atuuf, seenaa seeneffamaa jiru wajjin haala gaariin qindaa'ee dhihaachuu danda'eera.

Akka (Zarihun 2003) ibsutti, duubdeebiin eenyummaa namfakkiiwwanii isa ammaafi isa durii walbiratti agarsiisuu bira darbee, waldiddaa cimsuufis ni tajaajila. Waraabbiiwwan armaan olii keessattis qabxilee waldiddaa cimsuu danda'an ni mul'atu. Waan ta'eefis, seenaa asoosamichaa keessatti gochoonni raawwataman akka babal'ataniif waan gumaachan qabu.

B. Waliin dubbii

1. Waliin dubbii Aayyaafi Kumsaa

“Maal barii kanaan nagayaa mitii?”

“Ee... maal nagaya qabna. Nageenyi hin jiru!”

“Maaltu dhalate?”

“Nuti moo... nu'i nuuf hin darbu. Qabsoo hin beeknu. Iccitii hin qabannu... nu...”

“Ilaa Kumsaa, hin dogoggoriin. Amma daandiirraa baatee jirta. Akkanuma jettee akka ammaa sanitti hin yaadin. Garuu mee waan ta'e natti himi.”... (fuula20-23)

Waliin dubbiin namfakkiiwwan lamaan taasisan eenyummaa isaanii karaa beekumsa, ilaalchaa hubannoo...isaan waa'ee Oromoo ilaalchisee qaban hubachuuf kan gargaaru yoo ta'u, akkaataa itti dhihaateen hedduu kan ofitti nama hawwatuudha. Karaa biraatiin, gahee namfakkii Aayyaan seenaa asoosamichaa keessatti qabus bakka itti agarsiifameedha. Kana malees, Aayyaan akkaataa kalaqame sanaan bakkatti agarsiisuun danda'ame yookiin kalaqqiin isaa bakkatti cimee mul'ateedha.

2. waliin dubbii namfakkii “Ani” jedhuufi waardiyyaa mana jireenyaa isaa

... Akkuman ija babaasetti lafti bariinan gara mana kootii qajelee. Yeroon ani achi gahu, “Maal gooftaa eessa bulte eda?” naan jedhe waardiyyaan fuula irraa cinqiin dubbifamu tokko.

“Hiriyaa koo tokko bira; naguma mitii?” “

“Dhaqi, dhaqi ... ofii homtuu sirra hin geenyemii?”

“Maaltu narra gaha jetteeti?” jedheen seeqaa bira darbe. Balbala mana kootii of duratti yoon ilaalu garuu guddoon rifadhe. Dafeen duubatti deebi'ee, “Maal hattuun mana koo seente moo?” gaafadhe.

“Lakkii innoo hattuu mitii!”

“Maaltu cabseree balbala koo?”

“Warra mootummaatitu si barbaacha dhufee akkas godhee deeme. Kana qofa seeteyii ...” yoo inni itti fufuuf jedhu, afaanitti isa qabeen, “Eenyufaa jettee?” ...
“Ilaa waa ijoollee keessani sun hundi hin jiranii bar ... Tarfaasaa, Gurmuu, Goole ...maal sii godha hunduu qabamanii deemaniiruu” naan jedhe. (fuula 73)

Waliin dubbii kana keessatti qabxiiwwan waldiddaa olaanaa asoosamichaa agarsiisan keessaa inni tokko waan mul’atuuf, seenaan hundeeffame babal’achaa akka deemu gargaaruu kan danda’uudha.

Waraabbiiwwan armaan olii waliin dubbii asoosamni kun of keessaa qabu kanneen armaan gadii keessaa akka fakkeenyaatti kan fudhatamaniidha. Isaanis: Waliin dubbii namfakkii “Ani” jedhee of waamuufi Askuulee, waliin dubbii Dr. Gadaafi Injinar Roorrisaa, waliin dubbii Leeylaafi Foozii, waliin dubbii Leencoofi Kiisuu Kolfeefaa, waliin dubbii Kitilaafi Daaroo, waliin dubbii Leeylaafi Dr. Gadaa, waliin dubbii Obbo Habeebeefi namfakkii “Ani”jedhee of waamu, waliin dubbii Jaal Kitilaafi ilma isaa Roobaa, waliin dubbii miseensota qabsoofi Aayyaa, waliin dubbii namfakkii maraatuufi Xaqaa, waliin dubbii Leencoofi gurbaa qarshii akka kennuuf isa gaafateefi waliin dubbii Leencoofi miseensota qabsoo gidduutti taasifame yoo ta’u, marti isaanii eenyummaa, kaayyoo, fedhii, ilaalcha ... namfakkiiwwanii akka agarsiisanitti kan dhihaataniifi wanta barreeffamichaan ibsamuu barbaadames kan keessatti calaqqisiisuudha.

Barreessaan yaadayookiin dhimma kaasee dubbisaaf ibsuu barbaade hedduu isaa waliin dubbii namfakkiiwwan gidduutti taasifameen akka ta’e ragaaleen kunneen ni agarsiisu.

D. Ibsa /Addeessuu

Askuuleen mucaa bareedduu simboo qabeettii tokko. Hidhiin ishii fufurdateet dibata ishiin dibdu tokkoon akka malee faayamee na nyaadhaa, na ciffadhaa jedha. Isin hin sobu, bifni ishii amma amala ishii hin miidhagu. Waan gara amalaa haamessa birraati. Abshaalummaas hin hafne- hantuutuma! Arrabni ishii fedhu jiidhaa gogsa, fedhu ammoo dhadhaan irratti hin baqu. Yaa kennaa Waaqaa! Du’aa dubbistiim; jiraa ajjeeftee! Askuuleen akkasi yaa jamaa! (fuula 1-2)

Addeessi bakka kanatti taasifame namfakkii tana bifaafi amalaan akka hubatamtuufi haalawwan gama isheetiin mul’achuu danda’an kan of keessatti qabateedha.

Aayyaan nama buleessa.Umrrii qofa odoo hin taane beekumsi isaa eela; waraabbamee hin dhumu, dhugamee hin quufamu, bonee hin hir’atu,

boora'ee hin fokkisu, yaa'ee hin duguugamu. Namni gorsaaf, malaafi falaaf achi oola. Kan isa bira dhage akkuma eelaa san yaada malee beekumsa too'a, gorsa qoca, mala bara, fala argata. Kanaaf daa'ima hanga jaarsatti, durbaa dhiirri, beekanis kan beekuf jedhes akka gorbaa san isa biratti wal ga'a.

Inni saba kanaaf hora; gorbii fi mirgoon sabichaa achii hora dhuganii... beekumsa hour, malaafi fala xunxunu. Kan ofiit dhiisa malee kan nama isa bira dhagee odoo hin hiikin dadhabe jedhee hin beeku. Kan isa bira oolef beekumsa naqee, mala foo'ee, fala himeefi geggeessun waan barama. Kanaafi kan Aayyaa jedhaniin. Waan hundaanuu akka haadhafi abbaat obsee namaaf argama.

Maqaan isaa kan dhalootaa Melbaa Guyyooti. Oromoon akka har'aa tana odoo hin taane dur maqaa ayyaana baasa. Melba Guyyootis akkasitti mogga'e. Bara Gadaa Melbaa yeroo abbaan isaa gadoomee baallii fudhachuuf jedhetti dhalate jedhama. Kanaan maqaan isaa Melbaa ta'e. Kana bira odoo Habashoonni sirna kana reeqqisiisuu baatee abbaa Gadaa ta'a ture bara kana. Yaa ta'u malee, ammas Luba Oromoo hedduuf ijaafi gurra, garaafi tiruudha. Gama hundaanuu daanditti qajeelcha. Kanaafi kan Kiisuu Kolfeefaan irratti xiyyeeffatan (fuula 19).

Addeessi kunis eenyummaa Aayyaafi gochoota gamasaatiin deemsa seenaa asoosamichaa keessatti raawwataman kan namatti agarsiisu. Kana malees, biyyi Oromoo kan geggeeffamaa turte namoota akka Aayyaatiin akka ta'e odeeffannoo kan kennuudha.

Hinquuftuun Harargeetti argama. Baroota dheeraaf, ammas dabalatee, uummataaf dubbii hinqabamne, waan maalummaan isaa hin beekamne ta'eet fudhatama. Uummanni waa'ee Hinquuftuu yoo gaafatame mana jinni godhee namatti himuun ala kan biraa wanti jedhu hin jiru. 'Hinquuftuu' jedhamee moggaafamuun isaa sababa wanti itti darbatamu eessa buutensaa hin beekamneefi hanga ammaatti guutuu dhabeefi. Hinquuftuu lafa jalatti kan uumamni kalqite yoo ta'u ulaawwan hedduu dachiitti ol baasu qaba. Yaa ta'u malee ulaawwan dachiitti ol baasu kanaan namni tokkollee seenee ilaalee hin beeku. Kan seene mitii kan yaale, kan yaalee mitii kan yaadellee hin jiru. doktor Gadaan kana dursee waan beekuuf san filatee hawaasa isa waliin jiru fudhatee achigale. Seenanii bahuuf ulaawwan kanneen keessaa kan fedhanitti haajaa bahu. miseensa achi seenuu danda'u hundaafwanti ittiin seenan ODA 555-2 kan jedhamtu kan akka dibaabee xiqqoo harkatti baatanii ogguu achi gahan kaafatan takka laatamtefii jirti. (fuula 43- 44)

Hinquuftuun bakka akkamii akka ta'e ilaaluun ni danda'ama. Sababiin isaas addeessi kun suuraa bakkichaa sammuu namaa keessatti kaasuu waan danda'uufi. Qabsaa'onna bakka adda addaa jiran dhufanii bakki itti galuuf jiran kan akkamii akka ta'e agarsiisuuf addeessa taasifameedha. Walumaagalatti, addeessi iddoos ta'ee kan namfakkiiwwanii

waraabbiiwwan kanneen keessatti mul'atu, seenaa asoosamichi qabatee ka'e wajjin walitti hidhamiinsa guddaa kan qabuufi waan ibsamuu barbaadame haalaan agarsiisuu kan danda'u, addeessa kaayyoon barreeffamichaa keessatti mul'atuudha.

Ragaaleen armaan olii akka mul'isanitti asoosama *dibaa* keessatti malawwan barruu gosa afur kan mul'atu yoo ta'u, kanneen keessaa baay'inaan kan dhimmi itti bahame waliin dubbii duubdeebiidha. Tokkoon tokkoon isaanii bakka jiranitti kaayyoo barreeffamichaa galmaan gahuuf qabxilee gargaaran kan of keessatti hammatan waan ta'aniif, babal'achaa deemuu seenichaaf, waan gumaachan qabu.

4.1.4 Xiinxala itti fayyadama Dubbii qolaa / haalawaa Asoosama *dibaa*

Dubbiin qolaa gosa dubbii yaada ibsuuf barbaadametokko haala miidhagina qabuun sirriitti agarsiisuuf humna cimaa qabuudha. Asoosama *dibaakeessattis* dhimmoota garaagaraa kan akka bifa, amala, haala naannoofi qilleensa isaa, miidhaa, dandeettii, kanaafi kan fakkaatan ibsuuf bal'inaan faayidaa irra ooleera. Ragaaleekana agarsiisan keessaa muraasni armaan gaditti dhihaataniiru.

A. Iddeessa

- ... *isin hin sobu, bifni ishii amma amala ishii hin miidhagu. Waan gara amalaa hameessa birraati. Abshaalummaas hin hafne__ hantuutuma. (fuula 2)*
- ... *“ homaa miti mukukkula keenya!” jedheen Janaraal Urgeessaan. (fuula 6)*
- ... *Leencoon garuu ergamaa bara kana keessa saba kanaaf dhufe, isa afaan Waaqaa dubbatu jedhamee fudhatamuu nama gahe waan ta'eef, iddoo hoggansaa qofa osoo hin taane garaa qabsaa'otaafi saba isaa diriirsee keessa ciisee jira. (fuula 6)*
- ... *inni saba kanaaf hora; gorbii fi mirgoon sabichaa achirra hora dhuganii... beekumsa hora, malaafi fala xunxunu (fuula 19)*
- ... *si'i kaa seexana natti taate. (fuula 34)*
- ... *jinnummaa mootumma yoo wallaalte atuu jinnicha taata; jinnummaa mootummaa gaafa barte immoo, jinnichatu si nyaata. (fuula 75)*
- ... *afaantu daakuu na ta'e. (fuula 73)*
- ... *ammammas ususni manichaa yaa'a xaafii ta'e. (fuula 84)*
- ... *haadhawarraa bineensa saniitim! (fuula 103)*
- ... *ammaan booddee muka qottoo ta'ee jiraachuu hin barbaadu (fuula 131)*
- ... *“Keessi namichaa dhuguma leenca!” jedhee itti asaasee raggaaseef (fuula 163)*

- ... ummata Oromoo odoo hin to'atiin ... kan yaaddan yoo ta'e isin jabbiidha. (fuula 165)
- ...Ammaaf bakki jirru kun irri isaa dachiidha. Keessi ammoo Hinquuftuu__Dibaadha. (fuula 199)

B. Akkee

- ...Nuti odoo achi faggeessanii nu gatanillee deebinee warra akka coqorsaatti biqillu. Biqillummo warra lalifnu. (fuula 2)
- ... kan nu faana deemuu jibbe ammoo barruu akka bishaanii san waan tufuuf, odoo san faana dhangala'uu baannee tokkummaan keenya hin laafu. (fuula 3)
- Fuula isaa areedoyyii san keessaa ija isaa diddiimaa san akka bakkalcha barii balaqqisiisatii, akka risaa furguugee sammuu hirmaattotaa xaaxessaa... garaa isaanii hubachuufi. (fuula 4)
- Akka maraatu qullaa ofii hubateetti dhoosee kolfe. (fuula 20)
- Akkuma eele sibiilaa sanan dafee ho'e. qaamni garuu as hafee hin qabu hudhaa bilchaate fakkaata (fuula 26)
- ...” waan diriirsinee osoo hin guduunfiin, akka simbira adurree argitee barristee deemtee? Rakkoo ...” (fuula 46)
- ... dhaqi mee ilaali waanumasaatu bartaa; ani silaa amma sareeti ala malee mana seenuun naaf hin eeyyamamuu! Ati seeni mee... seeni!” naan jedhe ammas natti hiiqee. (fuula 53)
- Akka saree san ilkaaniin ciniina, akka simbiraa afaanii itti tufa. (fuula 56)
- ... beekaan keessan akka simbira Fooneeksii san yeroo barbaachisu du'aa fakkaatee yeroo kaan ammoo jiraataa ta'ee kan isin tajaajilu ta'uu qaba. (fuula 78)
- ... akka qilleensaatti na biraa dhabame. (fuula 89)
- ... miidhaa irra gaheen biratti erga gaafa qabamteetii nyaata gahaafi boqonnaa waan hin arganneef quggii fakkaatee jirti. (fuula 105)
- Kan dhufe hundi nu yaabbatee tirachuun kun dhumuu qaba jenneet kutanne... gabroomnee akka looniitti lakkaawamnee isaaniif raabsamuu ykn dhiigaan qaani keenya dhiqachuu. (fuula 109)
- ...Amma dhaaba akka lukkuutti bakka tokkotti nu hammatu, kan lagaaniifi amantiin addaan nu hin qoodne uummanne. Ilmaan Oromoo gaafas hidda qabsoo bilisummaa gadi dhaaban. (fuula 110)
- ... Waam kana kanan fide dhiiga ijoollee Oromootiin waan ta'eef, yeruma kamiyyuu reenfa natti fakkaata. (fuula 130)
- ... eeyyee, Minilik Goobanaa akka agadaatti erga xuuxee akka alanfatootti tufe. (fuula 131)
- Wanti mannee sharariitii fakkaatu tokko luqqa'ee Leeylaaf dibaaba'e. (fuula 134)
- “ gurbaa biyya seenaa waggaa kuma sadii akka yeeyyii hoolaa argatetti kukkuuttanii Habashaafi mootummaa biyya tanaa salphisuuf foolachaa jirtuumii? Jedheen. (fuula 162)

- ...Akka ungudaayee san lafa dhoosanii bahan isin garuu akka saree dulloomtee san (fuula 166)
- ...gartuu diinaa oduma deemaa jiruu akka dhadhaatti baqsee dhangalaasuu danda'u (fuula 192)

C. Habalaka

- ...daandiin magaalaa tanaa yeroo hunda dhiphoo, bushoofi balfaan guuttamaadha. Guddinichatu akkas godha... Finfinnee (fuula 76)
- Guddinichi konkolaata hedduu biyyattii keessa waan naqeef daandiin hanqateeti. Kkk... (fuula 77)

D. Ukukkubsee / arbeessuu

- Sardamni afuura karaa ija isaa baasuutti jirti. (fuula 20)
- Odoo isin hin dhiibin yoo isin fuuldura dhaabbanneyyuu afuuraan kuftu.(fuula 23)
- ...ammas harki garaa hoo'et waliin dhahame. Manichi ifaa xiqqoo saniin sirriitti ife. Namni somba tokkoon afuura baafate. (fuula 119)
- Dhibbaalaa Dandiin yakkamtoota qabaman fe'ee Finfinnee waajjira iccitii isaanii galchee jira. Janaraal Urgeessan qorannoo cimaafi ofeeggannoon guutame jaricharratti geggeessuun wanti dhagahe ilkaan isaa sochoosee jira. (fuula 160)
- Ilkaantu irraa socho'ee harca'uu gahe. Namoota garee G.G.G.jedhamuun qacaramanii dalagaa dhala namaa kamirrattuu raawwachu hin malle .. (fuula 102)

E. Nameessa:“Aduun nagayaaan bultanii? jettee eegaltas nagayaan bulaa jettee qaariteetti. Lafti dukkanaa weeraramee ifti harka laatee jira.” (fuula 60)

F. Walqabsiisa seenaa

Oromoon Ortodoksii ta'ee mul'achuu hir'ina. Ortodoksiin daandii sirriifi dhugaayyuu odoo ta'ee namni keenya achi dhaquu hin qabu. Manni sun mana eenyummaa saba guddaa kanaa udaan dibeedha. Mana namummaa Oromoo namoomaa gaditti hir'ise. Kana fudhatanii dhaquun Miniliikuma ta'uudha. Miniliik taabota Maaryaam baatet haadha deessuuti jedhee deessuu Oromootti himaati, harmaafi harka deessuu Oromoo mure. (fuula 34)

G. Mallattummaa/ fakkoommii

- ODA 555-2 (fuula 134-135)
- dibaa
- Hinguuftuu

Ragaaleen armaan olii akka agarsiisanitti seenaa asoosama kanaa keessatti malleen dubbii gosa garaagaraatti bal'inaan dhimma bahameera. Asoosamichi jalqabaa kaasee hanga dhumaatti ibsa malleen dubbiitiin deeggarame of keessaa qaba. Tokkoon tokkoon isaaniis yaada ibsamuu barbaadame sirriitti agarsiisuu keessatti humna cimaa kan qabaniidha. Yaada kana mirkanneessuuf, malleen dubbii seenicha keessatti dhimmi itti bahame keessaa muraasa isaanii akka fakkeenyaatti fudhachuun yaada isaan baatan agarsiisuuf yaalameera. “Aniifi Askuuleen hiriyaadha; jabbii baratokooti... Askuuleen mucaa bareedduu simboo qabeettii tokko... Isin hin sobu, bifti ishii amma amala ishii hin miidhagu. Waan gara amalaa hameessa birraati. Abshaalummaas hin hafne — hantuutuma!” (fuula 1- 2)

Keeyyata namfakkii Askuuleen itti ibsamte kana keessatti, amalli hammeessa birraafi abshaalummaan hantuutaa guutumaaguutuutti Askuuleedhaaf kennamee mul'ata. Hantuutni bakka adda addaa lixxi: mana jireennyya, waajjira, mana sagadaa kkf. ta'uu danda'a. Bakka lixxe sanattis waan garaa nama gubu raawwattee miliqxi. Abshaalummaan ishees karaa ittiin seentee baatu sana namni dafee waan hin argineef, karaa baafatte sanaan miliquu danda'uu isheeti. Kanaaf daftee namaa hin qabamtu. Garuu akka garaa nama gubdetti hin haftu; akkuma amalashee waa balleessuuf ykn. nyaachuuf yoo bakka tokko seentu tasa qabamuun ishee hin oolu. Uleen dhahanii, adurree itti galakkisani yookaan summii itti kennanii ofirraa gab godhu. Askuuleenis akkasuma bakka adda addaa lixxe miidhaa garaagaraa namootarraa geessee ofiif nagaan jiraachaa turteetti. Haata'u malee, guyyaa tokko ajjeessuuf deemtee tasa balaa guddarra buuteetti; gaafas hin milkoofne jechuudha. Kanaaf, dubbiin haalawaa kun eenyumaa Askuulee sirriitti kan ibseedha. Kana malees, Askuuleen xalayaa ishee keessatti “ ... ammaan booddee muka qottoo ta'ee jiraachuu hin barbaadu,” (fuula 131) jechuun of ibsiteetti. Mukni qottoo sanyii mukaa ta'ee jallatee kan uumame yoo ta'u, qottoo itti galchanii mukkeen gara biraa ittiin muruuf mijataadha. Mukuma keessaa baheetu mukkeen kaaniif diina itti ta'a; itti fidas. Askuuleenis akkasuma. Oromoo keessaa baateet isumatti diina taate. Gochoonni isheen ilmaan Oromoo irratti raawwateefi mukni qottoo mukkeen biroo irratti raawwatu garaagarummaa hin qaban. Mukkeen gargaarsa muka qottootiin erga qottoon muramaniin booda, falaxamuun, boba'uun, mismaaraan waraanamuun ... isaanirra gaha malee qottoon kophaa isaa ofdanda'ee kana irratti raawwachuu hin

danda'u. Diinnis Oromoota xalayaa Askuulee keessatti ibsamanirratti gocha suukanneessaa kan raawwate gargaarsa Askuulee (intala Oromoo) argateet malee kophaa isaa miti. Kanaaf, dubbiin haalawaa “muka qottoo” jedhu haala gaariin Askuulee ibsee jira.

... Leencoon garuu ergamaa bara kana keessa saba kanaaf dhufe; isa afaan Waaqaa dubbatu jedhamee fudhatamuu nama gahe waan ta'eef iddoo hoggansaa qofa osoo hin taane, garaa qabsaa'otaafi saba isaa mara diriirsee keessa ciisee jira. Yeroo tokko tokko kan isa beekuufi jaalatu yaa hafuutii diinnuu odoo Leencoo wajjin taa'ee haasa'ee waan gammadee, amanee, jaalatee addaan bahan namatti fakkaata. (fuula 6)

Ergamaan kun waan Waaqa biraa dhagahe dubbata. Afaan Waaqaa immoo dhugaa, jaalala, kabaja qajeelummaa... of keessaa qaba. Afaan isaa keessaa sobni, jibbi, ofittummaan, abdii kutannaan, loogiin ... gonkumaa hin bahu; amala isaas miti. Inni qulqulluu waan ta'eef, Isaan kunneen Waaqayyoo biratti jibbamoodha. Ergamaan isa biraa ta'es kanuma calaqqisiisa. Yaadaafi fedhii dhuunfaa isaa itti dabaluu hin danda'u. Leencoodhaafis amala kanatu kennameef. Mala dubbii kanaan namni kun hagam nama dhugaa, kan jaalalaafi kabaja saba isaatiif qabuufi qajeellummaan kan guutame ta'uu isaa agarsiisa. Kanaafii kan garaa qabsaa'otaafi saba isaa mara diriirsee keessa ciise. Yaada Leencoon walgahii irratti kaasuufi waliin dubbii manahidhaa keessatti Kiisuu Kolfeefaa wajjin taasiserraa akka hubatamutti, eenyummaan Leencoo mala dubbii kanaan garmalee ol kaafamee yoo ibsame homaa miti.

“... Jinnummaa mootummaa yoo wallaaltee atuu jinnicha taata; jinnummaa mootummaa gaafa barte immoo, jinnichatu si nyaata” (fuula 75) “Atuu jinnicha taata” jechuun gochoota mootummaa kanneen hojii jinniitiin fakkeeffaman hunda siif sirriidha. Kanaaf, waan inni dubbatu ni dubbatta; kan inni jibbu ni jibbita; kan inni jaalatu ni jaallatta... jechuu yoo ta'u, “Jinnichatu si nyaata” jechuun immoo, faallaa kanaan deemtee gochootasaa yoo mormite, rakkoo guddaa hanga lubbuu kee dhabuurraan si gahu keessa buuta, jechuudha. Kunis dubbii haalawaa kana keessaa yaadolee hedduun bahuu akka danda'an agarsiisa.

ODA 555-2 (fuula 134-135)

“ODA555-2”n fakkoommii Sirna Gadaa Oromooti.

Hinquuftuun magaalaa guddoo jireenyaaf mijooftuu taatee lafa jalatti ijaaramteedha. Magaalaa tun bakka tokkummaati. Bakka Oromoon tokkummaa uumee keessa socho’uu danda’u. Garuu, abbaan barbaade akka barbaadetti seenee bahuu hin danda’u. Kan seenuun danda’amu, ODA555-2 tiin qofa. Kanaaf, kan seenuu danda’u nama meeshaa kana of harkaa qabu qofa jechuudha. ODA555-2n meeshaa furtuuwwan adda addaa ofirraa qabdu waan taateef, furtuuwwan kanneen tuttuquun dhimma adda addaatiif oolchuun ni danda’ama: akka dibaabeetti, akka bilbilaatti, akka jettiitti kkf. ittiin dhimma bahamaa Hinquuftuu ittiin seenu. Rakkoo adda addaatu ittiin hiikama jechuudha. Sirni Gadaas akkasuma. Oromoo mara gara tokkummaatti fidee tokkummaan jiraachisuuf, heeraafi seera waan hundumaa of keessaa qabuufi guutuu ta’eqaba. Sirna kana qabatee ittiin geggeeffamu malee immoo, tokkummaan dhufuu hin danda’u. Kanaaf, ODA555-2n fakkoommii Sirna Gadaa Oromooti.

Ragaaleen armaan gadii kan agarsiisan immoo, asoosamni *dibaa* ibsa jechamootaafi mammaaksotaan deeggarames of keessaa qabaachuu isaati.

4.1. 5 Jechamoota

- *Aniifi Askuuleen hiriyaadha; jabbii bara tokkooti.* (fuula 1)
- *...duraanuu garaan ishii na bira jiraatii hedduu natti if laatti.* (fuula 1)
- *Arrabni ishii fedhu jiidhaa gogsa, fedhu ammoo dhadhaan irratti hin baqu. Yaa kennaa Waaqaa! Du’aa dubbistiim; jiraa ajjeeftee! Askuuleen akkasi yaa jamaa!* (fuula 2)
- *... Jaal Guddisaan lafti itti dukkanaa’e.* (fuula 16)
- *... Guddisaan lafti itti dhiphateeti takkaa gadda takkaas gammachuu wal faana keessummeese.* (fuula 16)
- *...Mucaan kun Iluu Abbaa Booraatti dhalatte. Buddeenatu walitti nu fide. Buddeena ofii baafanne ta’ee kan gandarraa balfanne san ta’ee hin beeku malee, buddeenatu walitti nu fide.* (fuula 17)
- *... Ofii Askuuleen bareeduma dhabduyyuu naatoon ishii garaa nama gaha.* (fuula 23)
- *... Kumsaa Baroodaa waan arge kana amanuu dadhabe. Coraatu ka’ee isadhaabbate.* (fuula 23)
- *... Isin akkanumatti... boolla fageessitanii nuuf qotaa jirtuumii?* (fuula 23)
- *... kanammoo dhaabni harka wayaa jalaatiin socho’u tokko deebisee walitti waamee qindeessuuf akka cimootti qorama.* (fuula 41)
- *...Amma ammoo garaatu na dide.* (fuula 56)
- *...ammis miseensi achi keessa jiru garaan dhadhaa dhuge; of abdatan* (fuula 81)

- ...*lafti natti diimate* (fuula 87)
- ...*qulqulleessituu ta'uun koo **caba natti ta'eet** si dhabuuf jiraamii?* (fuula 88)
- ...*hunduu **gaddaan cuubbaman***(fuula 102)
- ...*Yeroo **sabichi laga itti ce'u** yeroo kana ture.*(fuula 110)
- ... *si jaaaladhe yoon siin jedhu yeroo dheeraa na deddeebistus dhumarratti harka koo galuun kee **bool'a afaanirra taa'uu kee natti mul'isee** ture* (fuula130)

4.1.6 Mammaaksota

- ... *Leeyyuu waaqni hin roobiin ture gaafa roobe cabbiifi bakakkaa waliin maka," jedha Oromoon' kan Leencoon jedheen... hunda tokko tokkoon kaastee fuula dura of buufte.* (fuula 31)
- ...” *Dhaabni diinaa durattuu hin urgooftaa ittuu ofitti dhuufi...”akka jedhan san waan ta'uuf, amanamummaan inni dhaaba haadhoo isaan bulchu irraa argatu gadi bu'a* (fuula 85)
- ...”*Guddisa badii nyaara malee guddate jettee? Nama hiriya malee deemee geggeessaa malee gale jettee? Hantuuta quuftuu daboo adurree dhaqe jettee? Q...qqq” jechaatii akka simbiraatti ka'ee fiige.* (fuula 79)

Walumaagalatti, jechoonni asoosamni kun ittiin barreeffame yaada ittiin ibsamuu barbaadame sirriitti ibsuufi agarsiisuu kan danda'aniidha. Barreeffamichi jechoota waa agarsiisuuf humna hinqabneen kan guutame osoo hin taane, jechoota dubbatanii dubbii gurra nama buusan, jechoota iddoodhaa nama sochoosuu danda'an, jechoota ifanii waa namatti agarsiisan ...jechoota kallattii adda addaan hiikamuu danda'aniin kan guutameedha. Kun akka ta'uuf shoora olaanaa kan taphatan immoo, dubbiin haalawaafi jechamoonni bakka barbaachisaa ta'etti bal'inaan faayidaa irra ooluu isaaniiti.

4.1.7Xiinxala Ak- barruu Asoosama *dibaa*

Ak-barruun akkaataa barreessaan jechootaafi gaalee filatu ta'ee, akkamitti akka inni qaama himaafi keeyyattoota itti qindeessuufi seenaa balballoomsu akka of keessaa qabu (Fedhasaa 2013) ni ibsa. Akkasumas, ak- barruun filannoo jechootaafi ijaarsa himaa barruu tokkoo kan mul'isu ta'uu isaa (Zarihuun 2003) ni agarsiisa.

Yaada kana ka'umsa godhachuudhaan ragaawwan ak-barruu asoosamichaa agarsiisan keessaa muraasa isaanii kitaabicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhachuun xiinxalli taasifame armaan gaditti dhihaateera.

A. Filannaa jechootaa

... Askuuleen dura as hin turre ni yaadattuumii? ... isa ammaa kanatti makamuuf dhufte. **Daandii** kamirra akka as fullaate hin beeku malee asiin baate. (fuula 1) “daandii kamirra” Isaan fayyaduuf haata’uu miidhuuf waliisaa adda baasee hin beeku. Garuu, dhufaatiin ishee iccitii tokko qaba.

... Dhibbaalaa Daandii kiyyaa: ... dandeettii keetti dhimma akka baatuufi dandeettii sanas saba keenyaaf akka **daboo** baastu. (fuula 7)

Sabichi qabsoorra jira jechuudha; kan gargaaramu yookiin kan daboon bahamuuf nama hojii guddaa tokko qabuufi hojii sana kophaa isaa hojjetee xumuruu hin dandeenyeefi. Daboon humna baay’ifatanii walgargaaruun hojjechuu waan ta’eef, Dhibbaalaa DaandiiKiyyaas dandeettii isaa kanaan ummata qabsoorra jiru akka deeggaruufi dhimmichi dafee xumura akka argatu ... garasitti ergamuu isaa agarsiisa. ... jalqaba adeemsa keenya kana adda dureen nigufachiisa jedhee kanan yaadu dhaabuma maqaa sabaatin dhaabbatee hambaaf **ergamtuu** ta’e kana. (fuula 7)

Ergamtuun isa ajajamte qofa hojjetti; waan hin ajajamne hojjechuuf mirga hin qabdu. Kanaaf, ijaari jedhamnaan ni ijaarti; diigi jedhamnaan ni diigdi...

... Oromoon Ortodoksii ta’ee mul’achuun **hir’ina**. (fuula 34) hir’inni kun yaadaan, beekumsaan, eenyummaa ofiifi kan nama biraa beekuu dhabuun, dantaadhabummaa, of tuffachuu, kan ofii dhiisanii kan namaatti kachuu, wanta nama fayyaduufi kan hinfayyadne adda baasuu dhabuu ... ta’uu danda’a.

Lagni lafaaf malee **lafeef** daangaa hinta’u. (fuula 46)

... Oromummaan **Oromiffa**. (fuula 49)

... ilmi namaa maaliif odoo hin jibbamiin **manatti dhufeeakka nama jibbu** eenyufuu ifa miti. (fuula 57)

... walgahii guddaatu jira. Anis akkan hirmaadhu yeroo jalqabaatiif affeerramee dhaqeera. **Nu faana hirmaadhaa!** (fuula 80) ciroon “nu faana hirmaadhaa” jedhuu karaa adda addaan hiikamuu danda’a:

Fkn. Dhimma walgahii kana keessatti irratti dubbatamu yookiin yaadolee achi keessatti ka’an sirriitti ilaalaatii hubadhaa, Iccitii baay’ee baruu dandeessuu, Nu deeggaraa , Nutti makamaa kkf. ta’uu danda’a.

... Qulqulleessituu ta’ee yoon sii qaxaramu dhuguma akkan **siif qulqulleessuf** odoo hin taane, akkan **si qulqulleessuuf** ture (fuula 125).

... “Isin akkatti mootummaa kana dhaabne waan beektan natti hin fakkaatu! Nuti mootummaa kana mootummaa nama nyaataa san kuffisnee akka dhaabne wayi beektuu?” jedheen. “Ani **ilma baraati**; san hin beeku. Odoon beekees **du’aa hin abaaru**. ..” jedhe Leencoon. (fuula 151)

... akkuma wal jaalannetti **waliin waliif** fullaana (fuula 187).

... Amma na bartanii? Ana! Ana yoon jedhu isuma amma dubbisaa jiru kana! Eeyyee! Ani si’ii mitiiree? Ati si’i naan jetta; anis si’in siin jedha. Si’iin anaaf si’i, si’iin siif ana! (fuula 199)

Ani si'ii mitiiree? Ati si'i naan jetta; anis si'in siin jedha. Si'iin anaaf si'i, si'iin siif ana!
= tokko jechuudha. Waanuma hundaanuu walfakkaachuu isaaniifi garaagarummaan
tokkollee gidduu isaanii akka hin jirre agarsiisa. Wantoota tokkummaa isaanii agarsiisan
mara jechoota kanneen keessatti ukkaamsee dhiise.

B. Ijaarsa himaa

“... Leencoon yoo deeggaran of onnata malee hin gammadu. Kunis kanan dhaladhe
nyaadhee gammaduuf, fuudhee dhalchee dhungachuuf, uffadhee dibadhee miidhaguuf,
bahee galee mul'achuuf, ...odoo hin taane saba kana tajaajiluufi jedhee waan amanuufi”
(fuula 4).

Waraabbii kana irraa akka hubatamutti, jechoota nyaadhee, fuudhee, dhalchee, uffadhee,
dibadhee, baheefi galee jedhan keessatti birsagoonni dhumarratti argaman utubaa
walfakkaatu qaba. Akkasumas jechoota gammaduuf, dhungachuuf, miidhaguuf,
mul'achuuf jedhan keessattis birsagoonni dhumarratti argaman cuftuu walfakkaatu qabu.
Kana jechuun ijaarsa himoota armaan olii keessa irra deddeebiin sagalee jira jechuudha.
Irra deddeebiin kunis amantaa, kaayyoofi ejjennoo Leencoon qabu cimsee hubachiisuuf
tooftaa barreessaan itti fayyadameedha.

*.... Janaraal Urgeessaan erga qabsootti makamee ganna 27. Saniin dura
bara 13 waraana diinaa keessatti tajaajilaa ture. Erga dhalatee ammoo
wagga 58 ta'eera. Bara kana guutuu maatii jedhee maatiin inni horate,
qabeenya jedhee qabeenyi inni godhate, mana jedhee manni inni balbala
banee cufe hin jiru. Maatin isaa meeshaa isaa, qabeenyi isaa uummata
isaa, manni isaa dirree qaabsooti. Isaaf santu hiika laataaf! ' Cichanii
waan kaayyeffatan bakkaan gahuu yookaan bakka gahuu!' jedhee waan
amanuuf homaafuu hin gaabbu. Gaaf tokko wanti namni dhuunfaan
godhatu na hafe jedhee yaades yaadda'ees hin beeku. Nama kaayyoo
jechuutu isaa laata? Kaayyoo jechuutu kutannoodhaa laata? Namni
kaayyoo yoo hin qabne namoomni isaa hir'uudhamii?...moo akkamii?...
(fuula 5)*

Ijaarsa himootaa keeyyata kanaa keessatti immoo, irra deddeebii jechoota,
gaaleewwaniifi ciroowwan “maatii jedhee maatiin inni horate, qabeenya jedhee qabeenyi
inni godhate, mana jedhee manni inni balbala banee cufe hin jiru. Maatin isaa meeshaa
isaa, qabeenyi isaa uummata isaa,” kkf. ni mul'ata. Irra deddeebiin kunis Janaraal

Urgeessaan guutummaa eenyummaasaa saba isaatiif dabarsee kennuu isaa gadifageenyaan agarsiisuuf kan taasifameedha.

...Wanti Kitilaa dhibe waan tokko qofa. Jaal Kitilaan bilisummaa, walqixxummaafi obbolummaa baay'isee hawwa. Kun ta'uuf ammoo yeroo hunda dhugaan jalqabas dhumas ta'uu qabdi jedheet yaada. Dhugaan jira taanaan garuu waldiddaanis hin jirtu turte; addunyaan yoomuu kaakkistuu hin taatu, namni wal hin dhiibu, mukattis hin galamu ture. Mukatti galuun garuu jireenya dhuunfaa ofii geeddauuf yaadamee ta'uu hin qabu. Jiru dhuunfaatiif maaltu karaa san mara dheeratu, darara san mara guddatu, rakkina san mara rimatu nama hoofe? Ishii bara meeqa jiraattuufi? Mukatti galuun lubbuu hundaa, jireenyaafi eenyummaa sabaa geeddaruuf yoo ta'e qofa; walqixxummaa walee fiduuf yoo ta'e duwwaadha. Namni qabsoo ajjeechaa injiraanii, kaballaa hattuu, oduu bunarraa... se'eet jalqabee gaafa qaaruu naachaa, falaxaa buree, foon mataa itti ta'u miila dhageen deebi'ee gala. Badiin jiru isa kana. Qabsoon kutannoo, waan hedaniifi waan qaban hunda dhiisanii fedha saba bal'aatiif abboommamuu, kaayyoo isaanitiif wareegamuu gaafata. Jaal Kitilaa kanatu yaadaan fuudhee kute (fuula 9-10)

Irra deddeebiin keeyyata kana keessatti gara jalqabaa ian dhabamuun rakkoo ciccimootiif namoota akka saaxile gadiqabee agarsiisuuf kan taasifame yoo ta'u, irra deddeebiin gaalee “san mara” jedhu immoo, jireenyaa dhuunfaa ofiitiif rakkoo guguddaa keessa darbuun hagas mra barbaaachisaa akka hintaanefi kun jireenya hawaasa fooyyeessuuf ta'uu qaba, yaada jedhuuf xiyyeeffannoo kennuufi.

'Barachuun, kan barataniin dursanii saba tajaajiluu yoo hin taane doofummaa amma qarsaa ulfaatu; qabaachuun, isa qabaniin saba gargaaruu yoo hin taane qunqunii nyaattuu foon namaati. Humniifi kutannoon wal faana sabaaf yoo hin oolle, nama dibbee afuura baafatuun maaltu adda taasisa. Namni lubbuu takkittii qofaaf yaadatii jiraachuun dhaloota ooludhaan maaliin adda bahee laallama?! Akka xanqii ta'eemmoo ishiyyuu osoo hin moo'in du'uun al lama du'uudha' Jedhe garaa isaatti. (fuula 10)

Kaayyoon irra deddeebii jechootaafi gaaleewwan keeyyata kana keessatti argaman kan isa gararraatiin walfakkaata. “... ummata keenya kana ani maqaadhaan malee amma isinii hin beeku. Rakkoos ta'e gammachuu isaanii hin hirmaanne. Isin garuu gaariifi yaraa sabichaa ni beektu; irraa nyaattan wajjiin nyaattan. Maaliif ...” gaafa inni jedhu Guddisaan hin ficcisiifne, “Ilaa mucaa koo...” (fuula 15)

Jechi “nyaattan” jedhu irra deddeebi’amuun himoota lamaan keessatti akka mul’atu taasifamuun, Guddisaafi hiriyoonna isaa ummata Roobaan dubbatuuf kana keessaafi ala isaa osoo beekanii callisanii taa’uun isaanii sirrii akka hin taane cimsee agarsiisuudhaafi.”... Mucaan kun Iluu Abbaa Boorraatti dhalatte. Buddeenatu walitti nu fide. Buddeena ofii baafannee ta’ee kan ganda irraa balfannee san ta’ee hin beeku malee, buddeenatu walitti nu fide. Amma waajjira tokko keessa dalagna” (fuula 17)

Sababiin walbeekumsa isaanii maal akka ta’e agarsiisuuf jecha “biddeena” jedhu irra deddeebi’ee kaasa. Dubbiin biddeena kun iccitii qaba jechuudha.

Aayyaan nama buleessa. Umrrii qofa odoo hin taane beekumsi isaa eela; waraabbamee hin dhumu, dhugamee hin quufamu, bonee hin hir’atu, boora’ee hin fokkisu, yaa’ee hin duguugamu. Namni gorsaaf, malaafi falaaf achi oola. Kan isa bira dhage akkuma eelaa san yaada malee beekumsa too’a, gorsa qoca, mala bara, fala argata. Kanaaf daa’imaa hanga jaarsatti, durbaa dhiirri, beekaanis kan beekuf jedhes akka gorbaa san isa biratti wal ga’a.

Inni saba kanaaf hora; gorbiifi mirgoon sabichaa achii hora dhuganii... beekumsa hour, malaafi fala xunxunu. Kan ofiit dhiisa malee kan nama isa bira dhagee odoo hin hiikin dadhabe jedhee hin beeku. Kan isa bira oolef beekumsa naqee, mala foo’ee, fala himeefi geggeessun waan barama. Kanaafi kan Aayyaa jedhaniin. Waan hundaanuu akka haadhafi abbaat obsee namaaf argama (fuula 19).

Beekumsi Aayyaa hagam gadifageenya akka qabu agarsiisuuf keeyyatoota kanneen keessatti irra deddeebii hedduutu mul’ata.

Bilbilicha hubachuus baadhu bakka isaa beekera. Dubbiin naaf galee dafee yoon gadi deebi’u, gurbichi achi hin jiru. Xiqqoo natti hin tolle. ‘Maaf akkas ariifate? Maali! Ani maalinin addaan baasee beeka? Finfinnee biyya maraatuufi fayyaan walqixxee, sobduufi hattuun wal hin tarre keessatti kamtu maaliif dhufe jedheen beeka?’ jedheen ofitti aaree manatti deebi’e (fuula 27).

Dubbichi kun kana jedhee adda baasuuf rakkachuu isaa agarsiisuuf, jechi Maaf...? Maali! Maaliinan ...beeka? Maaliif ...? jedhu bifa jijjiirrachuun irra deddeebi’ee mul’ateera.

Leeylaan intala Boolee ta’uu erga dhiiftee ooltee bulte. Qaamni ishee kan hudhaa asheete fakkaatu sun amma bira hin jiru. Qubbeen ishee alangeen, barruun lallaafaaniifi qaamni jirbiin sun hundi geeddaramanii jiru. Leenjii loltummaa fudhatteen fuuli guutuun sun dhodhoommoqee, qubbeeniifi barruun sun jajjabaatanii, qaamni sunis sassaabamee wal unatee jira (fuula 29).

Keeyyanni kun qaama namfakkii Leeylaa kan addeessu yoo ta’u, tokkoon tokkoon himootaa keessa jechi “sun” jedhu ni argama. Qaamoleen Leeylaa kunneen hedduu miidhaguu isaaniifi amma garuu, bareedinni kun dhabamuu isaa sagalee gaddaan akka ibsame agarsiisa.

...” Oromummaan Oromiffa!” jedheen.

“Afaan moo?” gaafate Kumsaan.

“Lakkii Oromiffa jechuun afaan odoo hin taane akka Oromoo jechuudha. Kun egaa Afaan Oromoo dabalatee aadaa Oromoo, sirna Oromoo, sansaka Oromoo, amantaa Oromoo, siyaasaafi buchiinsa Oromoofi waan Oromummaa ibsu hunda jechuudha. ...

“Sirni keenya Gadaadha. Gadaan ammoo gadooma qaba. Waaqni hundaafuu walqixa qixa uume; qixa jaalata. Cubbuu nurraa jibba. Kadhaa keenya dhagaha, abaarsa keenya raawwata. Waliinuu waliif jiraanna. ...”

“Oromummaan obbolummaadha. Kan dhabeef ni laata. Kan rakkateef ni birmata. Kan waameef ni owwaata. Kan kana hin raawwanne Oromoo miti! ...

“Oromoon dhalcheellee kan dhabeef ijoollee ofii addaan baaset isa kadhateef laata. Kan booji’e hin ajjeesu, hin hidhu, moggaaseet gosoomsa. Kan kana hin raawanne Oromoo miti!...

“Oromoon hin sobu, hin hatu, hin ganu, hin kakatu; kan kana raawwatu Oromoo miti!.. (fuula 49-51).

Waraabbii kana keessatti “Oromoo” fi “Oromoo miti” kan jedhan si’a hedduu irra deddeebi’anii kan mul’ataniif, eenyummaa Oromoofi ulaagaan Oromummaa maal akka ta’e sirriitti akka hubatamuufi xiyyeeffannaa akka argatu gochuufi.”... Dabaa nama keetii gorsi jedhamaamii? Q qqq iii, san dagadhu yoo nama taate. Dabaa nama keetii ajjeesi! Ajjeesi! Maaliif dhalate? Dabaan dabeessa. Dabeessi ammoo waan dhalateefillee sirriitti hin beeku... (fuula 75)“Ajjeesi! Ajjeesi!” ilaalcha namfakkii kanaa hubachiisuuf irra deddeebi’ame.

...”Ummanni Finfinnee ofii boowuu qaba. Eeyyee... maal qaba imimmaan ofii malee. Miskiina...! Ummanni Finfinnee bara Ispoortiin hoo’e ni fiiga. Bara sirbi goobe ni weeddisa. Bara roobni hammaate ni boo’a. Bara beelli hammaates ni boo’a. Bara cunqursaan jabaatees sanuma. Maal qaba imimmaan isaa malee...” jedhee ammas itti fufee (fuula 77).

Jechi “bara” jedhu yaadolee garaagaraa keessatti irra deddeebi’ee mul’ateera. Kunis ummanni Finfinnee waanuma argeen fudhatamuu isaa hubachiisuuf kan kan ta’eedha.

...”Xaqaa, hibbakka jetteemii?” Ilma habashaa kan sammuu xiqqaatu tokkotu jira jedhan, sirbaanan jaalalaafi nageenya fida jedheet ka’e jedhan, achii bakka filadhu jedhamnaan Oromiyaa filate jedhan, Oromiyaa keessaa Dirree Dhawaa, Adaamaafi Jimmaa filate jedhan; akkasaatti bakki kun jibbaa jaalala gochuuf kaayyeeffate; jaalala dheeboteet dheebuu baasuuf filate jedhan. Kanaan maal jetta mee”?jedheet akka nama deebii dhaggeeffatuu san gidduutti yeroo muraasaaf cal jedhe. Sakandii muraasan booda, sagalee amma bakakkaa iyyuun lafa goose kolfe.

“Maraataa sii gadiiti jettee?” Guddisa badii nyaara malee guddate jettee? Nama hiriya malee deemee geggeessaa malee gale jettee? Hantuuta quuftuu daboo adurree dhaqe jettee? Qiiriiqq” jechaatii akka simbiraa ka’ee fiige. (fuula 79)

Jechi “jedhan” fi “jettee?” jedhan waraabbii kana keessatti irra deddeebi’amuun isaanii ilaalcha namfakkii kanaaf xiyyeeffannaan akka laatamuufi.

“...Yeroon akkasii kun mukaa’aa, dubbiin akkasii kun bukaa’aa, bakki akkasii kun immoo kiyyoo ta’uun isaa ifa” (fuula 132) “kun” yaada ibsaa jiru sanaaf xiyyeeffannaa kennuuf irra deddeebi’ame.“...Maal jibbi akkanaa! Maal jibbi sababa hin qabne!” (fuula 139) Jibbi inni dubbatu kun garmalee hundee kan gadi fageeffatee ta’uu isaa cimsee kan ittiin ibseedha.“...Yaadaa qalbiidhaan tokko ta’uu, kaayyoofi hubannoonis tokkoomuu keenyan isinirraa hubadhe!” (fuula 175) Tokkummaa dhugaa irraa arguu isaa agarsiisuuf kan itti fayyadameedha. “tokko, tokkoomuu, tokkummaa”haala kanaan irra deddeebi’amuun, yaadichi sammuu dubbisaa keessatti akka barreeffamu taasisuuf kan raawwatameedha.

“...Ammaaf bakki jirru kun irri isaa dachiidha; keessi ammoo Hinquuftuu__Dibaadha! Nu malee kan kaan hin saaqne! Dibaa Oromummaa garaadhaa qabu (fuula 199). Iccitii jechichi baatee jiru akka xiinxalamuuf, jechi “dibaa” jedhu irra deddeebi’amee barreeffame.

Amma na bartanii? Oduun isinitti baay’iseemii? Ana! Ana yoon jedhu isuma amma dubbisaa jiru kana! Eeyyee! Ani si’i mitiiree? Ati si’i naan jetta; anis si’in siin jedha. Si’iin anaaf si’i; si’iin siif ana! (fuula 199) Garaagarummaan tokkollee nu gidduu hin jiru; nuyi tokkuma yaada jedhu cimsee agarsiisuuf “ani si’i” irra deddeebi’ee kaa’e.

Waraabbiwwan armaan olitti dhihaatan mara irraa akka hubatamutti, himoonni asoosama kanaa sagalee, jechoota, gaaleewwan, akkasumas ciroowwan irra deddeebi'udhaan qindaa'uun isaanii bal'inaan ni mul'ata. Irra deddeebiin kunis ta'e jedhamee kaayyoodhaan kan raawwatame yoo ta'u, yaada ibsuu barbaadameef xiyyeeffannoon kennamuu isaa mul'isa.

dimshaashumatti, ak-barruun asoosama kanaa karaa filannaa jechaatiin yoo ilaalamu, jechoota kallattii adda addaatiin hiikamaniifi yaada ibsamuu barbaadame haala gaariidhaan hubachiisuu danda'uu isaaniitu hubatama. Akkasumas, dubbiin qolaa gosa adda addaafi jechamoonni bal'inaan kan keessatti mul'atan yoo ta'u, karaa ijaarsa himaatiin immoo irra deddeebii qaamolee himaa adda addaa baay'inaan kan keessatti argamuufi haala kanaan qindaa'uu isaa ragaaleen kitaabicha keessaa fudhataman ni mul'isu. Qindoominni haala kanaan taasifames miira dubbisaa harkisuudhaan yaada ibsamuu barbaadameef xiyyeeffannoo akka kennu gochuu kan danda'uudha. Akkasumas, jechoonni achi keessatti faayidaa irra oolan filatamoofi yaada bal'aa udumanii kan of keessatti baatan waan ta'aniif, irra deddeebii kaayyoodhaan taasifame kana waliin ta'uudhaan ofitti nama harkisuuf humna cimaa kan qabaniidha. Kunis barreeffamichi karaa kanaan naato- qabeessa ta'uu isaa agarsiisa.

Karaa biraatiin, ijaarsa himaa keessatti sirrummaan qubee, walsimannaa matimaafi gochimaa, itti fayyadama sirna tuqaaleefi qubguddeessaa qabxiilee guguddooxiyyeeffannoo argachuu qabani. Namni tokko yaada isaa barreeffamaan dabarsuu keessatti qabxileen kunneen murteessoo waan ta'aniif, ijaarsa hima tokkoo keessatti of eeggannoo cimaa barbaadu. Ta'uu baannaan, yaadni barreeffama sanaa karaa irraa maquu ykn hiika dhabeessa ta'uu danda'a. Kun taanaan immoo, yaadni barreessichi dabarsuu barbaadeefi dubbisaan osoo wal hinargatiin hafan jechuudha. Yaada kana irraa ka'uudhaan ijaarsi himaa asoosama *dibaa* yoo ilaalamu, himoonni hedduun ulaagaalee kanneen guutanii kan barreeffaman yoo ta'u, himoota hanqinni irratti mul'ate ragaa kitaabicha keessaa funaanameen akka armaan gadiitti xiinxalli irratti taasifameera.

“Askuuleen mucaa bareedduu simboo qabeettii **tokko**” (fuula1). Himni kun keeyyata namfakkiin ‘Askuulee’ jedhamtu ittiin addeeffamte keessatti hima jalqaba irratti

argamuudha. Sababa jechi ‘tokko’ jedhu dhuma himichaa irratti galeef, himichi seensa oduu durii fakkaateera.

“Sabni duras kutannoo odoo hin taane daandiifi beekaa kutannoo isaanii kana qirqirsee keessaa baasu dhabe waan ta’eef; takkatti harka waliin dhahaniifi deeggarsa mul’isan.” (fuula 4) Buufanni xiqqaa (;) hima kana keessatti mul’atu iddoo isaa malee gale. Mallattoon kun ciroowwan of danda’oo gidduu gala malee ciroo hirkataafi of danda’aa walitti hidhuuf hin fayyadu. Ciroo hirkataafi of danda’aa walqabsiisuuf kan fayyadu, mallattoo qoodduu (,) dha.

“Janaraal Urgeessaa! Egaa kun akkuma sabni keenya gochaa ture gahee walii qooduufi wiirtuu tokkorratti qindeessuuf adeemsa godhamu waan ta’eef malee ani waan kana isinitti himuuf gulantaan naaf hin hayyamu...” (fuula 5) Akka seenichaa keessaa dubbifamutti, bakka kanatti namfakkiin Leencoo jedhamu hogganaa qabsoo waan ta’eef, miseensota walitti qabee mariisisaafi isaan keessaa immoo namoota tokko tokko maqaa dhahee (waamee) gahee hojii isaanii itti himaa jira. Janaraal Urgeessaanis haala kanaan waamamuu isaaniitu hubatama. Haata’u malee, sirni tuqaa faayidaarra oole kan waamicha agarsiisu osoo hintaane, kan lola, ajaja, dinqisiiffannaafi kan kana fakkaatan agarsiisuudha. kanaaf, nama kanaan waamee (maqaa dhahee) gahee hojii isaanii itti himaa jira moo itti dheekkamaa jira? Gaaffii jedhu sammuu dubbisaa keessatti uuma. Bakka mallattoon raajeffannoo gale kanatti kan seenuu qabu mallattoo qoodduu(,) ture. “Dhibbaalaa Daandii Kiyya: tokko tokkoon gahee keenya yoo qooddannu, ati dhaabbilee wayaa jalaan saba kana miidhuu irratti bobba’anii argaman kiyyeessuufi suuftee maqa maqii buusuu irratti **dandeettii** keetti dhimma akka baatufi **dandeetti** sanas saba keenyaaf akka daboo baastu;” (fuula 7)

Waraabbii kana keessaa akka hubatamutti, Dhibbaalaa Dandii Kiyyaan waamamee ajajni itti kennamuu isaa agarsiisuuf yaalame. Haata’u malee, maqaan namichaa dhahamuu(waamamuu) isaa mul’isuuf tuqlameetu (:) gale. Faayidaan tuqlamee waan duraan dubbatame tokko irratti ibsa kennuuf malee, nama waamameefi yaada nama sanatti himamu/himame adda baasuuf miti. Bakka tuqlameen (:) gale kanatti kan galuu qabu qoodduu (,) dha. Kana malees, dhuma himaa kana irratti buufatni xiqqaan(;) galee jira. Mallattoon kun yaada goolabuuf hin oolu. Mallattooleen yaada goolaban tuqaa(.),

mallattoo gaaffii (?) fi mallattoo raajeffannoo (!) ti. Karaa biraatiin, hima kana keessatti jechi bifa tokko qabu, si'a tokko 'danddeettii' si'a biraammoo 'danddeetti'ta'eeti barreeffame. Kana irraa wanti hubatamu, sirrummaa qubeetiif xiyyeeffannoo kennuun dagatamuu isaati. Kan sirna tuqaaleetiis akkasuma. "Jaal Kitilaa Danbii:**atimmoo** dhimmoota baqattootaafi namoota maqaa dhaaba keenyaatiin dhiibbamanii biyya abbaa isaanitii bahan, warra kanumaaf jecha gumaata gochuuf yaadanii ka'an to'achuuf qunnamtii baqaa irratti akka **hoojjettan** korri murteesseera," (fuula 7)

Mallattoon tuqlamee hima kana keessatti argamu yaada armaan olitti kenname wajjiin kan wal fakkaatu ta'a. Karaa biraatiin, akkuma himicha keessatti mul'atutti Jaal Kitilaa Danbiin "ati" jedhamee erga itti dubbatameen booda, "... akka hoojjettan korri murteesseera." jedhame. Asirratti matimni ati jedhuufi gochimni "akka hoojjettan" jedhu wal hin arganne. "... Kan balleesse dogoggora isaa amaneet dafee daandiitti **debi'a**; eeyyee dhaloonni ammaa kun isa duraa san irraa wantoota ittiin fooyya'ee argamu keessaa tokko kanaani" (fuula 6) Hima kana keessatti jechi 'debi'a' jedhu hiika hin kennine. Sababiin isaas dooggora qubee of keessaa qabaachuu isaati. "Hoggantoonni sun nu'iin – warra biyya keessaatiin bakka bu'ama," jedheen. (fuula 9) Iddoo sararri xiqqaan(-) itti gale kanatti kan galuu qabu sarara dheeraa(__) dha. Sababiin isaas qoodduu (,) bakka bu'ee dhimmichaaf xiyyeeffannoo guddaan kennamuu isaa agarsiisuuf kan fayyadu sarara dheeraa (__) waan ta'eefi. "... jiruu dhuunfaatiif jecha maaltu karaa san mara dheeratu, darara san mara guddatu, rakkina san mara rimatu **nama hoofe**? Ishii bara meeqa **jiraattuufii**?" (fuula 9)

Keeyyanni himoonni kunneen keessaa fudhataman guutuun isaa waytita ilaalamu, namfakkiin Jaal Kitilaa jedhamu yaadaan ofuma isaa waliin yommuu haasa'u argama. Nama kan biraa wajjin dubbachaa hin jiru. Garuu, hima "Ishii bara meeqa jiraattuufi?" jedhu keessatti gochimni 'jiraattuufi' jedhu, namni kun nama gara biraatti dubbachaa jiraachuu isaa agarsiisa. Akkaataa yaadni namfakkii kanaa ibsamaa turetti, "Ishii bara meeqa jiraataniifi?" ta'uu qaba ture. "... gaafa qaaruu naachaa, falaxaa buree, foon mataa itti ta'u miila dhageen **debi'ee** gala," (fuula 10) ijaarsa hima kanaa keessatti jechi "debi'ee" jedhu, dogoggora qubee of keessaa waan qabuuf, hiika dhabeessa ta'eera. Yaada himichaarrattis dhiibbaa uumeera.... wanti si **najaalachiises** kutannoo keetifi

jaalala umrii guutuu ati sabichaaf qabdu. Sana gochuu **ketitti** waanan amanuufan nama akaakawwan koo mana keessa gube jaaladhee maraadha. Ani waan tokkon beeka- **sijaalachuun** sabicha jaalachuudha (fuula11-12).

Ijaarsa himootaa waraabbii armaan olii keessatti qabxiileen xiyyeeffannoo hin arganne sadii jiru: jechoota lama akka jecha tokkootti qubeessuu (‘najaalachiises’ fi ‘sijaalachuun’), jecha tokko haala adda addaan qubeessuu (‘kee’ fi ‘ke’) fi sarara xiqqaa (-) bakka malee fayyadamuu (Ani waan tokkon beeka- sijaalachuun sabicha jaalachuudha.) dha. Dogoggorri akkanaa yaada barreeffama tokkoo hubachuuf danqaa ta’u. Kana malees, barreeffamicha saffisaan dubbisuufis mijataa miti.

“Jaal Guddisaan qabsoo saba Oromoo keessatti nama seenaa dheeraa qabu. Jajjabeedhaa hanga jila sabquunnamtii diidaa ta’uun dhaaba tajaajileera. Ammas hoggansuma wal **fakkatuun** Awurooppaa jira” (fuula 14). Waraabbii kana keessatti jechi ‘fakkatuun’ jedhu hiikni isaa hin beekamu.

“Aabba!” jedheen Rooban ammas dabalee, “Aabba, ani amma ammaatitti **sigaaafachuuf** waanan sodaadhefan ukkaamsee taa’aa ture. Garuu nan dadhabe.” (fuula 15) akka himoota kanneen irraa hubatamutti, mucaan abbaa isaa waamee itti dubbachaa jira. Garuu, waamuu isaa agarsiisuuf mallattoo gosa adda addaatu faayidaa irra oole: qoodduufi raajeffannoo. (‘Aabba! fi Aabba,’) Kana malees, jechoonni lama qaama tokko ta’anii qubeeffamaniiru. (sigaaafachuuf) Akkasumas, maqaan mucaa Jaal Guddisaa yoo ibsamu, (fuula14) irratti...”Rakkoon jiru maali?” jedheen Roobaan abbaa isaa Jaal Guddisaadhaan,” jedha. Fuula 15 irratti immoo, “... jedheen Rooban ammas dabalee...” jedha. Garaagarummaan kun gaaffilee adda addaa sammuu dubbisaa keessatti uumuu danda’a: maqaan mucaa kanaa Roobaa moo Rooban? Jechoonni lamaanuu hiika adda addaa waan kennaniif. Gaaffiin biraa immoo, jechicharratti matim mul’istuu ‘-n’ n yoo dabalamtuu namuu akka loga isaatti waan sagaleessuuf jijjiiramni kun dhufe? Yoo kana ta’e immoo seenessaan nama tokko ta’ ee akkamitti jecha tokko akkaataa lamaan sagaleessa?

“... Isin garuu gaariif yaraa sabichaa ni beektu; irraa nyaattan wajjin nyaattan.”(fuula 15) himoota gaggabaaboo, “irraa nyaattan wajjin nyaattan,” jedhan gidduu buufatni xiqqaan (;) galuu qaba ture.

Mucaan kun Iluu Abbaa Booraatti dhalatte. Buddeenatu walitti nu fide. Buddeena ofii baafanne ta'ee kan gandarraa balfanne san ta'ee hin beeku malee, buddeenatu walitti nufide. Amma waajjira tokko keessa dalagna. Ishiin yeroo duraa qulqulleessituu waajjiraat turte. Ani ammoo... yaa turu booddeen isinitti himaa (fuula 17).

Waraabbii kana keessaa himni, “ Ishiin yeroo duraa qulqulleessituu waajjiraat turte” jedhu, Askuuleen yeroo ammaa (wayita inni haasa'aa jirutti) hojii kana dhiisuu ishee agarsiisa. Seenaa asoosamichaa keessaa akka dubbifamutti garuu, Askuuleen ergama biraa qabattee seentullee, hanga wajjiricha keessa turtetti hojiin ishee jijjiiramuun isaa hin ibsamne.

“... Kanaan maqaan isaa Melbaa ta'e. Kana bira odoo Habashoonni sirna kana reeqqisiisuu baatee abbaa Gadaati ta'a ture bara kana” (fuula 19). Himoonni kunneen keeyyata namfakkiin 'Aayyaa' jedhamu itti addeeffame keessaa kan fudhatamaniidha. Kanaaf, waa'ee namfakkii kanaa ibsu jechuudha. Ciiraa, 'odoo habashoonni sirna kana reeqqisiisuu baatee' jedhu keessatti matimniifi gochimni wal hin simne. Kan malees, ciiraa of danda'aan, “abbaa Gadaati ta'a ture bara kana” jedhus yaada ibsamuu barbaadame wajjin wal hin arganne. Sababiin isaas, abbaa Gadaa ta'a ture jechuun, Aayyaan, nama maqaan isaa 'Gadaa' jedhamuuf abbaa ta'a ture jechuudha. Ykn. ilma 'Gadaa' jedhamu argata ture jechuudha. Maddi rakkoo kanaa immoo, 'abbaan' qubee xiqqaatiin eegalamee 'Gadaan' qubee guddaatiin jalqabamuu isaati.

*Dilbata barii kaamettiin **odoo** dibaa hin saaqiin, sinbirri **osoo** bishaan hin dhugin karri Aayyaa dhadhahamte. Aayyaan barii hin rafu. Yoosuu dhaqee jalaa bane. Kumsaa Baroodati. Kumsaa Baroodaa barataa yunivarsitii Finfinneetii barattoota kan biraa waliin filatamee itti makame. Waan **heddu** ariifate fakkaata. Sardamni afuura karaa ijaa isaa baasuutti jirti.*

“Maal barii kanaan nagayaa mitii?”

“Ee... maal nagaya qabna. Nageenyi hin jiru!”

“Maaltu dhalate?”

*“**Nuti** moo... **nu'i** nuuf hin darbu. Qabsoo hin beeknu. Iccitii hin qabannu... nu...” gaafa jedhu, Aayyaa namni ilkaan isaa argee hin beekne sun akka maraatu qullaa ofii hubateetti dhoosee kolfe (fuula 20).*

Waraabbii kana keessatti akka mul’atutti, hima tokkicha keessatti seenessaan asoosamichaa loga adda addaa yoo dubbatu mul’ata: ‘odoo’ fi ‘osoo’ jedha. Akkasumas, namfakkii Kumsaa jedhamu ‘nuti’ fi ‘nu’i’ jechuun loga geggeeddaree dubbata. Garaagarummaan haala haasawaa hiika adda addaa fiduu baatus, namni tokko loga walfakkaataa akka dubbatu taasisuun seenaan dhihaate sun akka amanamu taasisa.

Karaa biraatiin, jechi tokko haala adda addaatiin quubeeffamee mul’ata.”Waan **heddu** ariiifate fakkaata. Fuuluma kana irratti gadi bu’ee immoo, “ ... jedhee **hedduu** yaa’e.” jedha. (fuula 20) Bakka kanattis seenessaan kun ‘heddu’ moo ‘hedduu’ jedhee dubbata? Moo dogoggora qubeeti? Gaaffii jedhu kaasuu danda’a. “... Argitee, ijoollee baranaa kanaan akka **adoodu** godhan, akka of **wallaalu** raatessan. Mee ijoolleen bara kanaa kun maal **qabu**? Maal qabataniit **ka’u**? Maal irraa **eegalu**? Rakkoon jiru kana malee kan ijoolleetii miti” (fuula 21)

Waraabbii kana keessatti jechi ijoollee jedhu, gochimoota ‘adoodu, wallaalu, qabu, ka’ufi eeglu’ jedhan waliin walitti hidhamee mul’ata. Kana jechuun lakkoofsa qeenxee fi lakkoofsa danuu agarsiisa jechuudha. “...Ijji **koo** fuula ishii hin argine. Maal gochuu furguuggamee akka bakka san dhaqe anuu beekke isinitti hin himu malee ofii wayitti dhaqee dirame. ... Ta’us ijji **too** ammallee na mormaa jirti. Karaa na harkaa baatee waan mi’eeffatte sanitti bobbaatu barbaaddi,” (fuula 24).

Waraabbii kana keessatti ‘ijji koo fi ijji too’ dubbii namfakkii tokkoon dubbatameedha. Kana irraa namni kun loga dhaabbataa akka hin qabne hubachuun ni danda’ama.

*Leeylaan intala Boolee ta’uu erga dhiiftee ooltee bulte. Qaamni ishee kan hudhaa asheete fakkaatu sun amma bira hin jiru. Qubbeen ishee alangeen, barruun lallaafaniifi qaamni jirbiin sun hundi geeddaramanii jiru. ...Gedduu kana akka durii hin jirtu. Amalli adda addaa irratti mul’achaa jira. Hedduu of jibbite; waan taatefi ta’aa jirtu homaa hin hubanne. Bakki jirtu bakka akka garaa **ishii** mana yaalaa deemtee itti yaalamtuu miti. **Ishiin** damee daggala jiru keessa jirti. Filannoon qabdu ogeettii fayyaa **ishii** waliin jirtu mari’achiisuu qofa. Nyaanni **ishiif** ta’u akka fedha **ishii** mul’achuun hin yaadamu. Kan jiru ammoo nyaattee gororri **ishiillee** odoo hin hafin **debi’ee** baha.... Geddumaan ammoo yeroo Finfinnee baatu rakkoon dugda ji’aa akka **ishee** hin mudanneef lilmoo fudhachuu **ishee** yaadattee lubbuun itti deebite. Bifuma walfakkaatuun erga achi dhaqxeeyis al tokko fudhachuu **ishii** yaaddattee san ta’uu akka hin dandeenye ofiif mirkaneessite (fuula 29-30).*

Akkuma waraabbii kana keessatti mul’atutti seenessaan asoosamichaa ‘ishee fi ishii’ jechuun loga jijjiiree seenessa. Loga dhaabbataa hin qabu jechuudha. Kana malees, jechi ‘debi’ee’ jedhu hiikni isaa ifa miti. “...Waan yeroo darbee san **qaabadheen** isan dhagayee fi arge wal simsiisee fuulli koo waan biraa ta’e ” (fuula 33). Hima kana keessatti jechi ‘qaabadheen’ jedhu hiikni isaa ifa miti.

“Askuulee, guyyicha beektamii?” gaafadhe.

*“Beeka. **Dilbata.**” naan jette.*

*Ati gaafa **dilbataa** kana gochuun yaa hafuutii midhaanuu odoo hin tuqin mana keessan san oolta mitii? Har’a ...” hin fixne.*

*“Si’i kaa! Seexana natti taatet ...” **jette** foddaan ceetee gama ilaaluu eegalte.*

*Askuuleen gaafa **Dilbataa** moloksee of taasifti. Waanuma ishiin gootu hunda keessaa isa kanan irraa jibba (fuula 34).*

Bakka kanatti jechi Dilbata jedhu qubee xiqqaafi qubee guddaadhaan jalqabamee mul’ata. Kana malees, hima ‘seexana natti taatet... jette foddaan ceetee gama ilaaluu eegalte.’ jedhu, yaada ifa ta’e dabarsuu hin dandeenye. Wanti kanarraa hubatamu, ijaarsa himoota kanneeniif of eeggannoon akka hin taasifamneedha. “...nama **addunyaan tun** carraa dhalootaa waggoota dhibba lamatti al tokko argattuudha jedhuun. Biyyoonni **addunyaa kana** cimina dinagdee, siyaasaafi loltummaatiin dursaa jiran” (fuula 38) waraabbii kana keessatti gaaleewwan ‘addunyaan tun fi addunyaa kana’ jedhan argina. Bakka kanattis logni seenessaa asoosamichaa dhaabbataa akka hin taanetu hubatama.

*“... sirriidha, mucichi cimaadha; garuu as fiduuf hedduu qoramuun keenya hin hafu, **doktor**” jedhee yaada laate **injiinar** Roorrisaan. (fuula 41)*

*“...Akkam goone akka finnutu...” jedheet yaadatti ce’e **Injiinar** Roorrisaan.*

*“Kun salphaadha; koottu jechuu odoo hin taane dhaqnee is jalatti gurmaa’uudha!” Jedheen yoosuu sammuu isaa geeddaratee.... **Doktor** Gadaan kana badha’e (fuula 42).*

Jechoonni ‘Doktor fi Injiinar’ jedhan kunneen fuula 41 irratti qubee xiqqaan jalqabaman. Fuula 42 irratti immoo qubee guddaan jalqabaman. Kun faayidaa qubee guddaatiif xiyyeeffannoo kennuu dhiisuu agarsiisa.

“...Aayyaa yoo hin shakkine akkamitti of eeguun jiraata?” gaafate Kumsaan” (fuula 47). Waraabbiin kun kan fudhatame waliin dubbii Aayyaafi Kumsaan taasisan keessaati. Akka seenicha keessaa hubatamutti Kumsaan gaaffii kana kan gaafachaa jiru

Aayyaadhaani. Akkaataa ijaarsa hima kanaatti garuu, kan shakkamu ‘Aayyaa’ yoo ta’u, gaaffichi kan dhihaateef immoo nama biraa ta’uu isaa agarsiisa. Kunis hanqinni itti fayyadama sirna tuqaalee jiraachuu isaa mul’isa.

“Mee akkamitti jirtu? Walfaana jirraamii? Bohaaratii; waa baraa jirtuu laata?...” (fuula 72) ‘Hima bohaaratii waa baraa jirtuu laata? ‘ jedhu gidduu mallattoon jiru (;) hin barbaachisu.“... warra hiika isaa beeku mataa fure mataas ure.” (fuula 116) Himootni lamaan kunneen wal hin qabanne.

“... Har’a garuu waatu jira- nu’i.” (fuula 118)

“ Kun waajjira keenya- kiyyaaf kan Doktor Gadaa ..” (fuula 140)

“...Doktor Gadaa garuu keessi isaa waan lama makatee jira- Leeylaan yaada geeddaruu ishiitin gammadeet hidhaa Leencootiin gadde (fuula 150).

Himoota sadan armaan olii keessatti mallattoon sarara xiqqaa (-) jechoota gidduu seenee mul’atu kun faayidaan isaa hin beekamu.Yaada himootaa jeequun alatti hiikni inni dabale hin jiru. Ibsa kennuuf kan seenuu qabu sarara dheeraa (__) ture.

“Ni **olkeechaakkanaa**?!”(fuula 121) “Maali ofii maal taate?” **gaaffiikoo** itti fufe. (fuula 124)

Himoota kanneen keessatti jechoonni tokkoo ol akka jecha tokkootti qaama tokko ta’anii walitti maxxananii waan qubeeffamaniif, yaadni himoota sanaan darbe akka ifa hin taane godhaniiru.

“... isaan reenfa ishii ‘**stireechariirra**’ jiru dhiibanii fuudhanii bahan.” (fuula 124) Jechi ‘stireecharii’ jedhu kun seera Afaan Oromoo eegee waan hin qubeeffamneef, akka Afaan Oromootti dubbisuuf nama rakkisa. Sababiin isaas, seerri Afaanichaa dubbifamaan lama jalaqaba jechaarratti akka dhufu hin eeyyamu waan ta’eefi.

““Foozii silaa garam kan deemutti jirru? Oddoo isa kana darbinee jirraa silaa,’ jetteen Leeylaan gara itti adeemaa jiran mamteetoo,” (fuula 132). Akka hima lammaffaarraa hubatamutti Leeylaan Fooziitti dubbachaa jirti. Haata’u malee, hima tokkoffaa keessatti Leeylaan Fooziitti dubbachuu ishee wanti namatti agarsiisu hin jiru. Karaa biraatiin, yaadni keeyyata isa duraafi isa himni, ‘Foozii silaa...’ jedhu keessatti argamu wal hin qabanne.

“Bar oddoon kan biraa jiraa.” jetteet dibaabee tokko boorsaa ishii **keessa** baastee itti **hiixate.**” (fuula132)

Waraabbii armaan olii keessatti himni, 'dibaabee tokko boorsaa ishii keessa baastee itti hiixate' jedhu, matimniifi gochimni irraa ijaarama wal hin simne. Kana malees, himichi yaad-heddee waan ta'eef, kan jedhamuu barbaadame hubachuun nama rakkisa. Kunis sababa dogoggorri qubee jecha 'keessa' jedhurra jiruuni.

*... Leeylaa naasun **kalee ganama** taasiseera. Waan ta'e hunda abjuu malee kan dhugaan raawwate itti hin fakkaanne. Geddumaan wantittii ol fuuteet;*

“Yaa ajaayibaa!” jettee dursa Foozitti marmite; itti aansitee, “Ani bar kufteet caccabde se'een lubbuun na keessaa bahuuf odoo hidhikfattuu anis achumaan gadi yoon dhabamu...” jettee mamii keessa ishii gad liqimsitee (fuula 136).

Akkuma waraabbii kana irraa hubatamutti, keeyyatni durarra jiru ciroo hirkataa buufata xiqqaa (;) ofirraa qabuun goolabame. Buufanni xiqqaan ciroo hirkataafi of danda'aa walitti hin hidhu. Kana malees, Yaadni ciroo kana guutuu taasisu keeyyata itti aanu keessa kaayame. Karaa biraatiin, keeyyata jalqabaa keessatti jechi 'kalee ganama' jedhu, yaadni himichaa akka hin hubatamne taasiseera.

“... Lameen walii wixineedha; hir'uu tahuu hin danda'uu yoo guute malee. **Tokkoo** dhiifnee kaanin buluun hin ta'u jechuudha.” (fuula 152) Ciroon “Tokkoo dhiifnee kaanin buluun hin ta'u jechuudha' jedhu, yaada himoonni kaan baatan wajjin deemuu hin dandeenye. Jecha 'tokkoo' jedhu keessatti birsagni dhumarra jiru jabaachuun isaa yaadni himichaa kallattii barbaadamerra akka hin deemne taasiseera.

“... Kun qabsoo keessatti tasa ni dhalata. Garuu boru ammas guyyaa biraati...!” odoo jedheen **aafaanii** hin fixin harki lamaaniituu duubatti micciirramee hidhamuun konkolaataa adda addaatti darbaman (fuula 169) Waraabbii kana keessatti jechi 'aafaanii' jedhu dogoggora qubee waan of keessaa qabuuf, yaada himichaa dhama dhabsiiseera.

*“Tole warra Awurooppadhaa qabsoof dhuftan!? Atifaan daa'imaa **miti** maaltu si dhibeet kanatti seente?” jedheen Roobadhaan namichi isaan qorachuuf dura isaanii tuullamee taa'e tokko.*

“Daa'imni kan yaaduu dadhabe; sun immoo isini; warra ofiifi garaa ofii malee quba hin qabne!” jedheen Rooban. Xaaxa'ee itti kolfeet, “Humna

*tee tanaan siyaasa kana geeddaruu dhufteere?” jedhee ashe ammas.
(fuula176)*

‘Atifaan da’imaa miti maaltu si dhibeet kanatti seente?’ kan jedhu keessa himoonni gaggabaaboo lama ni mul’atu. Garuu, waan walitti hin hidhamneef, yaadni isaanii ifa ta’uu hin dandeenye. Karaa biraatiin, himoota , ‘sun immoo isini; warra ofiiifi garaa ofii malee quba hin qabne!’ jedhan gidduu mallattoon buufata xiqqaa (;) galuu hin qabu. Sababiin isaas, himni ‘warra ofiiifi garaa ofii malee quba hin qabne!’ jedhu, yaada isa dursee jiru ibsuuf waan dhufee fi.

“Kitilaa Kottu! Kottu” (fuula186) Hima kana keessatti jechoota, ‘Kitilaa fi Kottu!’ jedhan gidduu sirni tuqaa barbaachisu waan hin galleef, yaadni himichaa ifa hin taane.

Akka ragaaleen armaan olitti dhihaatan agarsiisanitti fuula 1 irraa kaasee hanga fuua 186 gahuutti ijaarsa himoota tokko tokko keessatti dogoggorri qubee, dogoggorri itti fayyadama sirna tuqaaleefi qub-guddeessaa bal’inaan mul’ataniiru. Kana malees, rakkinni walsimannaa matimaafi gochimaas himoota muraasa keessatti mul’ateera. Kanarraan kan ka’e yaadni himoota tokko tokkoo karaarraa yoo maqu, kan tokko tokkoo immoo osoo ifa hin ta’iin hafeera. Akkasumas, namfakkiin tokko loga sagalee irratti hundaa’e adda addaa fakkeenyaaf, ‘Ijji koofi ijji too’ waljijjiiree yoo dubbatu ni mul’ata. Seennessaan asoosamichaas akkasuma. Fakkeenyaaf, ‘isheefi ishii’ jechuun loga jijjiiree yoo seenessu darbee darbee ni mul’ata. Namni tokko loga jecharratti hundaa’e adda addaatti yoo fayyadamu malee, kan sagaleerratti hundaa’e adda addaatti yoo fayyadamu yeroo baay’ee hin mul’atu. Kanaaf, jijjiirraan logaa kun garaagarummaa hiikaa fiduu baatus, namfakkii dubbii sana dubbatu amananii fudhachuu irratti rakkoo uumuu danda’a. Kun immoo, ijaarsa himootaafi walta’iinsa yaadolee himoonni adda addaa dabarsan keessatti gahee qabxileen kunneen qabaniif xiyyeeffannoon akka hin kennamne agarsiisa. Hanqinni kunis miidhaginni ak-barruu asoosamichaa guutuu akka hin taane gochuu ni danda’a.

Armaan olitti yaaxina bifiyyee bu’uura taasifachuun asoosama *dibaa* xiinxaluuf yaaliin taasifame akka agarsiisutti, asoosamichi karaa ijaarsa caacculeefi qindoomina gidduu isaanii jiru, itti fayyadama dubbiiwwan qolaa, malawwan barruufi ak-barruuisaa

ilaalchisee cimina hedduu kan qabu yoo ta’u, hanqinaaleen tokko tokkos keessatti mul’ataniiru.

4.2 Qaaccessa Ragaalee Asoosamicha *Burreen Bifa Tokkoo Mitii*

4.2.1 Cuunfaa jaargocha asoosamichaa

Tolasaafi Ayyaantuun ganda tokkotti dhalatanii waan guddataniif, jaalala cimaatu gidduu isaanii jira; gargar bahuu hinfedhani. Umrii dargaggummaa keessa wayita seenanis bultii ijaaranii wajjin jiraachuuf murteessaniiru. Haa ta’u malee, Ayyaantuun miidhagduu waan taateef, baalabbaatni naannoo isaanii Balaachoo Simeen umrii isaa waggaa jahaatamaatti Tolasaan “hattuu harreeti” jedhee maqaa balleessuudhaan mana hidhaa akka galu taasissee Ayyaantuu humnaan irraa fudhate. Isheenis jaarsa kana waan jibbiteef, Tolasaa argachuu baattus, dargaggeessa Nigusee Ganamoo jedhamu wajjin jaalala jalqabde. Balaachoon nama kanaanis “hattuu midhaaniiti” jedhee mana hidhaa galchuudhaan Ayyaantuu irraa akka fagaatu taasise. Ayyaantuunis, “Niguseen hattuu osoo hin taane, jaalallee kooti”, jechuun mana murtiitti dhihaattee ragaa ta’uudhaan, Niguseen bilisaan mana hidhaatii akka bahu gargaarte. Dhugaan ragaa bahuu kana keessatti ilmi Balaachoo Bagidduunis waan ishee gargaareef, lamaan isaaniituu Balaachoo sodaatanii Kojii irraa Finfinneetti galan. Bagidduunis akkuma abbaa isaa miidhagina Ayyaantuutiin waan booji’ameef, haadha manaa akka taatuuf dirqisiise. Kanaaf, Ayyaantuun osoo hin jaalatiin haadha manaa abbaafi ilmaa taate. Tolasaanis mana hidhaatii akkuma baheen karaa firoottan Balaachootiin gara adda waraanaatti waan ergameef, loltuu Dargii ta’eera. Adda waraanaatii fira gaafachuuf wayita biyya dhufetti, ilmi Balaachoo Bagidduun Ayyaantuu abbaa irraa fudhachuu isaa waan dhagaheef, bakka inni jiru barbaadee Finfinnee keessatti ajjeesee gara dirree waraanaatti deebi’e. Niguseenis du’a Bagidduu dhageenyaan Ayyaantuu qe’eetti deebisuuf Balaachoo ajjeese. Ishees biyyatti deebisee wajjin jiraachuu akkuma jalqabeen mootummaan Dargii waan kufeef, Tolasaan gara biyyatti deebi’uuf carraa argate. Akkuma achi gaheenis bakka Ayyaantuun jirtu iyyaafatee waan argateef, itti deddeebi’ee gaafachuu jalqabe. Haalli kun immoo Nigusee waan aarseef, walitti bu’iinsi isaan gidduutti akka uumamu taasise. Tolasaaf namni Ayyaantuu caalu waan hin jirreef, Nigusee ajjeesee jaalallee isaa tan ganamaa Ayyaantuu Barii deebifate. Haa ta’u malee, firoottan Balaachoo du’a Bagidduu haaloo bahuuf, du’a

Niguseetiin walqabsiisanii Tolasaan mana murtiitti dhihaatee hidhaan akka adabamu taasisani. Haala kanaan Tolasaan mana hidhaatti deebi'e. Kana irraa kan ka'e, Ayyaantuun Tolasaan mana hidhaatii yoo bahe isa wajjin jiraachuuf, ta'uu baannaan lamuu dhiira kamittuu akka hin dhihaanne murteessite; jireenyi ishees akkuma gaddaan guutametti ilma warra Balaachoo irraa deesse kophaa ishee guddisuuf dirqamte.

4.2.2 Xiinxala Ijaarsa caacculee asoosamichaa

A. Seenaa

Ayyaantuufi Tolasaan hedduu waljaalatu. Isaan lachuu umriidhaan, haala jiruufi jireenya maatii isaaniitiin walitti dhiheenya kan qaban yoo ta'u, bultii ijaaranii wajjin jiraahuuf walkaadhimmataniiru. Haata'u malee Balaachoo Simee, baalabbaatni quufaan naannoo isaanii, Tolasaa manahidhaatti galchee Ayyaantuu fuudhee gargar isaan baase. Ayyaantuu intalli waggaa kudhasagalii Balaachoo nama waggaa jahaatamaa jaalattee wajjin jiraachuu hindandeenye. “Shira inni ishiif Tolasaarratti hojjete yeroof beekuullee baattu jaarsi akkana dulloome ishii fuudhuu isaatiif baay'ee aarte. Jibbas itti guduunfatte.” (fuula 19) Kanuma gidduu dargaggeessa maqaan isaa Nigusee jedhamu wajjin walbarte. Innis Ayyaantuu bira dhufee mana Obbo Balaachootti argame. Hojjettoonni Balaachoo, “Niguseen mooraa seenee yoo midhaan hatu qabne,” jedhanii himan. Innis Nigusee erga reebiseen booda, midhaan baachisee buufata poolisii geessee hiisise. Abbaan Nigusee, Obbo Ganamoo, oduu kana dhagahanii hedduu aaran. Achiin booda, abukaatoo dhaabanii Ayyaantuufi ilma Balaachoo Bagidduu ragaa dhiheeffachuun ilma isaanii bilisaan manahidhaatii baasisan. Ayyaantuufi Bagidduunis Balaachoo irraa fagaachuuf, walqabatanii Finfinneetti galan. Boodarrattis haadhamanaafi abbaamanaa ta'anii jiraachuu jalqaban. Haala kanaan osoo jiraatanii Tolasaan manahidhaatii akkuma baheen firootan Balaachoo adda waraanaatti erganii turan, fira gaafachuuf biyyatti wayita deebi'u, ilmi Balaachoo Ayyaantuu fuudhee Finfinnee keessa akka jiraatu dhagahe. Saniin booda, Finfinnee deemee eenyummaa Bagidduu erga addaan baafateen booda, haala mijaawaa barbaadee Bagidduu ajjeessee gara dirree waraanaatti deebi'e. Niguseenis du'a Bagidduu dhagahee du'a gahii Ayyaantu bira dhage. Achumaanis mana

isheetti deddeebi'uu jalqabe. Ayyaantuunis biyyatti akka deebitu hedduu sossobe. Isheenis biyyatti deebi'uuf sodaa akka qabdu itti himte. Innis sodaan ishee maaliifi eenyu akka ta'e hubate. Haaluma kanaan osoo jiranii guyyaa tokko Niguseen, Balaachoon yoo machaa'ee deemu karaatti eeggatee ajjeesuudhaan Ayyaantuu biyyatti deebisee wajjin jiraachuu eegalan. Kanuma gidduutti Tolasaan adda waraanaatii qe'eetti deebi'ee Ayyaantuu wajjinis walarguu jalqabe. Niguseenis dhimma kana dhaghee hordofuu jalqabe. Boodaratti garuu, Tolasaan Nigusee ajjeesee Ayyaantuu fudhatee dhokate. Sanaan booda, abbaan Tolasaa maanguddoo baasee akka seera Oromootti gumaa baasuudhaan maatiifi firoottan Nigusee wajjin araara buusanii ilma isaanii qe'eetti deebisan. Haata'u malee, firoottan Bagidduu "Seerri biyyaa cabeera," jechuun Tolasaa seeratti dhiheessanii hidhaa waggaa digdamaan adabsiisan. Kanaan booda, maatiin Tolasaas dhimmi kun seera gumaatiin xumuramuu isaa ibsanii Manamurtii Waliigalaa Oromiyaatti ol iyyatan. Maanguddoonni biyyaas achitti argamuudhaan dhimmichi seera gumaatiin furmaata argachuu isaa Abbootii seeraa hubachiisani. Dhumarrattis manni murtichaa hidhaa waggaa digamaa gara waggaa shanitti gadi buusuun murtii dabarse. Haala kanaan warri Tolasaa murtii kennametti gammadanii gara biyyaatti deebi'an. Ayyaantuunis ilma ishee kan warra Balaachoorraa argatte qabatee hanga Tolasaan hiikamutti kophuma ishee jiraachuuf murteessuu ishee ibsuudhaan seenaan asoosamichaa xumurama.

Akkuma asirraa hubatamutti seenaan armaan olitti gabaabinaan dhihaate kun ta'iinsotaafi gochoota namfakkiiwwan gurguddoo asoosamichaatiin raawwataman akkasumas, haala isaan keessa lixaniifi bahan hordofuudhaani. Fakeenyaaf, namfakkiiwwan kanneen akka Balaachoo, Ganamoo, Tolasaa, Niguseefi Bagidduu gochoota raawwataniifi kan isaanirratti raawwatames qabu. Seenaan tokkoon tokkoon isaanii ilaallatu ni jira jechuudha. Haata'u malee, ofdanda'ee kophaa, kophaa yookiin adda addatti bittinnaa'ee kan dhaabbate miti. Marti isaanii walqabatanii waldeeggaruudhaan bu'aa ba'ii jireenyaa namfakkii olaanaa asoosamichaa kan taate, Ayyaantuu Barii agarsiisu. Kanaaf, seenaa guddaan asoosamichaa, seenaan Ayyaantuu Barii, qindoominaafi walta'iinsa seenaawwan namfakkiiwwan kanneen irraa kan argameedha. Gabaabumatti, seenaan asoosama kanaa ofeeggannoodhaan waan ijaarameefi qindoomina waan qabuuf, yaa'i yaadaa osoo hingufatiin dhangala'uu danda'eera.

B. Jaargocha

Obbo Balaachoo Simee, baalabbaatni Kojii, amalli inni qabu keessaa tokko dubartii bareedduu arginaan goonkumaa bira darbuu dadhabuu isaati. Ishees kan ofii taasifachuuf eeyyama eenyuunuu hin gaafatu. Haala kanaan Ayyaantuu Bariinis bareedduu waan taateef, ija nama kanaa buute. Kanaaf, Obbo Balaachoon kaadhimaa ishee kan ta'e Tolasaa, hattuu harreeti jechuun mana hidhaatti galchee Ayyaantuu kan ofii taasifate.

Balaachoonis taanan baalabbaatummaa isaatirratti qabeenya dabalatee quufaa waan ta'u waallaale. Dubartiin miidhagdee itti mul'annan bira darbuun hin jiru. "Dhirsaa qabdii?" jedhee gaafachuu hin fedhu. Magaala keesstti dubartoonni inni ittideemu lakkoofsa hinqaban. Baadiyyaattis mana itti'ijaaree kan jiraachisu haadha ijoollee isaatiin ala niitii niqaba. Ammas kan biraa dabalachuuf sodaas ta'ee rakkoo wayituu hinqabu. Haaluma kanaan Ayyaantuu Bariin intala geechuu kaadhimaa Tolasaa jedhamu qabdu bareedina ishii argee irraa hafuu dadhabee humna qabeenya isaatti hirkatee Tolasaa dharumaan hanna harreetiin yakkee mana hidhaa buuse. Saniin booda Ayyaantuu intala waggaa kudha sagalii jaarsi waggaa jahaatamaa cidha guddaa qopheessisee fuudhe. (fuula 7-8)

Namni kun jaarsa umrii waggaa jaatamaa ta'ullee abbaa irree waan ta'eef, ilmoo, ilmoo isa kan taatu intala waggaa kudhasagalii niitiiwwan hedduu kanaan dura qaburratti yoo dabalatu, namni isa morme hin jiru. Obbo Bariin mormuuf kajeelanii turanillee, hiyyeessa waan ta'aniifi jaarsoliin itti ergaman kabaja baalabbaatichi isaaniif kenne fudhachuu akka qaban waan itti himaniif, morii dhiheessuuf yaadan osoo fiixan hin baasiin hafan. "... Dubbii hin balleessinii akkuma kabajaa siif kennanii jaarsa sitti ergan atis kabajumaan 'tole' jechuu qabda" jedhaniin. Obbo Bariin harka qallaa waan ta'eefbaalabbaaticha ofirraa dhiibuu dadhabee "erga jettanii tolekkaa..." jedhe (fuula 8-9)

Ayyaantuunis humna ittiin ofirraa dhoowwitu waan hinqabneef, itti heerumuuf dirqamte. Haata'u malee, jaarsa kanaaf jaalala tokkollee waan hinqabneef osuma isa wajjiin jirraattuu Nigusee, ilma Obbo Ganamoo, wajjin walbarte jaalala jalqabde. Niguseenis ijajabeessa ta'uufi miidhagina Ayyaantuutiin booji'amuun achittuu, haadhamanaa Balaachoo Simee ta'uu ishee wayita dhagahu fedhiin Ayyaantuu argachuu daran itti dabale. "Niguseen Obbo Balaachoo Simee namicha bara dheeraaf abbaa isaa wajjin lafarratti walfalmaa bahan akka ta'e beekeera. Siriidhaa "lafa dhabnu niitii hindhabnu," jedhe Niguseen xiiqiin moo'achuu isa qabee," (fuula 27).

Guyyaa abbaan manaa ishee hinjirree mana isheetti akka walarguu danda'an waan waliigalaniif, guyyaa tokko Niguseen mana Obbo Balaachootti Ayyaantuu biratti argame. Ashkaroonni Balaachoo Niguseetti waan hinaafaniif, dhugaa jiru dubbachuu dhiisanii “mooraa seenee yoo midhaan hatu qabne,” jedhanii gooftaa isaniitti himan. Balaachooniis dhugaan jiru yoo galeefiyyuu salphina isaa dirreetti baasuu waan hinbarbaanneef, Nigusee erga rebsiseen booda, “hattuu midhaaniit,” jedhee buufata poolisii geessee hiisise. Ayyaantuunis dhugaa jiru waan beektuuf, gocha Nigusee irratti raawwatameen hedduu aartee isa gargaaruufis murteessite.

Karaa biraatiin Bagidduun, ilmi Balaachoo, diqaalaa waan ta'eef, jaalala abbaafi haadhaa argatee akka ijoollee kaanii qananiin hin guddanne. Balaachoonis akka ilma isaatti isa ilaalee waan hinbeekneef, jibbamaafi ifatamaa ture. Barumsaanillee xiqqoo akka deemu hineeyyamamneef.

Kanaaf, qabxii Niguseen itti himatame soba ta'uusaa saaxilee abbaa isaa haaloo bahuu barbaade.

... ”Yoom Ayyaantuu qofa? Anas eenyutu nama naan jedhe? Akka waan na dhalchi jedhee ani isa kadhadee?” jedhe Bagidduun garaatti aarii abbaa isaatirraa qabu yaadatee. “Gadoon warra keenyaa tana keessa baatii waraanuu waraanuu” jedhe weellisaani. “Gadoon tiyyas tanuma keessa baati yoo heeyyama Waaqayyoo ta'e” jedhe Bagidduun (fuula 44).

Haaluma kanaan yakki mucaan isaanii itti himatamee mana hidhaa seene soba akka ta'e abbaan Nigusee, Obbo Ganamoon, karaa nama biraatiin akka hubatan taasise.

... Akka yakkametti kan qabame hannaan odoo hintaane intalaan waljaalatanii akka ta'e dhugaa kana warri isaa akka beekanii falmaniif barbaaddi. Anas dharaan maqaan isaa baduu kanatu garaa na nyaatee ergaa ishii kana fuudhee dhufuuf dirqame.... Akkuma Bagidduu wajjin mari'atanitti dubbichi dhimma yeroo kennaniif waan hintaaneef tooftaadhaan Obboo Ganamootti wanta Nigusee mudate himuuf oggasuma Caalaan mana Obboo Ganamoo dhaqe (fuula 76-77).

Obbo Ganamooniis haaloo kanaan dura dhimma lafaafi aangoo qabachuu wajiin walqabatee Obbo Balaachoo irraa qabanirratti dubbiin kun dabalamnaa hedduu aaran. Ilma isaanii manahidhaatii baasuufiis xiiqa'anii waan ka'aniif, maallaqa guddaa baasanii abukaatoo beekamaa dhaabudhaan, Ayyaantuufi Bagidduu akka ragaa ittisaatti

dhiheeffatanii Balaachoo falman. Ragoonni dhihaataniis dhugaa jiru ibsanii waan ragaa bahaniif, Niguseen bilisaan manahidhaatii gallakkifame.

Bagidduufi Ayyaantuun dhugaa jiru dubbatanii Nigusee bilisa baasuun Balaachoo waan qaanessaniif, yaada Bagidduun dhiheesseen Finfinneetti galanii Balaachoo jalaa dhokachuuf muteessan. Erga achi gahaniin boodas nama beekan waan hinqabneef, hoteela tokkotti goranii siree qabatanii achi turan. Boodarratti Bagidduun “Maallaqni harkaa qabu waan dhumaa deemteefi namoonni naannoo keenyaa dhufan asitti nu arguu waan danda’aniif, mana kireeffannee hoteelicha keessaa bahuu qabana,”yaaada jedhu dhiheesse. Ayyaantuun garuu ilma abbaa manaa ishee, Bagidduu wajjin mana tokkotti galuun guddisee ishee yaachise. “... safuu biyyaa cabsuun ishii sammuu ishiitti baay’ee tokko itti’ulfaate”(Fuula 26). Inni garuu gocha abbaan isaa, isaafi haadha isaa Wadaryellash irratti raawwate sana haaloo bahuuf karaa waan argateefi bareedina Ayyaantuutiin waan booji’ameef, safuu biyyaatiifi maal naan jedhuuf iddoo hin kennine. Kanaaf, yaada mormii Ayyaantuun dhiheessite fudhachuu dide. “Bareedinni Ayyaantuufi dargaggumman isaa balleessaa abbaa isaa wajjin ta’anii harka walqabatanii tarkaanfii sodaachisaa kana fudhachiisan (fuula138). Isheenis filannoo waan dhabdeef, ilma abbaamanaa isheetti heerumtee jiraachuuf dirqamte. Innis abbaa isaa haaloo bahe. “Bagidduunis Ayyaantuu dhuunfatti argachuun achittuu abbaa isaas gadoo bahe”(fuula 139).Haala kanaan Ayyaantuun abbaa irraa ilmatti dabarte.

Abbaan Ayyaantuu, Obbo Bariin, intalli isaanii biyyaa dhabamuun isheetiif sababni Obbo Balaachoo waan ta’eef, mucayyoo isaanii bakka jirtuu barbaadee akka deebisu manamurtiitti himatanis, “Obbo Bariin ...’intala tiyya maaliif ragaa naratti baate?’ jedhee wanta ishiirratti raaw’ateefi bakka ishii dhoksee fidee akka dhiyeessu naaf haagaafatamu jechuun Obboo Balaachoo seeran himate” (fuula 150). Obbo Balaachoon,”kan manaa baasee dhabamsiise poolisiidha malee ana miti” jedhee waan deebii kenneef, manni murtii aanichaas dhabamuu Ayyaantuutiif Obbo Balaachoonis ta’ee poolisiin gaafatamuu hindanda’an. Kanaaf, intala isaanii ofii barbaadanii akka argachuu qaban waan itti murteesseef, waan godhan dhabanii manatti deebi’an. Haala kanaan rakkoo intalli isaanii keessa jirtu osoo hin hubatiin hafan.

Kaadhimaan Ayyaantuu, Tolasaan, manahidhaatii hiikamee yoo bahu Ayyantuun Finfinnee akka jirtu waan dhagaheef, deemee barbaadulle argachuu hindandeenye. Kanaaf, biyyatti deebi'e. Firoottan Balaachoo , Tolasaan Ayyaantuu kan dhabe sababa isaatiin waan ta'eef, ni ajjeessa jedhanii sodaatanii akka araarfatu gorsan. Inni garuu, Tolasaa araara gaafachuun salphina ta'ee waan itti mul'ateef, gorsa isaanii fudhachuu dide. "Eccii 'harkaan lafa dhahanii seexanaan of qixxeessan' jedhanii yaanni araaraatuu ka'uu hinqabu" jedha Balaachoon." (fuula 153) Haata'u malee, Tolasaan isaaf rakkoo ta'uunsaa waan hinoolleef, karaa ijoollee obboleessa isaa kanneen dabballoota Dargii ta'aniin Tolasaan akka dirree waraanaatti ergamu gochuun ofirraa fageesse. Kanaaf, Tolasaan loltuu ta'ee mootummaa Dargii tajaajuu jalqabe. Turtii keessaa fira gaafachuuf adda waraanaatii yoo biyya dhufu, kan adda waraanaatti isa erge Balaachoo ta'uu isaatiifi ilmi isaa Bagidduun immoo, Ayyaantuu haadhamanaa taasifatee Finfinnee keessa akka jiraatu dhagahe. Yeroo kanatti loltoonni Dargii sababa xiqqoodhaan akka barbaadanitti nama ajjeesanii deemuu yeroo itti danda'an waan tureef, Tolasaaniis yeroo lammaffaatiif eeyyama fudhtee Finfinneetti deebi'uun, waldhabbii hiriira dabaree konkolaataa qabata godhatee guyyaa walakkaa finfinnee keessatti Bagidduu ajjeesee osoo qaamni tokkoyyuu isa hin gaafatiin adda waraanaatti deebi'e. "... Tolasaan ... sababa waldhabbii eeggata dabaree awutobusiidhaa godhatee guyyuma saafaya Bagidduu ajjeese. Saniin booda namuu odoo isa hingaafatin adda waraanaatti deebi'e" (fuula 169). Kunis firoottan Bagidduu qaaniifi gaddaan akka cuuphaman yoo taasisu, Ayyaantuu immoo ilma ishee kan warra Balaachoo irraa deesse qabatee rakkinni keessa jirtu akka itti fufu taasise.

Niguseen du'a Bagidduu dhageenyaan du'a ga'ii sababeeffachuun Ayyaantuu bira Finfinnee dhage. Ayyaantuunis biyyatti deebitee akka wajjin jiraatan deddeebi'ee amansiisuuf yaalullee sababa Balaachoo sodaattuuf biyyatti deebi'uu akka hindandeenye hubate. Kanaaf, furmaanni rakkoo kanaa Balaachoo ajjeessuudha jedhee waan yaadeef, Balaachoon machaa'ee yeroo kophaa deemu eeggatee ajjeessuudhaan Ayyaantuu biyyatti deebisee mana ijaareefii wajjin jiraachuu eegale. "... Niguseen shimala bishaaniifi midhaan nama hinjehisiisneen yoo saggee dhawu jaarsichi afuura hinbaafanne. Achumaan achitti hafe. (fuula 176) "... saniin booda Niguseen itti deddeebi'ee mucaa ishii wajjin fudhatee biyyattiin galate" (fuula 181). Akkaataa kanaan Ayyaantuun biyyatti deebite; Niguseenis haaloo isaa bahate.

Akkuma Ayyaantuun biyyatti deebitee Nigusee wajjin jiraachuu jalqabdeen Tolasaanis adda waraanaatii qe'eetti waan deebi'eef, haala jireenya Ayyaantuu hordofuurraa duubatti hinjenne. Waan ishee jaalatuufis biraa hafuu hindandeenye. Niguseenis waa'ee walitti dhufeenya Ayyaantuufi Tolasaa odeeffannoo waan argateef, guyyaa tokko bakka deemee dafee yoo deebi'uu, Tolasaa mana isaatti Ayyaantuu biratti arge. Innis aariidhaan balbala banee seenuuf yoo jedhu, Tolasaan dursee Nigusee rukutee ajjeesee Ayyaantuu fudhatee miliqe. Haala kanaan Tolasaan Ayyaantuu ofitti deebifate. “ ... Tolasaan Nigusee manuma isaatti hobbaafachiisee jaalallee isaa ganamaa fudhatee miliqe” (fuula 186).

Tolasaan Nigusee ajjeesuu isaatti akka gaabbe ibsee gumaa baasee araaramuu akka barbaadu karaa abbaa isaa jaarsolii biyyaatti himate. Maanguddoonnis gaaffii araaraa kana maatii Niguseetiin gahanii fudhatama waan argateef, akka aadaa Oromootti sirna gumaatiin maatiin Niguseefi Tolasaa araaramanii Tolasaan qe'eetti deebi'e.

...akka gadoo irraa qulqullaayanifi waljaalachuun fira waliif ta'uusaanii ifa godhanii akka safuu biyyaatti gumaan bahee araarri bu'e... Warri Nigusees sirna kana fakkaatuun firootaafi gosa isaanii waliin ta'anii gumaa fudhatan. Haala kanaan hunduu waliigalan. “waliigalan alaa galan” jedhamaa mitiiree (fuula 201).

Haala kanaan maalummaa gumaa, akkaataa raawwii isaafi eenyuun akka raawwatu, ilaalcha Oromooniifi sabni biraa sirna kanaaf qaban, Tolasaan Nigusee ajjeesuu isaatiin agarsiisuun danda'ame. Kana malees, Oromiyaa keessatti seeri ittiin bulmaata Oromoo olaantummaa akka hin qabneefi Oromoon seera ofiin osoo hin taane, seera hambaatiin buluun dirqama itti ta'uu isaas ibsame.

Karaa biraatiin, firotan Bagidduu du'a isaatiif Tolasaa waan shakkaniif, ajjeechaa Nigusee qabata gochuudhaan dhimma gumaan raawwatame akka haaraatti kaasanii manamurtiitti geessuudhaan Tolasaarratti hidhaa waggaa digdamaa itti murteessisan. Haala kanaan sirna gumaa gatii dhabsiisuuf yaaluu qofa osoo hintaane, warra Niguseetiifis “Nutu isinii beeka,” jedhan. Kana malee, jarri kun du'a Bagidduutiif Tolasaa shakkinaan, jaarsoliin sirna gumaatiin araarsuuf yaalanillee, “Kun aadaa keenyaa miti,” jechuun didanii Tolasaa seeratti dhiheessuu isaaniitiin, waa'ee buburrachuu ilaalchisee

marii bal'aa maanguddoota gidduutti taasifame irraa akka hubatamu ta'e. Hiikni mataduree asoosmichaa *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* jedhus achumaan beekame.

Maanguddoonni araara sana raawwataniifi Abbootiingadaa gocha jara kanaatti waan aaraniif, dhimmichi Manamurtii Waliigalaa Oromiyaatti oliyyannaan akka dhihaatu taasisan. Mannimurtichaas gadifageenyaan dhimma kana erga ilaaleen booda, hidhaa waggaa digdamaa gara waggaa shaniitti gadi buusee Tolasaatti murteesse. Murtiin kunis maatii Tolasaa hedduu gammachiise.”Warri Tolasaa hidhaa waggaa digdamaatirra waggaa shanillee wayya jechuun fooyya’ina argatanitti baay’ee gammadanii ililchaa biyya ofiitti galan.” (fuula 222). Ayyaantuunis murtii kennametti yoo gammaddeyyuu, hanga Tolasaan waggaa shanan fixee hidhaadhaa bahutti rakkoo keessaa bahuu akka hindandeenye waan hubatteef, imimmaan ishee qooruu hindandeenye.

(Zarihuun,2003) akka ibsutti, gochoonni jaargocha tokkoon raawwataman kaayyoo barreessichi qabatee ka’e galmaan geessisuuf sababaafi bu’aan walqabatani deemanii deemanii sadarkaa iccitii tokko saaxil baasuura yookiin bu’aa tokkorra gahamuu qaba. Adeemsa akkasii keessatti haalawwan namfakkii olaanaan keessa darbu ni jiraatu. Haalawwan kunneen akka uumamaniif wanti sababa ta’eefi rakkoon isa hordofee dhufu,akkasumas jijjiiramni namfakkii kana irratti mul’ate qabxilee xiyyeeffannoon kennamuufii qabaniidha.Akkaataa kanaan jaargochi asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* yoo ilaalamu, yaada kana bu’uureffatee kan ijaarame ta’uu isaatu hubatama. Sababiin isaas, seenaa asoosamichaa keessatti gochoonni sababaafi bu’aan walqabatani deemuudhaan namfakkii olaanaa asoosamichaa kan taate Ayyaantuu Bariin haalawwan keessa dabarteefi dhuma irrattis jijjiirama isheerratti mul’ate agarsiisuun waan danda’ameefi. Ayyaantuun Toalasaa irraa Balaachootti, Balaachoo irraa Niguseetti, Nigusee irraa Bagidduutti, Bagidduu irraa deebitee gara Niguseetti, Nigusee irraa gara Tolasaatti akkaataatti deddeebite, gochoota sababaafi bu’aan walqabataniin agarsiifame. Haalawwan kanneen keessa akka dabartuufi jireenya boqonnaa hin qabne akka jiraattu kan ishee taasise immoo miidhagina isheeti. Miidhagina ishee kana irraa kan ka’e namoonni afran kunneen ishee irratti qabsoo walqabaniin, sadan isaanii du’anii tokko manahidhaa seenee kophaatti hafte. Dhumarrattis, haalawwan keessa dabarte yoo xiinxaltu, namoota afran wajjin jiraatte keessaa tokkollee akka ishee hin fayyadne

hubatte; “Kanaan booda, yoo Waaqayyoo jedhee hidhaa hiikame Tolasaa malee dhiira tokkottu hindhihaadhu,”jettees murteessite. Kun jijjiirama namfakkii tana irratti mul’ateedha.

Walumaagalatti, gochoonniifi ta’iinsoonni seenaa asoosamichaa keessatti raawwataman sababaafi bu’aan walqabatani kallattiinis ta’ee alkallattiin namfakkii olaanaa asoosamichaa kan taate Ayyaantuu Bariirraatti akka naanna’an taasisuudhaan jaargochawwan xixiqqoon achi keessa jiran walqabatani jaargocha isa guddaa uumuu danda’aniiru. Kaayyoon barreessichaas galma gahuu danda’eera. Bifni barreeffama kanaas karaa ijaarsa jaargocha isaatiin miidhagina argateera.

C. Namfakkiiwwan

Namfakkiiwwan asoosama kana keessatti hirmaatan baay’inaan gara afurtamaa oli ni ta’u. kanneen keessaa namfakkiiwwan guguddoo xixiqqoo maqaan dhahamaniifi seenaa asoosamichaa keessatti hirmaannaa guddaa kan qaban armaan gaditti kan dhihaatan yoo ta’u, xiinxalli kan irratti taasifame garuu namfakkiiwwan guguddoo asoosamichaa keessaa muraasa isaanii qofa irratti.

I. Namfakkiiwwan guguddoo

Obboo Ganamoo, Obbo Balaachoo, Ayyaantuu Bariir, Tolasaa, Nigusee, Bagidduu

II. Namfakkiiwwan xixiqqoo

Obboo Bariir, Raggaasaa, Abbaa Tolasaa, Fittaalee ,Wadaryellash, Assaggid, Birriituu, Ijoollee Obbo Assaggid, Itaagany, Tasfaayee, Namicha ollaa Itaagany, Giraazzmaach, Ashkaroota Balaachoo, Jaarsolii Biyyaa,Caalaa,Walduu, Tulluu, Amdee, Xilaahunfi kan kana fakkaatani.Namfakkiiwwan guguddoo kanneen keessaa namfakkii olaanaan Ayyaantuu Bariir kan jedhamtuudha. Seenaan asoosamichaa jalqabaa hanga dhumaatti jireenya namfakkii tanaa wajjin kan walqabateefi isheerratti kan xiyyeeffateedha. Kana jechuun boqonnaawwan hedduun asoosamichaa bu’aa ba’ii jireenyaa Ayyaantuu Bariir kan himani jechuudha. Kanaaf, namfakkiin tun namfakkii olaanaa asoosamichaati.

iii. Akkaataa kalaqqiifi mala dhiheenya namfakkiiwwa guguddoo asoosamichaa

a. Obbo Ganamoo

Odoo ta'eetii hafe malee odoo akka abbaa irrummaafi caaqa Ganamootii cubbuu itti hojjechuu dhiisii namni ol jedhee ija guutuudhaan isa ilaaluu hin jiru ture. garuu maal godhu gooftaanis gooftaa qabaa. Ganamoo nama qabeenya guddaa qabu yoo ta'u Obboo Balaachoo Simee baalabbaata Kojiiti (fuula 3).

Waraabbiin kun amalaafi qabeenyaa Obbo Ganamoo kan ibsu yoo ta'u, kan itti aanu immoo bifaafi qaama isaa kan agarsiisudha.

Obboo Ganamo... bifaan gurraacha. Hojjaan isaa gabaabadha. Tumaaleyyii yeroo mara qalatu galata kan hindhabsiifne Obbo Ganamo mudoo qaba yoo jenne ilkaan isaa qofa. Ilkaan isaa kan gadi babbaye yoo ilaalan irga keessatti hammi hafe hinjira hinfakkaatu. Gadi babbawuun isaanii odoo adaadii ta'nillee amma tokko wayya ture. Garuu tamboon waan gurraachesseef ilkaan isaa nifokkisa (fuula 3-4).

Karaa biraatiin Ganamoon nama aangoo barbaadu ta'ee osoo hin milkaa'in hafeedha. ...”akka baalabbaata taatu Kiristinnaa ka'i' jedhamee Kiristinnaa ka'uu isaatii silaa Ganamotu baalabbaata ta'a ture. Garuu wanta caaleen ifatti beekamuullee baatu baalabbaatummaaf kan filatame Obbo Balaachoodha,”(fuula 4).

Namni kun baalabbaata ta'uuf fedhii guddaa qabaachuurraan kan ka'e amantii isaa jijjiireera. “akka baalabbaata taatuuf Kiristinnaa ka'i jedhamee...” kan jedhu, Ganamoon duraa hordoftuu amantii kanaa akka hin taane agarsiisa. Kiristinnaa kan ka'e itti amanee osoo hin taane, ulaagaa aangoo itti argatan guutee argamuufi. Garuu, hin milkoofne.

Akkuma waraabbiiwwan kanneen irraa hubatamutti, akkaataan kalaqqii namfakkii kanaa amalaan abbaa irree, qbeenyaan soorressa, qaamaan furdaa, bifaan gurraacha, hojjaan gabaabaa, gara ilkaaniin kan fokkisuufi aangoo qabachuuf fedhii guddaa qabaatus osoo hin argatiin kan hafe ta'eeti. Akkaan dhiheenya isaa immoo, ibsa kallattiitiini.

b. Obboo Balaachoo

Balaachoon diimaa dheeraadha. Dheerina isaa kana kan saaxilu lafee babalddhaa isaatirraa foon dhabuu isaati. Ittuma goruu dide malee akka cooma muruufi daadhii dhuguun qallinni isaaf hin malu. Ijji isa gubbumarra kan tataa'an fakkaatu. Odoo funyaan qottoo fakkaatu sun jidduu isaanii jiraachuu baatee walitti kufuu hin'oolan (fuula 3).

Waraabbiin kun akka agarsiisutti kalaqqiin namfakkii kanaa bifaan diimaa, hojjaan dheeraa, qaamni qallaa, ija guguddaafi funyaan qajeelaa kan qabu ta'eeti. Kun kan

dhihaate iba kallattiitin yoo ta’u, soorressa ta’uun isaa immoo alkallattiin dhihaate. Kana malees, namni kun aangoos ni qaba.“... Obboo Balaachoo Simee Godina Arsii Aanaa Leemuufi Bilbiloo keessatti baalabbaata Kojiiti.” (fuula 3) Gama amalaatiin immoo, nama amala gaariifi naamusa hin qabne yoo ta’u, kun alkallaattiin dhihaate. “... Maaliin beekaman yoo jedhame, gara irra jiru kabajamuurra sodaatamuun beekamu.” (fuula5) Namni amalaafi naamusa gaarii qabu ni kabajama malee hin sodaatamu waan ta’eef, waraabbiiin kun amala badaa qabaachuu isaa agarsiisa.

... keessa beektuun yoo himtu, “lafa waantaa hedduu mootummaan olmaa abbaan Balaachoo Obboo Simee Daanyaachoo bara duula Minilikfii bara Waraana Oromoota Arsii biyyaaf oole jedhamee kennaniif.Lafoota abbaa isaatirraa dhaale keessaa waanta tokkoo Balaachoon nama tokkotti gurguree ture. Lafuma kana deebisee Obboo Ganamoottis gurgure. Kanarraa kan ka’e namoota lamaan gara waggaa digdamaatiif walfalmisiise” jedhama (fuula 5).

Wanti waraabbii kanarraa hubatamus namni kun akka naamusa hin qabneefi qabeenyi isaaltee cubbuu namootarratti hojjetameen kan argame ta’uu isaati. Gochoonni isaa kunneen martinu cubbamaa Waaqayyoon hin sodaanne ta’uu isaamuli’su. Ilmi isaa Bagidduunillee cubbuun isaa kun natti darba jedhee waan sodaateef, “Waaqayyoo cubbuu kana ilmaan isaati jettee nundhaalchisiin,” jedhee Waaqa kadhate (fuula 42).

Kanneen armaan gadiis amala gadhee Balaachoon qabu agarsiisu.

Balaachoonis taanan baalabbaatummaa isaatirratti qabeenya dabalatee quufaa waan ta’u wallaale. Dubartiin miidhagdee itti mul’annaan bira darnuun hin jiru. “dhirsa qabdi?” jedhee gaafachuu hin fedhu. Magaalaa keessatti dubtoonni inni itti deemu lakkoofsa hin qaban.Baadiyyaattis mana itti’ijaaree kan jiraachisu haadha ijoollee isaatiin ala niitii niqaba. Ammas kan biraa dabalachuuf rakkoo wayituu hinqabu. Haaluma kanaan Ayyaantuu Barii intala geechuu kaadhimaa Tolasaa jedhamu qabdu...Tolasaa dharumaan hanna harreetiin yakkee mana hidhaa buuse. Saniin booda Ayyaantu... fuudhe (fuula 7-8).

Qabxiiwwan guguddoo as keessatti hubataman keessaa tokko, Balaachoon dubartoota hedduu biratti argamuufi bultii ijaarrateef kabaja dhabuu isaati. Kunis nama hiika bultii ijaarratanii jiraachuu hin beekneefi naamusaa dhabuu isaa agarsiisa. Inni kan biraan, Balaachoon sobduu ta’uusaatu waraabbii kana keessaa hubatama. Sobni isaa kunis bifuma walfakkaatuun seenaa asoosamichaa keessatti mul’achuun itti fufa.“Hattuu kana yoo gootaraa kiiyya uree midhaan naqatu qabnee seeratti dhiheessuuf finne. Barbaachisaa

yoo ta'e ragaa dhiheeffachuu nidandeenya' jedhe Obboo Balaachoon ija tuffiitiin Nigusee ilaalaa,"(fuula 36).

Niguseen gootaraas hin urre; midhaanis hin hatne waan ta'eef, Balaachoon sobuu isaa agarsiisa. Yaadni Niguseen dhiheessuufi kan Balaachoon akka deebiitti dubbatus kanuma mirkanneessa.

Nigusee aariidhaan "ani hattuu miti. Midhaanis dirqiin na baachisan. Qaama kiyya ilaaluu dandeessan" jedhee uffata ofirraa mulqee dugda isaa poolisiitti agarsiisaa.

"Dhiisi kana yoo midhaan kiyya hatuuf dallaa hulluuqxu gobaan sidiree. Sanuu hattuu qabanii uleen gaaffii maal qaba?" jedhe Obboo Balaachoon sagalee dheekkamsaatiin (fuula 37).

Kana malees, Bagidduun ilma isaa ta'ee osoo jiruu akka ilmoo isaa hin taanetti dubbachuun isaa Balaachoon sobduu ta'uu isaatiif ragaa gara biraati.

Birriituu: Jettee jettee diqaalaa kee naguddisiisuu qabdee mitii?

Balaachoo: Diqaalaa maalii?

Birriituu: Mucaan karra keenyarratti gachisiiftee kaaftee natti fidde kun kee akka ta'e niwaakkattaa?

Balaachoo: Eenyutu akkas jedhe? Anuma ta'eemmoo kan "asitti fidaa gataa jedheenis?" jettee jettee ganda keessa olii gadi ooftan kana nadhiisaa (fuula 55).

Gama biraatiin, baalabbaata quufaa waan ta'u wallaalee ta'ee yoo kalaqameyyuu sodaataa akka ta'e eerameera. "Tolasaan .. humna ittiin baalabbaataan morku hinqabuu ture. Garuu Balaachoon "kan sodaatamuu qabuu itticitaa iyyeessaati" jedheeti Tolasaa biyyaa fageessee karchallee buusee sirna cidha isaa yeroo ji'a tokko hincaallee keessatti xummure," (fuula 18)

Waraabbiin "... Gara kaaniin ifa baasee hin himatu malee sodaan firotta isaa Balaachoo baay'ee cinqe. Kabajaa isaas odoo gadi hinbuufne wanti sodaatus akka irra hingenye "waan tokko godhuun qaba jedhee yaade Balaachoon," (fuula 153) jedhus yaada walfakkaatu qaba.

Walumaagalatti akkaataan uumamaa namfakkii Balachoo mala kalaqqii namfakkiiwwaniin yoo ilaalamu, amala jalqaba irratti kennameef akkuma qabatetti hanga seennicha keessaa du'aan bahutti turtii taasiseera. Akkasumas namfakkiiwwan Obbo Ganamoo, Birriituu, Wadaryellash, Bagidduu, Tolasaa, Ayyaantuu, Nigusee, Zamdee, Dabalee, Itaaganyii kfk. wajjiin kallattii adda addaatiin walitti dhufeenya ni qaba.

Kanaaf, malli kalaqqii gama kanaan ilaalamus haala gaariidhaan hojiiarra ooleera. Kana malees, Balaachoon quufaa waanta'u wallaalee haata'uyyuu malee sodaataa ta'ee ibsamuu isaatiin , ulaagaa 'mudoo qabaachuu' jedhu ni guuta. Kanaaf, kalaqqiin namfakkii kanaa ulaagaalee kalaqqii guuteera jechuun ni danda'ama.

c. Bagidduu

Bagidduun kan kalaqame Obbo Balaachoo, baalabbaatni, Kojii dubartoota itti deddeemu keessaa ishee tokkoo irraa dhalatee mana abbaa isaatti haadha biddeenaa harkatti akka guddatu ta'eeti. "... ilmi Balaachoo kan alatti dhalatee isaan biratti guddate kan umriin hangafa Ayyaantuu ta'u Ayyaantuu bira dhufe. Bagidduun diqaalaadha jedhamee jaalala abbaafi haadhaa odoo faaraan hin argatin hakuuccaa hamaan guddate," (fuula 39). Haala kanaan waan guddateef, miidhamuu jechuun maal jechuu akka ta'e ni hubata. Kanaaf, Bagidduun namni kamiyyuu balleessaa isaa malee (kijibaan) yoo miidhamu callisee ilaaluu hun danda'u.

Hiriyoonni isaa akka yeroo mara dubbatanitti bakka dhugaan itti haqanqaalamtee Bagidduun hin dhabamu. Midhamaa cinaa yoo dhaabbatu nama ani beeku, fira kiyya, alagaadha, iyyeessa, dureessa, beekadha, wallaaladha hinjedhu. Bagidduuf murteessaan dhugaa qofa. Dhimma dhugaadhaa fuulleen simata malee "tooftanan sirreessa" hinjedhu (fuula 45).

Gabaabumatti, waraabbii kanarraa wanti hubatamu Bagidduun nama dhugaa jaallatu ta'uu isaati. Amalli isaa kunis deemsa seenaa asoosamichaa keessatti osoo hin jijjiiramiin mul'achuu danda'eera. Fkn. Niguseen mana Obbo Balaachoo kan argame Ayyaantuu bira dhufee yoo ta'eyyuu, hattuu jedhamee hidhamuunsaa kijiba akka ta'ee mana hidhaatii bahe, tattaaffii guddaa Bagidduun taasiseeni."Callisi ani akkuma ta'e ta'ee dhugaan Nigusee akka baatu nan godh,." (fuula 43) .

Caalaa: "Goonkuma Nugeen kanatti hinshakkamu. Eenyu abbaa isaatu Nugeen hattuu jedha."... sanuu mana eenyuutii hate jedhan?"
Bagidduu: Anas kan dinqe kanuma. Nigusee hundi keenyaa nibeekna. Goonkumaa amala hannaa hinqabu. Kan sidinqummoo kan hiisise abbaa kiyya (fuula 76).
...Caalaa : Bayeessa. Humaa hinshakkin. Ati abbaa keetiif hinloognee dhugaaf dhaabbatte. Baay'een sidinqisiifadha. Iccitii keetis nan'eega.

*Ergaa keetis tooftaa baafadhee haala ta'een akka beekan nangodha.
(fuula 77)*

Haala kanaan Caalaan abbaan Nigusee waa'ee hidhamuu mucaa isaanii odeeffannoo dhugaa argatanii akka falmaniif taasise.

*Ganamoo: Inni maal balleessetiree? Hanni itti qabata maaliit ta'e?
Caalaa: Intala Obboo Balaachoo Simee dhiwoo kana fuudhe jaalateetu
ishiin yaamtee dhage. Achitti ashkaroonna namichaa hannaaf dhufe
jedhanii qabanii hidhan (fuula 79).*

Abbaan Nigusee odeeffanno argatanitti gammadanii abukaatoo cimaa akka dhaabaniif gochuun ofiifis ragaa ta'ee dhihaachuudhaan Nigusee bilisa baase. “Ayyaantufi Bagidduun mana murtiitti dhihaatanii akkuma ragaawwan himataa isaanis dharaan odoo hintaane dhugaan ... maqaa Waaqayyoo yaamanii kakatan.” (fuula 98) Bagidduun dhugaa jaalachuun isaa amala gaarii inni qabu yoo ta'u, jarjaraa ta'uun isaa immoo mudoo inni qabu agarsiisa. “...dhugaa cinaa dhaabachuun isaa waan gaariifi jaalatamaa ta'ee rakkoon isaa xiiqii caalaa jarjartii guddisuudha. Fiixee dhugaa agarraan “nanhubadha. Haalli jiru maal fakkaata?” hin jedhu (fuula 45) .

Ragaalee armaan olii bu'uura taasifachuun kalaqqiin namfakkii kanaa yoo ilaalamu, 1. Amala jalqabarratti kennameef qabatee tureera. 2. Nama mudoo hin qabne ta'ees hin kalaqamne. Jarjaraa ta'uunsaa kana ni mirkanneessa. 3. Namfakkiiwwan kanneen akka Ayyaantu, Balaachoo, Caalaa, Itaagany, Fittaalee, namicha olla Itaaganyiifi kkf. wajjiin hariiroo ni qaba. Kanarraa ka'uudhaan, akkaataan kalaqqii namfakkii kanaa ulaagaalee namfakkiin ittiin uumamu guuteera jechuun ni danda'ama.

d. Ayyaantu

Namfakkii Ayyaantuun kan dhihaatte ibsa kallattiifi alkallattiin yoo ta'u, kallattiin kan dhihaate bifaafi sadarkaa barumsaa isheeti. “Dhugaa dubbachuuf bareedinni Ayyaantuujaa'iba. Magaalummaan ishii asheeta bunaa isa reefu bilchaachaa jiru fakkaata” (fuula 9)

Ayyaantuun yeroo ijoollummaa ishee fedhii barumsaa akka qabdu, garuu hanga kutaa jahaffaa qofa akka barattees bifuma walfakkaatuun kallattiidhaan ibsame.

... Ayyaantullee barumsaan cimtuufi qaroo taatullee akkuma Tolasaa barumsa ittifufuu hindandeenye... Ishiin akka isaa kubbaa jaalattullee hinqabdu. Garuu fedhiin ishiin barumsaaf qabdu akka yeroo daa'imummaa odoo hin taane dhawaatuma haphachaa dhufe... Haaluma kanaan akkuma Tolasaa kutaa jaha keessaa ishiinis dhiistee manatti deebite (fuula 14-15).

Qabxiwwan eenyummaa ishee agarsiisan kanneen biroo immoo, ibsa alkallattiitiin dhihaatan. Fakkeenyaaf, bakki dhalootaafi guddina ishee baadiyyaa ta'uu isaa akka armaan gadiitti dhihaate.

Hardhallee geessuudha. Duruyyuu durba waggaa kudha sadi irraa eegaltee warra ishiitiif kan bishaan waraabdu Ayyaantuudha. Ollaa isaanii namni biraa waan hinjirreef bishaan waraabuudhaaf qofaa ishiiti laga buuti. Burqaan isaanii laga cinaa goda keessa jirti. Yoo tasa ishii dursee gara biraa deeme malee kan ishii waalechu saree isaanii Shaanqoo qofa. Durillee daarbee xinnoo takkaan waraabdi. Yeroo ammaa garuu... hubboo gaanii jala dhufu kan tilmaamaan litira digdamii shanii hanga soddomaa qabuun qorra san keessa baatee waraabdi (fuula 10-11).

Ayyaantuun rakkoon yoo ishee qunnamu callistee ofirratti hin ilaaltu. Milkooftus milkaa'uu baattus, mala ittiin rakkina sana keessaa baatu argachuuf ni tattaafatti. Kun amala ishee keessa isa tokko. Waraabbiin armaan gadii jaarsa dirqamaan itti heerumte harkaa bahuuf, tattaaffii isheen goote agarsiisa.

... Gabaa geenyanis sababa addaddaa uumtee ashkaricha ofi biraa ergit. Hiree kana yeroo baay'ee akka garaan ishii sirriitti beeka. Kanaaf fakkaata ijji ishii kan baay'ee ariifate. Ariifatees hinhafnee dargaggeessa baay'ee nama hawwatu tokkorra qubte. Ijji isaan lamaanituu walirraa bu'uu didan... Nigusee jedhamuun beekama (fuula 22).

Hariiroo nama kana wajjiin uumteenis rakkina gara biraaf saaxilamtullee, Balaachoo harkaa bahuu dandeessee jiti. Tolsaan wayita Nigusee ajjeessee rakkoo guddaa keessa galanis dhimmichi sirna gumaatiin fala argachuu akka danda'u kan yaada dhiheessitee Tolasaas jajjabeessite isheedha. Kunis seera ittiin bulmaata Oromoo beekuu ishee ibsuu bira darbee mala qabeettii akka taate mirkanneessa. "...Ayyaantu Tolasaan garaa jabaatee "akka fedhan haagodhan" jechuurra gara gumaatti akka deebi'u dhiiteefi bariitee watwaatuun Tolasaa taa'ifi dhaabbii dhoorgite(fuula 188).

Kana malees, Ayyaantuun dhugaan akka jallatu hin barbaaddu. Fkn. Sababa isheetiin mana Balaachoo keessatti argamuu isaatiin rakkina Nigusee qunname sana keessaa bilisa

akka bahu kan taasiste, dhugaa jiru baastee waan dubbatteefi. Kun dhugaa jaalachuu ishee agarsiisa.

Raggaasaa: Himataafi himatamaa beektaa?

Ayyaantu: Eeyyen nan beeka.

Tulluu: Maaliif dhufe? Mee maalif akka dhufe mana murtiitiif baballdhisii ibsi.

Ayyaantu: Anatu akka dhufu afeere.

Tulluu: Maaliif afeerte?

Ayyaantu: jaalallee kiyya waan ta'eef (fuula 99- 100)

Akkasumas, eenyummaafi aaddaa isheetiif nama jaalalaafi kabaja qabdu akka taate ragaaleen armaan gadii ni mul'isu.

... “Hiree kana kiyya qofallee gootee hindubbatin. Garuu wanti guddaan fedhii guuttachuu qofa miti. Aadaafi safuu cabsuu keenya akkamitti ilaalta? Namni maal anaan jedhanii hin beekne namummaan isaa akkami? Safuu biyyaatiin ala jiraachuu dandeenyaa? Waa'ee aadaa kana ati maaliif akkas bash gootaa?” jetteen Ayyaantuun (fuula 130).

Waa'een cabuu aadaafi safuu hangam akka ishee quuqu waraabbii kana keessaa ni hubatama. “... Sanuu barbaachisaa yoo ta'e akkuma atuu jette maqaa jijjiirrachuu nandanda'a. garuu maqaan koo kun ana baay'ee namarara malee” jetteen Ayyaantuun (fuula 180). Yaadni “maqaan koo kun baay'ee na marara” jedhu, jaalalaafi kabaja afaanichaaf, darbees eenyummaa isheetiif qabdu agarsiisa. Kana malees, “Akkuma atuu baantu aadaa bareedaa akka qabnu nan beeka. Garuu aadaan kun jaalatamee kan fudhatamuufi kan kabajamu Oromoota qofa biratti,” (fuula 189) yaada jedhu keessattiis ciroon “akkuma atuu baantu” jedhu Ayyaantuun beekumsa, jaalalaafi kabaja aadaa saba isheetiif akka qabdu agarsiisa.

Karaa biraatiin, Ayyaantuun bareedina ishee irraa kan ka'e namoonni hedduun kan irratti wallolan akka taate ragaaleen armaan gadii ni agarsiisu

Ayyaantuun hanga guyyaa heerumtutti Tolasaan akka karchallee bu'es ta'ee Balaachoo wajjin akka ishiirratti qabsoo walqaban wanta beektu hinqabdu. Dhugaa dubbchuuf bareedinni Ayyaantu ajaa'iba. Magaalummaan ishii asheetu bunaa isa reefu bilchaachaa jiru fakkaata. Bareedduu akkanaa argachuuf qabsoo guddaa gaafata (fuula 9).

Haaluma kanaan bareeddittii tana harka ofii keessa galfachuuf, namoota adda addaa gidduutti qabsoon yoo taasifamu ni mul'ata. Kan jalqabarratti ibsame qabsoo Balaachoo fi

Tolasaa gidduutti taasifame, kan waraabbii armaan olii keessatti ibsame yoo ta’u, kan itti aanee mul’ate immoo, kan Balaachoofti Nigusee gidduutti taasifameedha.

... Niguseen bareedina Ayyaantu argee, fedhii ishii irratti barraan jobobi’eef malee dhirsi ishii eenyu akka ta’e beekuu dhiisii maqaa isaatu ishii hingaafanne. Garuu dhirsi ishii hamaadha jedhamuun isaa baay’ee isa didhe. ... Tanuma keessa abbaan manaashii eenyu akka jedhamu gaafatee Balaachoo Simee akka jedhamu itti himte.... Siriidhaa “lafa dhabnu niitii hindhabnu” jedhe Niguseen xiiqiin mo’achuu isa qabee (fuula 25-27).

Haaluma kanaan Niguseen Ayyaantu barbaacha mana Obbo Balaachoo dhufe. Achittis lolli guddaan ka’ee Niguseen reebamee hanga manahidhaa galuutti gahe. “... Obboo Balaachoon ... uffata irraa mulquun alangee roobitiin dirra isaa ashkaroonni isaa akka quncisan godhe. (fuula 35) .. kanumaan Niguseen gara mana hidhaa yoo seenu warri kuun gara mana ofii deeman,” (fuula 38).

Qabsoon jara kana gidduutti taasifame Ayyaantu harka lachan isaanii keessaa baasee harka, ilma Balaachoo, Bagidduu buuse. “Ayyaantuun gita isaa ta’uun achittuu intala bareedinni ishii nama baqsu. Bagidduun dargaggeessa umriin taa’iifi ka’ii wallaalchise ta’uu biratti dabalata ta’ee Ayyaantuun dhoorgaa tokko malee harka isaa keessa jiraachuun ishii onnee irratti onnee dabaleef,” (fuula 128). Qabxiwwan Bagidduun abbaa isaa irraa Ayyaantu akka fudhatu taasisan keessaa inni tokko miidhagina ishee akka ta’e waraabbii kun ni mul’isa.

Ayyaantu argachuuf qabsoon taasifmu bifuma walfakkaatuun itti fufee Bagidduufi Tolasaa gidduutti mul’ate. “Tolasaan ... loltuu Dargiidhaa ta’ee ... dhagaye (fuula 167). ... Tolasaan ... guyyuma saafaya Bagidduu ajjeese,” (fuula 169). Bu’aan qabsoo jara kanaa immoo, Ayyaantu harka Niguseetti deebise. Garuu, kunis akka salphaatti hin taane. Ayyaantu Balaachoo sodaa biyyatti deebi’uu waan diddeef, Niguseen jaarsicha ajjeesee Ayyaantu dhuunfate.

Sodaa Ayyaantu Balaachoorraa qabdu kana gadi baasee ishiitti... mijaayanis nijira (fuula 174) ... isa bira gawuuf yoo tarkaanfiin shan Balaachoo hafu kal’ee goggogaa... Achumaan achitti hafe (fuula 176)... Saniin booda Niguseen itti deddeebi’ee mucaa ishii wajjin fudhatee biyyattiin galate (fuula 181).

Qabsoon bareedinni Ayyaantuu fidu kun ammas hin dhaabbanne; Tolasaafi Nigusees walitti buuse.

... Kanuma keessa Niguseen namni Tolasaa jedhamu qeyee sanatti akka deddeebi'u oduu dhagaye. " Namni Tolasaa jedhamu kan qeyee... eenyu inni?... filatee ittuma dhiise. (fuua 184)... cufaa ciraaroo Niguseen lukaani dhiitee banee yoo ol seenu Tolasaan "odoo nandursiin" jedhee kan... adda rukute. ... jaalalleesaa kan ganamaa fudhatee miliqe (fuula 186).

Akkuma wraabbiiwwan armaan oliirraa hubatamutti, sababa bareedina isheetiin namoonni adda addaa Ayyaantuu irratti yoo qabsoo walqaban seenaa asoosamichaa keessatti walitti fufiinsaan mu'achuun hanga xumura seenichaatti deemeera. Kanaaf, kalaqqiin namfakkii tanaa kan irratti qabsoo walqaban taatee waan mul'atteef, ulaagaa kalaqqii 'amala turaaleessa" jedhu, guuteera jechuun ni danda'ama. Gama ulaagaa kalaqqii "mudaa qabaachuu" jedhuun yoo ilaalamus, namfakkiin tun waanuma hundaan guutuu (gaarii) taatee hanqina kan dhabde miti__ mudoo qabdi jechuudha. Fakkeenyaaf, Ayyaantuun dhugaa jaalatti. Garuu, Bagidduun isheedhaan mari'atee yeroo mana abbaa isaatii qarshii hatuuf jedhu, hanni gaarii akka hin taane himuudhaan alatti akka dhiisu jala murtee itti hin himne. Tooftaa biraa barbaannee qarshii argachuu dandeenya hin jenne. Akkasumas, aadaafi safuu hawaasaatiif iddoo guddaa kan qabdu taatee osoo jirtuu, abbaafi ilmatti heerumteetti. Haalli isheen keessa turte rakkisaa ta'uyyuu akka eenyummaan ishee ibsametti, qaanii kana jalaa miliquu qabdi ture. Garuu, osoo hin ta'iin hafe. Dhimma kanarratti ejjennoo cimaa dhabuunshee mucaa abbaan isaa kam akka ta'e beekuu wallaalte akka deessu ishee taasise. "Ayyaantuun ilma ishii kan Balaachoo haata'uu ykn kan Bagidduu abbaarraa deessellee adda baafttee hinbeekne waliin jirti," (fuula 181). Qabxiiwwan akka fakkeenyaatti ka'an kanneen irraa kalaqqii namfakkii tanaa ilaalchisee, ulaagaan inni kunis (mudaa qabaachuu) guutee argamuu isaatu hubatama. Gama hariiroo namfakkiiwwan biroo wajjin qabaachuu jedhuunis, namfakkii Ayyaantuun namfakkiiwwan kanneen akka Obbo Bari, Tolasa, Obbo Balaachoo, Nigusee, Bagidduu, Fittaaalee, Itaaganyii kfk. waliin kallattii adda addaatiin hariiroo ni qabdi. Namfakkii Ayyaantuun gabaabinaan yoo ibsantu, bifaan miidhagduu yoo taatu, amalaan nama eenyummaa ishee gallakkisuu hin barbaanneedha. Garuu, hacuuccaa namoota biroo jala kan jirtu, hiree ishee ofiif murteeffachuu kan hindandeenye, kan humna qabu marti

kan dhuunfatuuni. Gabaabumatti, Ayyaantuun dubartii gidiraan irratti baay'ateefi rakinni ishee dhuma dhabeedha.

Karaabiraatiin, eenyummaan Ayyaantuu altokkotti (bakka tokkotti) ibsamee kan lafa kaayame osoo hin taane, deemsa seenaa asoosamichaa keessatti suuta, suutaan mul'achaa waan dhufeef, seenaan dhihaate nuffii malee akka hordofamuuf gumaacha qaba. Walumaagalatti akkaataan kalaqqiifi haalli dhiheenya namfakkiiwwan guguddoo asoosama kanaa tooftaalee kalaqqiifi dhiheenya namfakkii mataduree “Namfakkiiifi Namfakkeessuu” jedhu jalatti ibsaman, kanneen beektota hog-barruutiin lafa kaayaman, kan guutanii jechuun ni danda'ama. Waanta'eefis, bakka bu'oota namoota addunyaa dhugaa keessa jiraatanii ta'uun mul'achuu danda'aniiru.

Karaa biraatiin, akkuma ragaalee armaan oliirraa hubatamutti sababa bareedina isheetiin namoonni adda addaa Ayyaantuu irratti yoo qabsoo walqaban seenaa asoosamichaa keessatti walitti fufiinsaan mul'atee hanga xumura seenichaatti deemeera. Seenaan dhihaate qalbii rarraasee gara fuulduraa akka deemmu kan gargaars kanuma. Kana jechuun waldiddaa namfakkiiwwan kanneen gidduutti uumameef ka'umsi miidhagina Ayyaantuuti jechuudha. Yaadni giddugaleessaa asoosamichaas namfakkii tanarratti kan naanna'u ta'uu isaas as keessaa ni hubatama. Haata'u malee, miidhaginni Ayyaantuu namoota walirratti duulchise kun haala quubsaa ta'een hin addeeffamne. “... Ayyaantuu Barii ... bareedina ishii argee irraa hafuu dadhabee humna qabeenya isaatti hirkatee Tolasaa ... mana hidhaa buusee... fuudhe.” (fuula 8) yommuu jedhu, mucayyoon tun bareedina akkamii qabdi laata? Miidhagina kana ilaaluuf qalbiin namaa ni rarra'a. Garuu, “Dhugaa dubbachuuf bareedinni Ayyaantuu ajaa'iba. Magaalummaan ishii asheeta bunaa reefu bilchaachaa jiru fakkaata. Bareedduu akkanaa argachuuf qabsoo guddaa gaafata,” (fuula 9) jedha. Waa'een miidhagina Ayyaantuu kanumaan bira darbame jechuudha. Magaalummaan wantoota miidhaginni namaa ittiin ibsamu keessaa qabxii tokko. Qabxii tokkittiidhaan akkamitti “Bareedinni ishii ajaa'iba!” jechuun danda'ama? “Magaalummaa ishee argee irraa hafuu dadhabee... Dhugaa dubbachuuf magaalummaan Ayyaantuu ajaa'iba!” osoo jedhamee fudhatama qaba ture. Kana bira hin dabarre waan ta'eef. Dubbisaanis namichi kun (Balaachoon) bifa magaala jaalata jechuudha, yaada jedhuun ibsicha amanee ni fudhata ture. Akkaataa bareedinni Ayyaantuu ibsameen garuu, wanti

nama ajaa'ibsiisus hin jiru; wanti ishee argachuuf qabsoo guddaa keessa nama galchuus mul'achuu hindandeenye. Bakka biraatti immoo, “ Intala bareedinni ishii nama baqsu” jechuun ibsa (fuula 128). Kunis ibsa nama amansiisuu of keessaa hinqabu. Dubbii dimshaashaati.

Gabaabumatti, akka seenicha keessatti ibsametti Ayyaantuun miidhagduu waan taateef, ishee kan ofii taasifachuuf jecha qabsoo geggeeffameen Bagidduu, Balaachoofi Niguseen lubbuu isaanii dhabaniiru. Tolasaan hattuu jedhamee hidhaaf saaxilameera. Gara adda waraanaattis ergameera. Ammas nama ajjeesee manahidhaatti deebi'eera. Ta'ullee, bareedinni namoota walficcisiise kun haala gaariidhaan yookiin haala amansiisaa ta'een waan hin ibsamneef, sababa miidhagina Ayyaantuutiin gochoota raawwataman kanneen amananii fudhachuun hin danda'amu. Kanaaf, dhimmi Ayyaantuu miidhagina wajjin walqabatee ka'eefi addeessi bifa ishee irratti taasifame wal hin gitne.

D. Waldiddaa

Waldiddaan asoosama kana keessatti bal'inaan mul'atu kan namaafi nama gidduutti taasifame yoo ta'u, isaan keessaa guguddoo kan ta'an sadii irratti xiyyeeffachuudhaan akka itti aanutti xiinxalli irratti taasifameera.

I. Waldiddaa Obbo Ganamoofi Obbo Balaachoo

Seenaan asoosama kanaa waldiddaa namfakkiiwwan kanneen gidduu jiru ibsuudhaan jalqaba. “Odoo ta'eetii hafe malee odoo akka abbaa irrummaafi caaqa Ganamootii cubbuu itti hojjechuu dhiisii namni ol jedhee ija guutuudhaan isa ilaalu hinjiru ture. Garuu maal godhu gooftaanis gooftaa qabaa,” (fuula 3).

Waraabbiin kun Obbo Balaachoon aangoo qabutti fayyadamee Obbo Ganamoo irratti daba akka hojjete agarsiisa. Kun taanaan immoo, gidduu isaanii walitti bu'iinsi akka jiru ifaadha. “ Balaachoofi Ganamo yaadaan qofa odoo hintaane dhaabinaanis faallaa waliiti,” (fuula 3). kunis yaaduma kana cimsa. Ka'umsi waldiddaa isaanii inni jalqabaa aangoo argachuu Obbo Balaachoofi aangoo dhabuu Obbo Ganamooti.

... odoo ta'eetii hafe malee odoo akka hawaasa biratti beekamtii qabaachuufi nama naannawa sanitti dhalatee guddate ta'uufi “akka baalabbaata taatu “Kiristinnaa ka'i” jedhamee Kiristinnaa ka'uu isaatii

silaa Ganamootu baalabbaata ta'a ture. Garuu wanta caaleen ifatti beekamuullee baatu baalabbaatummaaf kan filatame Obboo Balaachoodha (fuula 4).

Obbo Ganamoon aangoo qabachuuf wanti isa daangessu waan hinjirreef, baalabbaatan ta'a jedhee kiristinnaa ka'ee osoo eeguu Balaachoon filatamuun isaa Ganamoo bira darbee hawaasa naannoo sanaafillee gaaffii guddaa ture. "...Balaachoo kennamuu baalabbaatummaa kanaaf hawaasnillee baay'ee gumgume," (fuula 5). Sababiin walitti bu'iisa isaanii inni biraan immoo, dhimma lafaa wajjin walqabata.

Lamaan isaanii garuu gadoo guddaa walirraa qabu. "Maalirraa kan ka'e" jedhanii yoo gaafatan "... lafoota abbaa isaatirraa dhaale keessaa waantaa tokkoo Balaachoon nama tokkotti gurguree ture. Lafuma kana deebisee Obboo Ganamottis gurgure. Kanarraa kan ka'e namoota laamaan gara waggaa digdamaatiif walfalmisiise" jedhama. Falmii bara dheeraaf takka aanaatti, takka konyaatti, takkamoo kutaa biyyaatti, yeroo biraammoo ol iyyannoon mana murtii waliigalaa Finfinneetti walfalmisiise.... falmiin waggaa digdamaa Obbo Ganamootti murtaa'e (fuula 5-6).

Dubbiin lafaa kun kan aangoo sana caalaa gidduu isaaniitti waldhabbi cimaa akka ta'e waraabbiin armaan gadii ni agarsiisa.

Kan caalaatti Ganamoo garaa nyaatemmo "lafa hedduu waan qabuuf lafa bakka naaf buusa" jedhee yoo Ganamo falmii banu baalabbaatichi irra dhahee gatii waggaa digdamaan dura fudhate akka deebisuuf murteessise. "Qarshiin waggaa digdamaan duraa naaf kaffalamuu hinqabu..." jedhee Ganamo falmii itti fufe (fuula 6).

Walitti bu'iinsi isaanii humna dabalachaafi finiinaa deemuu isaas ragaan itti aanu ni mul'isa.

Hunda caalaa kan garaa isa gube kana hunda falmaa bayee waan tokko odoo hinargatin mootichatti dhiyaatee yeroo dhumaatiif Ganamootti murtaaye. Ganamo baalabbaatummaa Balaachoo kanatu isatti toluu dhabe malee akka haala isaatii silaa nama isa dura dhaabbate waan godhu isa dhiisii biyyuu beeka. Erga labsiin bayeellee... namichuma kana gonbisee bosonatti galuu fedhee ture. Garuu... (fuula 6 – 7).

Waldiddaan jara kanaa furmaata osoo hin argatiin turee bifa jijjiirrachuun ilma Obbo Ganamoo, Niguseefi Balaachoo gidduutti mul'achuudhaan itti fufe. "Niguseen Obbo Balaachoo Simee namicha bara dheeraaf abbaa isaa wajjin lafa irratti walfalmaa bahan

akka ta'e beekeera. Siriidhaa "lafa dhabnu niitii hindhabnu" jedhe Niguseen xiiqiin moo'achuu is qabee.," (fuula27)

Maddi waldiddaa Niguseefi Balaachoo Ayyaantuu, haadhamanaa Balaachoo, taatullee Niguseen haaloo kanaan duraa akka garaadhaa qabu waraabbiin armaan olii ni hubachiisa. Balaachoofti Niguseen kallattiin kan walitti bu'an garuu, Ayyaantuun Nigusee jaalattee manatti waamuu isheetiini. "Niguseen yeroo beellamaa kana gahuuf baay'ee ariifate. Baay'ellee odoo hinwaarisiiifatin yeroodhumaan shimala isaa qabatee kutaa ogeessa beekamaa dhoofsifateuffatee ganda Balaachoo dhaqee... karri banamuu dinnaan dallaa kaabii biyyeetirraan utaalee seene," (fuula 28- 29)

Niguseen ashkaroota Balaachoo wajjin walitti bu'iinsa uumame mo'ichaan bahee osuma deemaa jiruu kutaan isaa mana Balaachootti hafuu isaa yaadatee deebi'uusaatiin dubbiin daran cimaa deeme. "Kutichi Nigusee mararee odoo hintaane 'ashkaroonni Balaachoo ilma Ganamoo kutaa gachisiisan" jedhamuun du'a du'a caalu ta'ee Niguseetti mul'ate. 'Baddu baddi malee saree ija hindhiqan jedhan' jedheeti ofirra garagale gara mana Balaachootti," (fuula 32).

Dubbii Niguseen bakka kanatti dubbattu waa'ee waldhabbii isaafi kan ashkaroota Balaachoo osoo hin taane, gara waldhabbii Obbo Ganamoofi Balaachootti kan quba qabuudha.

... Isumaa mana ol seenee " kutaa kiyya" jedhee kuticha butatee bawu marsaa lammataa shimalaan qaban..... Nigusee nama garagalee ilaalatu dhabame malee isaan rigduu eele biddeenatiin guggubatanii dhiiga isaanii akka dhaabatu taasifatan. Dhiigni Nigusee garuu hanga dhangala'e dhangala'ee maayirra ofumaan dhaabbate. Alkanuma san Balaachoo bakka imaltuu deemee akka deebi'u "hattuu qabannee dafaa nudhaqabaa" jedhanii fardi itti'ergame... Obboo Balaachoon... "waan dhufeefis dhufu haalli kun amma ifa bayee jiraa asumatti ofuma kiyyaaf adabuu hindanda'u. Seeratti dhiyaachuu qaba" jedhee ... Nigusee ashkaroonni midhaan karaxitii tokko "kan inni yoo hatu wajjin qabame" jedhanii baachisanii of fuuldura kaachisaa hiisisuuf buufata poolisii aanaatti geessan. Niguseen awwala midhaanicha "maalifan baadha? Hinbaadhu." Jedhee ture (fuula 32-35).

Obbo Ganamoon ilma isaa mana Balaachoo seenee midhaan hatee hidhamee jira kan jedhu dhagahee hedduu aaree ture. Garuu, dhugaa jiru gaafa dhagahu aariin isaa gammachuuti jijjiirame. Sababiin isaas waraabbii itti aanurraa ni hubatama.

Garuu “maal rakkateeti gurbaan kun gootaraa namaa keessattuu gootaraa Balaachoo kan cabsu?” jedhee keessa ofiitti bilillee daakaa ture. Oriisaa isa kana nama gadi itti baafatu dhabe malee. Dubbii jaalalaa kana yoo dhagawu garuu baay’ee gammade. Siriidha salphina gara Balaachoo deebisuu akka danda’uufi tanuma keessa gadoo duriitillee akka baafatu itti mul’ate (fuula 81).

Dubbii Obbo Ganamoo irraa akka hubatamutti gammachuun isaa inni guddaan ilmi isaa hanna irraa bilisa ta’uusaa qofa osoo hintaane, Obbo Balaachoo salphisee haaloo durii baafachuuf sababa argachuu isaati. Kunis waldhabbiin isaanii hanga ammaatti guduunfaa akka hin argannee agarsiisa.

Obbo Ganamoon Nigusee manahidhaatii baasuuf abukaatoo dhaabee Balaachoo falmuu eegale.

Ganamo: Namicha Balaachoo Simee jedhamu tokkotu ijoollummaan qabee hanga dullumaatti nadhiisuu dide.

Tulluu: Balaachoo Balaachoo... Balaachoon kami?

Ganamo: Aanaa Leemuufi Bilbiloo keessatti namicha Balaachoo Simee jedhamu hinbeektuu?

Tulluu: Isa baalabbaata Kojii kanamoo?

Ganamo: Eeyen maqaan akkasuma. Baalabbaata akkanaa agarrees dhageenyees hinbeeknu malee.

Tulluu: Maali maal balleessitan jedharee?

Ganamo: Maal abbaasaa akka jedhu ani maalittan beeka. Bara dheeraaf ana makaraarsaa ture. ammammoo kunoo mucaa kiyatti darbee hattuudha jedhee hiisisee jira. ...

Tulluu: “Dhugaafi ragaa qabannee falminaan wanti nuyi hinmoowanneef hinjiru. Hinshakkinnaa “ jechuun kanumaan yeroof addaan bahan. (fuula 82- 85)

Waliin dubbii Tulluufi Ganamo taasisan kana keessaas lolli amma Niguseefi Balaachoo gidduutti uumame kun, Obbo Ganamoon dhimma dur isaan gidduu jiru akka isa yaadachiise agarsiisa.

Obbo Ganamoon abukaatoo qarshii guddaa baasee abukaatoo cimaa dhaabuudhaan Ayyaantuufi Bagidduu ragaa taasifachuun, Balaachoo falmee mo’achuudhaan ilma isaa bilisaan manahidhaatii baasee Balaachoo qaanesse. Bakka kanatti waldiddaan isaanii sadarkaa olaanaa irra gahuusaatu hubatama.

Tulluu: Niguseen mana keessan maaliif akka dhufe beektaa?

Ayyaantu: eeyyen nan beeka.

Tulluu: Maaliif dhufe?

Ayyaantu: Anatu akka dhufu afeere.

Obboo Balaachoon rifaatuun ol ka'ee dhaabbate. Dubbachuuf yaalee wanti dubbatu jalaa bade bakkuma dhaabatetti gogee hafe. (fuula 99-100) ... Dhaddachi himannaa dhiyaateefi jecha ragoolee bitaafi mirgaa seera wajjin ilaalee erga xiinxaleen booda murtii kenneen Niguseen haala gaariidhaan himannicha waan ofirraa ittiseef bilisaan gadhiifameera jechuun galmee cufee gara mana galmeetti akka deebifamu ajajeera (fuula 107).

Niguseen manahidhaatii bilisaan gadhiifamus, hattuu jedhamee ashkaroota Balaachootiin reebamuufi hidhamun isaa akka laayyootti garaadhaa bahuu waan hindandeenyyeef, Balaachoo haaloo bahuuf murteesse.

... midhaan inni hinhatiin “baattu malee” jedhee alangee roobitiin kan nfa qullaa isaa duguugse... kan hirraanfataamu miti. Kanaafuu Niguseen... haajaan walkeessa baatii gadoo isaas baafachuuf kutate... Isumaa yaada kana baasee buusuu Balaachoon farda isaa sagaarsiisaa dhufe. ... Niguseen shimala bishaaniif midhaan nama hinjehisiifneen yoo saggee dhawu jaarsichi afuura hinbaafanne. Achumaan achitti hafe. (fuula 175- 176)

Waldiddaan Obbo Balaachoofi Obbo Ganamoo haala kanaan deemaa dhufee Niguseen Obbo Balaachoo ajjeesuu isaatiin furmaata argate. Du'a Balaachootiin booda, dubbiin maatiin lamaan gidduutti ka'e hin jiru waanta'eefi.

Haala kanaan waldiddaan fuula sadaffaa irratti uumame (mul'ate) fuula dhibbaafi torbaatamii jaha irratti furmaata argate. Kunis seenaa asoosamichaa hagam gara fuulduraa akka tarkaanfachiise agarsiisa. Kana malees, barreessaan waldiddaa kanaan seenaan asoosamichaa osoo addaan hin ciccitiin akkuma walqabtee jirutti, sirna bulchiinsa Dargiin duraatii kaasee hanga Dargiitti haalawwan jiran ittiin agarsiisuu danda'eera.

Walumaagalatti, waldiddaan Obbo Ganamoofi Obbo Balaachoo gidduutti uumame amansiisaadha. Namoonni addunyaa dhugaa keessa jiraatan aangoofi lafa irratti hedduu walitti bu'u. Dhimmichis akka salphaatti furmaata hinargatu. Walitti bu'iinsi namfakkiiwwan kanneeniis kanuma calaqqisiise. Karaa biraatiin, waldiddaan kun qalbii rarraasoodha. Obbo Balaachoofi Obbo Ganamoo dhumni isaanii maal ta'a laata? Obbo Ganamoon Nigusee manahidhaatii baasuuf ni milkaa'a moo hin milkaa'u? Bagidduufi Ayyaantuun erga dhugaa bahaniin booda, akkam ta'u laata? Balaachoon miidhaa irraan gahaa laata? Niguseen erga hiikameen booda, Balaachoo callisee ilaala moo akkami? kkf.

gaafachaa seenicha duukaa akka bu'amu kan taasisuudha. Kana malees, waldiddaan kun kan uumame namoota waan hundaanuu walgitaniifi dhimma irratti waldhaban sana irratti olaantummaa argachuuf fedhii walqixa ta'e qaban gidduutti.

II. Waldiddaa Balaachoofti Tolasaa

Maddi waldiddaa isaanii Balaachoon kaadhima Tolasaa kan taate Ayyaantuu humnaan fuudhuu isaati. "...Ayyaantuu Bariid intala geechuu kaadhima Tolasaa jedhamu qabdu bareedina ishii argee irraa hafuu dadhabee humna qabeenya isaatti hirkatee Tolasaa dharumaan hanna harreetiin yakkee mana hidhaa buuse. Saniin booda Ayyaantuu... fuudhe," (fuula 8)

Balaachoon aangoo qabutti fayyadamee "Toolasaan hattuu harreeti," jechuun kijibaan mana hidhaatti yoo galchu, namni isa morme hin jiru. Tolasaan badii tokko malee maqaa gaariifi jaalalleesaa dhabee hidhaafis saaxilame. Balaachoofti garuu, haadhamanaa irratti haadhamanaatu dabalame; gochi salphinaa akka kabajaatti fudhatameef. Sobni isaa dhugaatti,hammeenya isaa gaarummaatti lakkaa'ameefii Ayyaantuu fuudhee nagaan jiraachuu jalqabe."Dubbi hinballeessinii akkuma kabajaa siif kennanii jaarsa sitti ergan atis kabajumaan 'tole' jechuu qabda, jedhaniin." (fuula 9)

Haata'u malee, Ayyaantuun jaarsa kana jaallachuu waan hindandeenyeef, gara alaa ilaaltee Nigusee wajjin argamuu isheetiin rakkoon dhalate. Obbo Balaachooniis akkuma kanaan dura Tolasaa irratti raawwateetti, "Niguseen midhaan hate," jechuun manahidhaa galche. Dubbiin kun kijiba ta'uusaa Ayyaantuufi ilmi Balaachoo Bagidduun manamurtii dhihaatanii waan ragaa bahaniif, Niguseen bilisaan gallakkifame. Kanarraan kan ka'e Ayyaantuufi Bagidduun Obbo Balaachoo sodaatanii walqabatanii Finfinneetti erga galaniin booda, Tolasaan turtii manahidhaa fixee hiikame. Yeroo kana Balaachoon gurbaan kun rakkoo narraan gaha jedhee waan sodaateef, Tolasaan manahidhaatii bahu, gara adda waraanaa akka deemu taasise. " Obboo Balaachoon si'a lammataatiif Tolasaa ofirraa fageessee 'tarii achumaan du'ee hafa' jedhee gara adda waraanaatti ergisiise," (fuula 155). Haala kanaan waldiddaan isaanii humna dabalachuun itti fufe.

Tolasaan fira gaafachuuf yeroo biyya dhufu, ilmi Balaachoo Bagidduun Ayyaantuu fuudhee Finfinnee keessa akka jiraatu dhagahe.

Tolasaan ... fira gaafachuuf yoo biyya dhufu Balaachoon ... adda waraanaatti ... kan isa ergisiise ta'uufi ilmi isaa Bagidduun immoo Ayyaantuu... abbaa isaa jalaa fudhatee akka Finfinneetti galeenii wajjin jiraatu dhagaye. Saniin booda hidhannoon inni ofirraa qabu cubbuu isarratti hojjetameen walqabatee aariin isa macheessee waan hedduu isa yaachise. Guyyaa gadoo isaa baafatee garaan isaa aannan dhugu akka dubartii guyyaa dahiisaa eeggattutti eeguu ittifufe .(fuula 167)

Gadoo kanaan dura garaadhaa qabu irratti abbaa irraa ilmatti darbuun Ayyaantuu dabalamee waan hirriba isa dhoorkeef, Tolasaan haala mijaawaa barbaadee Bagidduu ajjeesuudhaan gadoo isaa bahatee gara adda waraanaatti deebi'e. Bakka kanatti waldiddaa sadarkaa olaanaa irra gahuu isaatu hubatama. “ Tolasaan ... guyyuma saafaya Bagidduu ajjeese. Saniin booda ... adda waraanaatti deebi'e,” (fuula 169).

Balaachoon nama biraatiin ajjeefamee lubbuun jiraachuu baatullee, walitti bu'iinsi isaafi Tolasaa gidduu jiru sababa du'a Bagidduutiin karaa firoottan isaa itti fufe. “... Yoo dhimmi warra Nigusee wajjin qaban araaraan xumuramu warri Balaachoo “ du'a Bagidduutiifis Tolasaa shakkina” jechuu jalqaban. Shakkuu qofa mitii “dhimma kana gara seeratti dhiheessina” jedhanii gumgumuu qaban,” (fuula 202)

Jarri kun ajjeechaa Bagidduutiif ragaa waan dhabaniif, ajjeechaa Nigusee qabata godhatanii ka'an.

... “Bagidduu kan ajjeese abalullee jedhmuu baatu loltuudha hamma jedhametti Tolasaa malee nama biraa hinta'u. Seeran adabsiifachuullee baannu ajjeechaa Niguseetiif gara seeraatti akka dhihaatu goonan ni'adabsiifna.'Bitaanis koran mirgaanis koran walgeenyi kooradha' jedhanii Niguseefis ta'ee Bagidduuf nuyi kan barbaannu Tolasaa adabsiifachuudhaa kana gochuu hindadhabnu” jedhanii diduun dubbii garuma seeraatti harkisan. (fuula 204)

Maanguddoonni biyyaa dubbii araaraan fixuuf hedduu dhama'anillee firoottan Obbo Balaachoo araaricha fudhachuuf eeyyamamoo hintaane. Kanaaf, Tolasaan manamurtiitti dhihaatee seeraan akka gaafatamu godhan.“ Biyya mootummaafi seerri jirutti nama ajjeesanii gumaa baasne jedhanii baacuun hindanda'amu” ... nama dhugaaf quuqame

fakkaatanii Tolasaan mana murtii olaanaa Asallaatti dhiyaatee seeran akka gaafatamuufi himanni yakka ajjechaa lubbuu namaa akkarratti banamu taasisani,” (fuula 214)

Maanguddoonni biyyaas dhimmi kun araara gumaatiin dhumuu isaa manamurtiitti dhihaatanii ibsanis manni martichaa garuu, dhimmicha seerumaan ilaaluudhaan Tolasaa hidhaa waggaa digdamaatiin adabe.“Maayirrattis dhimmi ajjeechaa Bagidduudhaa ittidabalamee mana murtiitti dhiyaatullee ragaan waan hinargamneefi Tolasaanis waan waakkateef ittimurtaawullee baatu ajjeechaa Nigusee qofarratti ... hidhaan waggaa digdamaa isarratti murteeffame,”(fuula 216).

Araarri gumaan raawwatame fudhatama dhabuun isaa maanguddoota biyyaa waan garaa nyaateef, dhimmi kun gara Manamurtii Waliigalaa Oromiyaatti oliyyannoon akka dhihaatu taasisan. Manni murtii Waliigalaa Oromiyaas dhimmicha gadifageenyaan erga ilaaleen booda, hidhaa waggaa digdamaa gara waggaa shaniitti gadi buusee Tolasaatti murteesse (fuula 222). Haala kanaan waldiddaan Balaachoo fi Tolasaa gidduutti sababa Ayyaantuutiin jalqabame, Tolasaafi Bagidduu akkasumas, Tolasaafi firootan Balaachoo gidduutti cece’aa dhufee Tolasaan hidhaa waggaa shaniin adabamee ammas Ayyaantuurraa fagaachuu isaatiin furmaata argate.

C.Waldiddaa Ayyaantuufi Balaachoo

Maddi waldiddaa isaanii Balaachoo jaarsi dulloomaan ilmoo, ilmoo isaa kan taatu Ayyaantuu haadhamanaa godhachuu isaati. “Shirri inni ishiif Toasaarratti hojjete yeroof beekullee baattu jaarsi akkana dulloome ishii fuudhuu isaatiif baay’ee aarte, jibbas itti guduunfatte. Galgala cidhaa aadaa misirroowwan raaw’achuu qabanitti hirkattee Ayyaantu jaarsichatti taphachuuf kutatte,” (fuula 19).

Ayyaantuun abbaamanummaa Balaachoo akka hinfudhanneefi fudhachuus akka hindandeenye, yaadni “jibbas itti guduunfatte,” jedhu ni agarsiisa. Jibbi isheen guduunfatte kun dulluma Balaachoorraa kan ka’e waanta’eef, akka laayyootti hiikamuu hindanda’u __ gara ijoollummaatti deebi’uun waan hindanda’amneef. Kanarrattis Tolasaa hanna harreetiin yakkee manahidhaatti darbachuusaa dhagahuun ishee waan hinoolleef, jibbi ishee daran cimaa deemuu akka danda’u waraabbii kana keessaa hubachuun nidanda’ama.

Haaluma jaarsichatti taphachuuf murteessitetti walitti bu'iinsa isaan gidduutti uumame waraabii itti aanu keessaa ni dubbiffama.

Yeroon isaa gahee misirroowwan walitti gadhiisan. ... aadaa waan hintaaneefi gama kaaniin Ayyaantu ittiqabsaawuuf waan qophooftaaf harka bal'istee isa hinsimanne. Faallaa kanaatiin isa eegde. Jaarsichi gudeeda ishii saaquu hindandeenye. Humnaan saaq jedhee yoo waldhaansoo qabu salphaa hintaaneef. "Tarii rifattee gudeeda ishii saaqxi" jedhee yaadee kaballaa itti cufe. Kunis haala hinsalphisneef (fuula 19 – 20).

Jara kana walitti araarsuuf namoonni biroo gidduu seensnii gorsa laataniin Ayyaantuun harka kennitee turte. Haat'u malee, haalli jaarsicharratti mul'atu jibba isaaf qabdu hanbisee isa wajjin akka jiraattu ishee taasisuu hindandeenye.

Siriidhaa qorri qaama isaa oo'ina qaamashii dhaamsuu jalqabaa waandhufeef isarraa ara abdii kutachuutti jirti. Kanarraan kan ka'e gammachuun Ayyaantuun daran haphachaa dhufe. Yeroo misirrummaa ishiitillee faaraan kan fixatte hinfakkaattu. ... Akkatti baddu dhabde malee qalbiin ishii " badi badi " jettiin. ... Garuu akka mana kana yeroo dheeraaf hinjiraanne qalbiin ishii tolchiteeti beekti. Jireenya bareedaa mana kanaatirra rakkoo Tolasaa waliinii hawwite. Hawwii malee Tolasaa garuu ijaanuu arguu hindandeenye. (fuula 21)

Ayyaantuun mana jireenyi bareedaan itti jiraatamu keessa jiraattus, yaadaafi qalbiidhaan Tolasaa, isa hiyyeessicha bira akka jirtu waraabbiin kun ni agarsiisa. Kunis waldiddaan Ayyaantuufi Balaachoo itti fufuu isaa mul'isa.

Akkaataa kanaan Balaachoo wajjin jiraachuu keessi ishee waan hin eeyyamneefiif, Tolasaallee argachuu baattu, sababa huccuu hodhisiifachuutiin manaa baatee dargaggeessa Nigusee jedhamu wajjin walbartee isa wajjiin jaalala jalqabde. Innis akka mana ishee dhufu affeerte. Kun immoo waldiddaan isheefi Balaachoo gidduu jiru akka cimaa deemu taasise. "... guyyaa abbaan manaa ishii imaltuu deemu Ayyaantu Niguseetti himtee waarisiiftee akka mana ishii dhufu beellamte," (fuula 27). Haala kanaan Niguseen qe'ee Obbo Balaachootti argamee lolli cimaan achitti waan ka'eef, Obbo Balaachoonis bakka deemee waamamee dhufe.

Obboo Balaachoon haala Nigusee yoo ilaaluufi haalli qeyeen isaa itti eegamu yoo yaadu dhuguma "namni kun midhaan hatuuf qeyee kiyya dhufe" yaada jedhu amanuu hindandeenye. Garuu "waan biraatiif qeyee kiyya dhufe" yaada jedhu yaadullee afaani baafatee Ayyaantu malee nama biraa gaafachuu hinbarbaanne.

Ayyaantuun garuu “gurbaa kanaan walbeektuu?” ... Qe’ee kanas maal gochuu dhufe ?” jedheen.

Ani maal gochuuf akka dhufe maalittan beeka? Tanaan duras isa argeetu hinbeeku” jechuun wanti jaarsi jechuu barbaade waan ishiif galeef hirqinfattee booche.

Balaachoon “haaturtu malee dhugaan hinbaati”jedhee ka’ee biraa bahe (fuula 33- 34).

Akkuma Balaachoon,“Haaturtumalee dhugaan nibaati” jedhetti, Ayyaantuun manamurtiitti dhihaattee namoota hedduu gidduu dhaabbattee dhugaa jiru baasuudhaan, jibba Balaachoorraa qabdu alkallaattiin ibsitee, jireenya dirqamaan isa wajjin jiraachaa turte irraa hiikamte.

Tulluu: Maaliif dhufe?

Ayyaantu: Anatu akka dhufu afeere.

Tulluu: Maaliif afeerte?

Ayyaantu: Jaalallee kiyya waan ta’eef.

Obboo Balaachoon “ ta’uu hindanda’u. Intalli fayyaa hinqabdu...jechuun sagalee olfudhatee iyyuun dhadacha jeeqe.

Tulluu: Maaliif qabameree?

Ayyaantu: Ana waliin turee yoo gadi bahuu ashkaroonni marsanii qaban.

Abbaan murtii Balaachoo hidhuuf poolisii yaamuuf yoo ta’an Balaachoon ofiin haasayaa dhadacha gadhiise baye (fuula 99-101).

Haala kanaan Ayyaantuufi Balaachoon gargar bahanii isheen ilma isaa, Bagidduu wajjin Finfinneetti galuu isheetiin waldiddaan isaan gidduutti uumamee ture furmaata argate.

Ragaaleen armaan olii akka mul’isanitti waldiddaan namfakkiiwwan kanneen gidduutti uumame amansiisaadha. Balaachoon Ayyaantu wajjin jiraachuuf isheen immoo, isarraa adda bahuuf fedhii walqixa qabu. Kanaaf jarri lachuu kaayyoo isaanii galmaan gahuuf tattaaffii taasisaniin seenaan dhihaate qalbii rarraasuudhaan fuulduratti tarkaanfateera. Kana malees, waldiddaan gara biraa uumamee seenaan akka itti fufu gochuuf karaa saaqeera. Kun immoo, seenaan asoosamichaa walqabatee akka deemuuf sababa ta’eera. Sababiin isaa, Ayyaantuun Balaachoorraa haa hiikamtu malee, ilma isaa kan ta’e Bagidduu wajjin walitti waan hidhamteef, jireenya ishee gara fuulduraa maal akka fakkaatu itti fufee dhihaachuuf (dhiheessuuf) haala mijeessera.

Waldiddaawwan sadan akka ragaatti armaan olitti dhihaataniin alatti kanneen biroos asoosama kana keessatti ni mul’atu. Fakkeenyaaf, waldiddaa Bagidduufi Balaachoo, Wadaryellashiifi Balaachoo, Birriituufi Balaachoo, Bagidduufi Ayyaantu gidduutti

mul'ate kaasuun ni danda'ama. Waliddaawwan namoota kunneeniifi kanneen akka ragaatti dhihaatan gidduutti mul'atan 1. Ka'umsi isaa lafa, aangoo, haadhamaa, gaaffii eenyummaafi kkf. kan walqabate waan ta'aniif, amansiisoodha.2.Walitti hidhamiinsa waanqabaniif, seenaan dhihaates akka walqabatu taasisaniiru.

Waliddaan Obbo Ganamoofi Obbo Balaachoo gidduutti uumame kallattii isaa qabatee akkuma deemaa jirutti yaa'i yaadaa seenichaa osoo hingufatiin, Balaachoon Ayyaantuu Tolasaarraa waan fudhateef, waddidaan gara biraa isaan kana gidduutti Akkasumas, Ayyaantuufi Balaachoo gidduutti uumame. Kunis akkuma jirutti ta'ee waldiddaan Obbo Ganamoofi Obbo Balaachoo sababa Ayyaantuun jaarsa jibbitee ilma Ganamoo Nigusee jaallatteef, Niguseefi Balaachoo gidduutti mul'achuun itti fufa. Balaachoon dhugaa jiruun osoo hintaane, sobaan Nigusee manahidhaatti galchuu isaaiin immoo, ilmi Balaachoo Bagidduun abbaasaa mormuudhaan dhufee seenicha keessatti dabalame. Niguseenis gargaarsa isaafi Ayyaantuutiin manahidhaatii bilisaan bahe. Sababa kanaan Balaachoon lola kaase; ijoolleen lamaanis walfudhatanii Finfinneetti galan.Carraa kanatti fayyadamee Bagidduun Ayyaantuu haadhamaanaa taasifachuuf yaaduu isaatiin waldiddaan gara biraa isaan gidduuttis ni uumame. Seenichi haala kanaan osuma deemaa jiru,Tolasaan manahidhaatii akkuma baheen, gara adda waraanaatti karaa firoottan Balaachoo ergamuu isaatiin walitti bu'iinsi Tolasaafi Balaachoo cimaa deeme. Tolasaan fira gaafachuuf biyyatti yoo deebi'u, daba Balaachoon yeroo lammaffaatiif isa irratti raawwateefi ilmi isaa Bagidduun immoo, Ayyaantuu fuudhee jiraachuu isaa dhageenyaan, loltuu waan ta'eef meeshaa qabutti fayyyadamee Bagidduu Finfinnee keessatti ajjeesee gara adda waraanaatti deebi'e. Ayyaantuunis jireenya jibbisiisaa Bagidduu wajjin jiraachaa turte irraa bilisa baate. Waliddaa isaanii furmaata argate jechuudha. Amma Ayyaantuun kophaa taanaan Nigusee gara isheetti fidee seenicha keessatti deebisuun waldiddaan Obbo Ganamoofi Obbo Balaachoo akka itti fufu ta'e. Niguseenis Ayyaantuu biyyatti deebisuuf achumaanis haaloo bara dheeraa bahachuuf, Balaachoo ajjeesuu isaatiin waldiddaan Balaachoofi Ganamoo furmaata argate. Ayyaantuun biyyatti deebitee Nigusee wajjin jiraachuu akkuma jalqabdeen, Tolasaanis adda waraanaatii biyyatti waan deebi'eef Ayyaantuu iyyaafachuu jalqaba. Sababa isheettiin Niguseefi Tolasaa gidduutti walitti bu'iinsa uumameenis Tolasaan Nigusee ajjeese. Abbaan Tolasaas akka seera

Oromootti maanguddoo baasanii maatii Nigusee araara waan gaafataniifi innis balleessaa isaa waan amaneeff, gumaan bahee maatii lamaan gidduutti araarii bu'e. Firoottan Balaachoo du'a Bagidduutiif Tolasaa shakkanii ragaa waan dhabaniif, du'a Nigusee qabata godhatanii Tolasaa manamurtiitti dhiheessuun hidhaan akka adabamu itti murteessisan. Waliddaan Balaachoo Tolasaa gidduutti umamees kanaan goolabame. Walumaagalatti, gochoonniifi ta'iinsotni sababaafi bu'aan akkuma waqabatanitti seenaan asoosamichaa xumurama. Kunis jaargochi cimaan ijaaramuu isaa agarsiisa.

Seenaa asoosama kanaa sirnoota adda addaa keessatti kan raawwatame yoo ta'u, waldiddaan namfakkiiwwan gidduutti sadarkaa sadarkaan akkuma deensa seenichaati uumameefi bu'aa isaatiin haalli jiruufi jireenya Oromoo sirnoota kanneen keessatti maal akka fakkaatu, salphumatti agarsiisuun danda'ameera. Kana irraa ka'uun waldiddaan namfakkiiwwan gidduutti uumameefi yoomessii asoosamichaa walargataniiru jechuun ni danda'ama.

E. Yoomessa

I. Iddoo seenaan itti raawwate

... Ganamo nama qabeenya guddaa qabu yoo ta'u, Obbo Balaachoo Simee baalabbaata **Kojiiti**. (fuula 3)

... Lafoota abbaa isaatirraa dhaale keessaa waantaa tokko Balaachoo nama tokkotti gurguree ture. Lafuma kana deebisee Obboo Ganamoottis gurgure. Kanarraa kan ka'e namoota lamaan gara waggaa digdamaatiif walfalmisiise jedhama. Falmii bara dheeraaf takka aanaatti, takka konyaatti, takkammo kutaa biyyaatti yeroo biraammoo ol iyyannoon mana murtii waliigalaa **Finfinneetti** walfalmisiise. (fuula 5-6)

Cidha jala gahameeti Ayyaantuutti kan oduu oduu keessa Tolasaan harree hatee qabamee hidhamuun isaa himame. Akka dhageen gaafadha yookiin hiriyoota ishii ergadheen gaafachiisallee hinjenne **Asallaatti** akka hidhamu itti murtaa'ee **Asallaa karchallee** bu'e jedhan. (fuula 10)

... Barumsa dhaabuu kana walirraa baratan akka hinjedhamne manni barnootaa isaanii adda adda. Inni **magaalaa Boqojiitti** barate. Ishiin immoo **KojiiQuubsaatti** baratte. (fuula 14-15)

... Mana namaa cabsee yoo hatu qabame jedhaniiti Boqojiitti hidhan (fuula 73)

Tulluun abukaatoo beekamtoota magaalaa **Asallaa** jiran keessaa tokko. Hardha ganamaan waajjira isaa seene. Wanta dhadacharratti qopheessaa jira fakkaata. Obbo Ganamo hanga si'a lama irra deddeebi'ee balbala rukututti Tulluun hindhageenye ture. (fuula 81)

Ganamo: **Aanaa Leemmuufi Bilbiloo** keessatti namicha Balaachoo Simee jedhamu hinbeektuu?

Tulluu: Isa **baalabbaataKojii** kana moo? (fuula 82)

Raggaasaan Abbaa Murtii kan **Aanaa Leemmuufi Bilbilooti**. Abbichi murtii dhaddacharra taa'ee galmee keessaa erga dubbisaa tureen booda “himataafi himatamaan dhiyaatanii?” jedhe. (fuula 93)

...Karaarratti yoo konkolaataa arganne jedhanii hawwanii daandii konkolaataatti bawuuf karaatti ol riiqatan. Isaanumaa magaalaa xinnoo baadiyyaa kan **Leemmuu** jedhamtu keessaa bahanii iddoo Burqituu jedhamu gahani Tireentaa Kuwaatiroon tokkoo kan garbuu kuntaala dhibba tokko fe'e xiixaa duubaa dhufe. (fuula 114-115)

“... Akkuma duraan yaadan **Finfinnee** geenyan mana adaadaa isaa dhaquu hinfeene. (fuula 117)

... Ta'us ta'uus baatu Balaachoo Simee baalabbaata Kojiitti durba qarree taatee sirna gaa'elaatiin heerumte. Ammammo kunoo **baadiyyaa Kojiitii** baatee **Finfinnee** dhuftee daangaa tokko malee feetu sa'aatii digdamii afuriif ilma isaa Bagidduu Balaachoo argatte. Hiree akkanaa simalee eenyutu argate”? jedheenii Bagidduun ittiqoose.(fuula 130)

... Obboo Balaachoon guyyaa muraasan dura Bagidduufi Ayyaantuu barbaacha **Finfinnee** dhufee isaan dhabee deebi'e....Haata'u malee tarii Obboo Balaachoon asuma **Finfinnee** keessa yoo isaan barbaacha jiraate yookinimmoo lammata biyyaawuu yoo as deebi'ee walitti dhufan ajjeesuu mala jettee rifachuun ishii hinoolle. (fuula 134)

... Ittuma dhiisi biyyaa hinbaanee. Kunis biyyuma keeti. **Finfinneen handhuurabiyya Oromootaa** ta'uu ishii hindhageenyee? ... Biyya amma **Addis Ababaa** jedhamtu tun biyya **Oromoota Tuulamaati** (fuula145).

... Wal'ajjeesisuu dhiisii wal'arrabsuu biraanuu nama hingawu. Ani gara **Nifaas Silikii** kana bu'een achii deebi'aa jira. Gurbaan du'e kun **Awutobusii lakkoofsadigdamii torba** kan ani irraa bu'e yaabbachuuf hiriira qabatee gara duubaa dhaabbatee jira (fuula 158).

... Bagidduun **warshaa Addis Gommaa** keessa walakkaa magaalaa **Finfinnee** keessa deddeebi'ee akka hojjetu odeeffannoo walitti qabate (fuula 167).

Tolasaan... sababa waldhabbii eeggata dabaree awutobusiidhaa godhatee guyyuma saafaya Bagidduu ajjeese.... Duutii Bagidduu karaa adaadaa warra biyyaatti himamee firoottan Balaachoofi Wadaryellash **Finfinnee** booya dhufan. (fuula 169)

... Niguseenis kanu keessa Ayyaantu haala akkamii keessa akka jirtu dhaye. ... ‘anillee booyicha gawuutu narra ture.... Ayyaantuufi bagidduun ... oolmaa guddaa narraa qabu” jedhee **Finfinnee** baye (fuula 172).

... **Finfinneetti** akkam bute? jedhanii nagaa oo'aa namaaf dhiheessuunuu oolmaa barbaachisa. Namni nama hinbeekneen yoo karaan walitti fidellee akkam oolte? Akkam bulte? Waliin hinjedhu (fuula 174).

... Nigusee qofa miti **Boqojji** marti guyyaa Sanbata Duraa Balaachoon hanga sa'aa meeqaatti akka dhugaatii dhugaa turuufi sa'aa meeqatti akka karaa dheeraa qaxxaamuree galu nibeeku (fuula 174 - 175).

... poolisiitti iyyatanii reeffa kaasanii qorannaaf gara **Hospitaala Asallaa** geessan. “Silaa du’ee jiraa nama du’e fayyisuumoo maaliif gara hospitaala geessina?” jechuun waarri biyyaa gara **Hospitaala Asallaa** geessuu kana baa’ee morman (fuula 177).

... **Hospitaalli Asallaa** “kan du’aa qorachuu danda’u **Hospitaala Minilik qofa**” jechuun gara Hospitaala Minilikitti dabarsee reeffi **Finfinnee** bayee achitti qoratame. Haata’u malee ragaan Hospitaala Minilikii argame qolamatarra akka rukutamee du’e malee “abalutu ajjeese” hinjedhu. Ragaan biraas hinargamne. Waan godhan dhabanii reeffaan galatanii awwaallatan (fuula 177 – 178).

... Rakkoo ta’eti of dhoksuuf dirqamte malee akka biyya yaaddeen biyyatti galuunuu guddaa ishii mirqaansise. Warra ishii, firaafi hiriyoottan ishii dhiisii lafaafi qilleensallee yaaddee jirti. Garuu maal gooti fedhii ishii kana hunda odoo hinjaalatin obsaan ukkaamsuuf dirqamte.... Ayyaantuun ilma ishii kan Balaachoo haa ta’uu yookin kan Bagidduu abbaa irraa deessellee adda baafttee hinbeekne waliin jirti.... Saniin booda Niguseen itti deddeebi’ee mucaa ishii wajjin fudhatee biyyattiin galate (fuula 181).

... Maayirra erga yaadaan walitti gumaayaniin booda gara warri Nigusee jirutti dhufuuf **laga Kataaraa** cehuuf irraa gadee gadi dhufan. Yeroon isaa ji’a Eebilaa keessa waan ta’eef duumessi Arfaasaa haphiin ishee haajiraattu malee bokkaa guddaan hin’eegamu ture. Kanaafuu “laga Kataaraa taliila cirracha agarsiisu keessa ceena” jedhanii odoo deemanuu yoo malkaarra gahan asii dhufe kan hinjedhamne bishaan laga guutee boora’ee kan dhakaa gurguddaa of fuuldura gaggaragalchaa deemurragahan (fuula 198 – 199).

... firoonni Balaachoo balleessaa Bagidduu gaduma liqimsanii du’a isaatiif Tolasaa waan shakkaniif... Mana Murtii Olaanaa **Asallaatti** dhiyaatee seeran akka gaafatamuuf himnniyakka ajjechaa lubbuu namaa akkarratti banamu taasisani (fuula 214).

Jaarsoleen biyyaa fudhatama dhabiisa araara gumaa kanatti baay’ee gaddan. Warra Tolasaatiinis “callisuu hinqabdan. Ol iyyannoodhaaf Mana Murtii Waliigala Oromiyaa **Finfinnee** bawuu qabdu” jechuudhaan jajjabeessan.

Gorsa maanguddoo biyyaa kana fudhachuudhaan warri Tolasaa ol iyyannoo Tolasaadhaa... fuudhanii Mana Murtii Waliigala Oromiyaa **Finfinneetti** dhiyeeffatan (fuula 217).

... Namni tokko si’a lama adabamuun jaarsolee jaarsummaarratti hirmaatan baay’ee gaddisiisee jaarsoleen biyyaa walqabatanii gara waajjira Tokkummaa Abbootii Gadaa **magaalaa Bishooftuu** bahan.... Dhimmichi ol iyyannoon gara Mana Murtii Waliigalaatti akka darbe waan ibsaniif Abbootiin Gadaa “ergasuu haala kana dhiyaanneeti hubachiifna” jechuun walqabatanii gara Finfinnee bahan (fuula 219).

...Haaluma kanaan abbootiin seeraa... murtii waggaa digdamaa gara waggaa shanitti gadi buusanii murteeessan. Warri Tolasaa... fooya’ina argatanitti baay’ee gammadanii ililchaa biyya ofiititti galan (fuula 222).

Akkuma ragaaleen armaan olii agarsiisanitti seenaan asoosama kanaa kan raawwate Oromiyaa keessatti ta'ee Godina Arsii Aanaa Leemmuufi Bilbiloo keessatti kan argaman ganda baadiyyaa Kojii, magaalaa Boqojjiifi Assallaa keessatti, akkasumas magaalaa guddittii Oromiyaa Finfinnee keessatti. Akkaataan raawwii seenichaas, hanga Ayyaantuun Kojii jirtutti Godina Arsii keessatti, erga isheen Finfinneetti galtee Finfinnee keessatti, yommuu isheen Finfinneerraa Kojiitti deebite immoo, Godina Arsiitti deebi'uudhaan achumatti xumura isaa argate

II. Yeroo seenaan itti raawwate

“... odoo ta'eeti hafe malee odoo akka hawaasa biratti beekamtii qabaachuufi nama naannawa sanitti dhalatee guddate ta'uufi 'akka baalabbaata taatu Kiristinnaa ka'i 'jedhamee Kiristinnaa ka'uu isaatii silaa Ganamotu baalabbaata ta'a ture,” (fuula 4). Yeroon Kiristinnaa itti ka'ame kun Sirna Mootummaa Hayilasillaaseefi isa dura kan jiru agarsiisa. “... Gulummaa qotatee talbaa facaafachuun homsha argamtu keessaa abbaa lafaatiif harka sadi keessaa tokko safaree ofiif harka lama fudhata,” (fuula 16).

Yeroon itti abbaa lafaatiif safaran sirna Mootummaa Hayilasillaaseeti.

Xilaahun: Obboo Balaachoo ol seenaa. Himatamaan himannaa keessan waakkateeraa ragaa keessan Guraandhala 6 bara 1966 sa'aa 3:00 irratti dhiyeefadhaa (fuula 38).

... Ragaalee seeraa dhaggeeffachuuf beellamni Bitootteessa 22 bara 1966 sa'aa sadii isiniif yoo ta'e ajandaa keessan ilaalladhaa (fuula 95).

Manni murtii ragaa dhiyaate hunda ilaalee “himatamaan himannoo kana ofirraa haa'ittisu” kan jedhu jalmurtii kenne. Kanaafuu “himatamaan raga ittisaa Eebla 14, bara 1966 dhiyeeffachuu dandeessa” jechuun beellama kenne (fuula 97).

...Bagidduu: Ashkaroonni abbaa kiyyaa itti marsan. Saniin booda qabanii dhaananii hidhan (fuula 105).

Namoonni mana namaa keessatti qacaramanii hojjetan “ashkara” kan jedhaman sirna Haayilasillaasee keessa.

Waraabbiwwan kunneen martinu seenaa sirna Bulchiinsa Hayilasillaasee agarsiisu.

“Abbaan kee akkanaaanuu Bagidduun nabira hindhufne jechuu kiyya hin'amannee tarii ofiifollee yoo deebi'uu baate nama ergee asitti sigaaduun isaa hin'ooou erga horii qabaattee mana kireefachuu qabda” jetteen adaadaan isaa.

Akkamittan kireefadha? Manas akkamittan argadha? Sanuu eenyutu amanee naaf kireessa?” jedhe Bagidduun.

Dhugaadha erga Dargiin mana nama dhuunfaa dhaaleen as namoonni wal'amanuu dhiisanii jiru (fuula 137 – 138).

... Yaadee falli inni argares yeroon yeroo waraanni Kaaba biyyaatti hammaate keessatti Mootummaan Dargii argamu waan ta'eef loltoonni nibarbaachisu. Haata'u malee mootummaan loltoota jaalatanii duulan waan dhabeef dirqamanii kootaadhaan ganda ganda keessaa walitti fuudhamanii namoonni adda waraanaatti ergamuuf karoorfame. Kana waanta'eef Tolasaa kootaa ganda isaa keessatti makee adda waraanaatti ergisiisuuf Obboo Balaachoon kutate. Kanaafis akka dur taayitaa itti dhimma bahu dhabus qabeenya qabuufi ilmaan obboleessa isaa kan dabballeewwan Dargii ta'anitti faayyadamuun dhimmicha salphiseef.

Balaachoofti obboleessi isaa Assagidiin baalabbaatummaa tanarratti durii jalqabee baay'uma waljala dhaabbatan. Gauu gaafa Mootummaan Hayila Sillaaseekufee Dargiin aangoo fudhatu fiwudaalota keessaa kan Assagid dursee Dargii jala seene hinjiru (fuula 153- 154).

...Girsszmaachi: dhiifama naaf godhaa obboleewwan kiyya. "Hafuura barfachuu wayya" jedheetanii. Kan ta'es ta'u baguma reefu isiniif barite. Reefu dhugaan isinitti muldhata. Isinii mitii "Lafti kan qonnaan Bulaati!!" "Cunqursaan haabarbadaa'wu!!" "Dhiiga malee Itoophiyaan haadursitu!!" jechuun kan dhaadachaa ture. Kunoo erga yoomii jalqabdanii galoo dhiigaa keessa walgangalchaa jirtu. Reefu balleessaan keessan isinitti muldhata.

Tasfaayee: Dhugaa qabdu abbaa keenya. Garuu nuyi kan sirni kun akka dhufu gatii dhiigaa baasaa turre akka haata'u jenneetii miti. Garuu addunyaa tanarratti kan hawwan qofa odoo hintaane kan jibbanis nama mudata. Falli isaa qabsoo walirraa hincinne(fuula 160- 161).

Tolasaan loltuu Dargiidhaa ta'ee adda waraanaa adda addaatti hirmaataa ture (fuula167).

... Waa'ee du'a Bagidduu yoo gaafatan "loltuu Dargii kan adda waraanaatii dheessee dhufetu ajjeese" jechaa malee eenymmaa namichaa beekuu akka hindanda'amne hubatan (fuula 169).

... Namiyyuu yeroo kana keessa meeshaa waraanaa hinqabu. Nama hunda Dargiin meeshaa hiikkachiisee jira.Fiwudaallonni duriimmoo hunda caalaa xiyyeeffannoon isaanirra waan jiruufuu dhoksaanillee hidhachuu akka hindandeenye... Niguseenillee nibeeka (fuula 175).

... Haala mijeessafii erga Niguseen Ayyaantuun galatee firootan Bagidduu oduu kana dhagahanii isaanii dhugoomfachuu qaban.... yeroon kun yeroo bulchiinsi Dargii raafamaa jiru waan ta'eef ilmaan Assagidi ofiifuu "eessa nudhoksitan" warra jedhan ta'an malee silaa alkan tokkoo Ayyaantu Nigusee waliin hinbultu turte (fuula 181- 182).

Waraabbiwwan kunneen martinuu seenaa sirna Mootummaa Dargii keessatti raawwatame kanneen agarsiisan yoo ta'an kanneen armaan gadii immoo, kan sirna Ihaadiig keessatti raawwatame agarsiisu.

...Yeroon kun tibba Dargiin kufee Ihaadeeg gale waan ta'eef haala biyyi hintasgabbaayin kana keessa Tolasaan Nigusee manuma isaatti hobbaafachiisee jaalalleesaa kan ganamaa fudhatee miliqe (fuula 186). Jaarsoleen Biyyaa "... ol iyyannoodhaaf Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa Finfinnee bahuu qabdu" jechuudhaan jajjabeessan (fuula 217).

Asoosamni *Burreen Bifa Tokkoo Mitiin* seenaa sirnoota adda addaa keessatti Oromiyaa Godina Arsiifi magaalaa Finfinnee keessatti raawwatame kan agarsiisu ta'uu isaa ragaaleen armaan olii nimul'isu. Bakkaafi yeroo filatame kana keessatti namfakkiiwwan jiraataniifi gochi isaanii waan walargateef, dhimmi barreeffamichi kaasuu barbaade akka mul'atu gochuun danda'ameera. Fakkeenyaaf, gochi Balaachooniifi firoottan isaa Ayyaantuufi Tolasaa irratti Sirna Hayilasillaasee, Dargiifi Ihaadiig keessatti raawwatan, bakkicha waliin walitti hidhamuu waan danda'eef, jireenyi namfakkiiwwan kunneenii sirnoota eeraman keessatti maal akka fakkaatu hubachuun nidanda'ama. Gochi gama namfakkiiwwan kaaniin raawwatames akkasuma. Kana malees, dubbiin namfakkiiwwanii yoomessa asoosamichaa wajjin kan walsimateedha.

Walumaagalatti, gochi namfakkiiwwaniifi jaargochi asoosamichaa yoomessa filatame irratti hundaa'uu danda'eera. Kun immoo, yoomessichiifi gochi namfakkiiwwanii akkasumas waldiddaan isaan gidduutti uumame qindoomina qabaachuu isaanii agarsiisa.

F. Ija seenaan irraa dhihaate

I. Ija hundabeek

...Balaachoofti Ganamo yaadaan qofa odoo hintaane dhaabbinaanis faallaa waliiti. Obboo Ganamoo garuu dhuguma faallaa Obboo Balaachooti.... Mudoo qaba yoo jenne ilkaan isaa qofa. Ilkaan isaa kan gadi babbayye yoo ilaalan irga keessatti hammi hafe hinjira hinfakkaatu. Gadi babbawuun isaanii odoo adaadii ta'anillee amma tokko wayya ture. Garuu tamboon waan gurraachesseef ilkaan isaa nifokkisa. Tamboos ta'e ancufa cirrifachuu hindanda'u. Kanaaf yeroo hunda tufuu guddisa. Inni "tamboo kanan afaanii hindhabne horiitti tufafan" haajedhu malee araada tamboos niqaba. Kanaafuu yeroo hunda tamboo afaanii hindhabu (fuula 4).

Balaachoofti Ganamoon yaadaafi dhaabbinaan waliif faallaa ta'uu isaanii ibsameera. Waa'een dhaabbinaafi bifni Obbo Balaachoo erga ibsamee booda, gara Obbo Ganamootti ce'uu yaadni itti fayyadame, "Obbo Ganamo garuu dhuguma faallaa Obbo Balaachooti" kan jedhu, seenessichi gidduu lixee waliif faallaa ta'uu jara kanaa ragaa bahuu isaa

agarsiisa. Kana malees, Obbo Ganamoon araada tamboo akka qabu hindubbanne. Seenssichi garuu namni kun araada tamboo qabaachuu isaa waan beekuuf, inni dubbachuu haadhiisu malee akka inni araada tamboo qabu ani nan beeka jechuuf, “Inni tamboo kanan afaanii hindhabne horiitti tufuufanii haa jedhu malee araada tamboos niqaba” jechuun ibsa. “...Lamaan isaanii garuu gadoo walirraa qabu. ‘Maalirraa kan ka’e’ jedhanii yoo gaafatan keessa beektuun yoo himtu, “lafa waantaa hedduu mootummaan oolmaa abbaan Balaachoo Obboo Simee Daanyaachoo bara duula Minilikiifi bara waraana Oromoota Arsii ...” (fuula 5).

Yaadni, “Lamaan isaanii garuu gadoo walirraa qabu. ‘Maalirraa kan ka’e’ jedhanii yoogaafatan keessa beektuun yoo himtu” jedhu, seenessichi maddi waldhabbi namoota kanaa maal akka ta’eefi Balaachoon akkaataatti abbaa qabeenyaa ta’e, keessa beektuurraa odeeffatee hubannoo gahaa akka qabu agarsiisa. Kanaaf, waa’ee Obbo Balaachoos waa hunda beeka. “...Obboo Bariin... ‘Dhiirri yoo of ijjibbaate garuu fala maal qaba’ jechuuf yaadeeti ture. Garuu haala jiru hunda sodaatee gadi baasee waan hindubbatiniif kana caalaa ifa godhanii dhugaa dhokataa kana ifa baasuun hindanda’amne” (fuula 9).

Waan Obbo Bariin dubbachuuf yaadeefi sababa waan yaade kana dubbachuurraa of qusates, sammuu isaa keessa seenuun hubate. Kunis seenessaan kun hundabeek ta’uu isaa agarsiisa.

Ayyaantuun hanga guyyaa heerumtutti Tolasaan akka karchalle bu’es ta’ee Balaachoo wajjin akka ishiirratti qabsoo walqaban wanta beektu hinqabdu. Dhugaa dubbachuuf bareedinni Ayyaantuu ajaa’iba. Magaalummaan ishii asheeta bunaa isa reefu bilchaachaa jiru fakkaata. Bareedduu akkanaa argachuuf qabsoo guddaa gaafata. Hiriya malee qabsaawun karchallee nama buusee jaalallee ofiis maqaa gaariis nama dhabsiisa malee (fuula 9).

Waraabbii kana keessatti seenessaan asoosamichaa seenaa himaa jiru addaan kutee yaada mataa isaa yoo kennu mul’ata.”Dhugaa dubbachuuf bareedinni Ayyaantuu ajaa’iba. Magaalummaan ishii...” jechuun ilaalcha ofii isaa erga kenneen booda, seenicha bakka addaan kuterraa ka’ee “ cidha jala gahameeti Ayyaantutti kan oduu oduu keessa Tolasaan harree hatee ... hidhamuun isaa itti himame,” (fuula 10) jechuun itti fufa. Haala kanaan seenaa himamu gidduutti yaada yookiin ilaalcha ofii ibsachuuf kan seenessaaf eeyyamuu ija hundabeek akka ta’e (Zarihun 2003) ni ibsa. “...‘Dhaadannoon kun natti baratee gaafa

miini naharkaa kufu bakka warri keenya jirutti ‘Tolasaa nadhaqabi’ jedhee akka salphina guddaa keessa hinseenne’ofiin jetti garaatti,” (fuula 18). Waan Ayyaantuun garaatti dubbatte (yaadde) dhagahee himaa akka jirutu bakka kanatti hubatama.

Niguseen hawaasa keessatti ilma baay’ee jaalatamu. Jaalalliifi dandeettiin inni sirbarratti qabu daangaa hinqabu.... kanumarraan kan ka’e dargaggoonni yoo fuudhan inni waayila akka ta’uuf hin kadhanne muraasa. Gara jaalalaatinis dubartiin bareedduun fuula kenniteefi dhiisii akkanaannu inni barbaannaan “raajii maalitiin harkaa baati” jedhama. Nigusee kan dargagoon baay’een waayila godhataniif niitii isaaniirraa dhorguuf fakkaata.... Kanaafuu Niguseen dhuguma jaalatamuun isaa akkuma jirutti ta’ee niitii ofiitiifis kanuma sodaatamu (fuula 22- 23).

Waraabbii kana keessatti ibsi seenessaan kennu bal’inaan ni mul’ata.“Nigusee kan dargagoon baay’een waayila godhataniif niitii isaaniirraa dhorguuf fakkaata...Niguseen dhuguma jaalatamuun isaa akkuma jirutti ta’ee niitii ofiifis kanuma sodaatamu.” Kan jedhu, sodaa dargaggoonni sunneen qaban innis hirmaachuu isaa agarsiisa. ‘Sodaatamuun isaa sirriidha’ jedhee ragaa bahaa jira waanta’eef. Keessattuu “Niitii ofiifis kanuma sodaatamu” yoo jedhu, “Anuu nan sodaadha” jechuullee baatu, ofiifis akka sodaa qabu irraa beeksisa.

Namichi mana seenee jeeqamni dhagahamuu dhabuun isaa ashkarichaaf dubbii waan ifa godheef fakkaataa wanti akka inaaffaa tokkoo ittihadagame. Itti yaadeti garaatti “ana maaltu nadhibe? ‘Foon ofii hinyaanne saree irraa hindhoowwan’ jedhamaa mitii?” jedhee ofumaan hasaye.Yoo irra deebi’ee yaadummoo “kanan mindeefame qeyee gooftaa kiyyaa bifa kamiinuu eeguufii mitii?...amanamummaan kiyya eessaree?”jedhee deebisee ofitti gadde (fuula 30).

... Yoom Ayyaantuu qofa? Anas eenyutu nama naan jedhe? Akka waan nadhalchi jedhee ani isa kadhadhee?” jedhe Bagidduun garaatti aarii abbaa isaatirraa qabu yaadatee(fuula 44).

Ayyaantu namich fincaawu yoo agartu garuma ishiitti “namichi fincaan buusee milkiin tole jechaadha” jette (fuula 115).

... “Galanni sihaagawu yaa Waaqayyoo! Oromoon magaalaa kana keessas nijiraa?” jette garumatti (fuula 119).

Yaadni waraabbiiwwan sadan armaan olii keessaa hubatamu, osoo namfakkiiwwan afaanii baafatanii hindubbatiin waan isaan garaatti yaadaa (dubbachaa) jiran dhagahuun (beekuudhaan) seenaan himamaa jiraachuu isaati.

... Dubartoota lamaan jidduutti jaalalliifi hiriyummaan yeroo gabaabduu keessatti cimaa dhufe. Haalli kun garuu Bagidduu hingammachiisne. Tarii ni’inaafe ta’a. “Maaltu beeka intalti tun wanta ofii baratte kana Ayyaantu

barsiisuu feete ta'a. ishiin hindulloomne malee... hojii dallaalummaa yoo hojjettehoo?" jechuun yaadaan raafame (fuula 124).

Bagidduun haala Fittaaleefi Ayyaantuun gidduu uumametti akka cinqamaa jiru seennessaan hubachuu isaa ibsa. Kana malees, yaadni "Tarii ni'inaafe ta'a" jedhu, yaada tilmaamaa seenessaan kennameedha.

... Saniin boodas Ayyaantuun oolmaa wayituu namoota naannawa saniitirraa waan hinqabneef namni ittindhufee Waaqayyo lubbuu isaa haamaaru jedhuun waan hin'argamneef akka rakkoo guddaatti ittindhagahame. Finfinneetti akkam bulte jedhanii nagaa oo'aa namaaf dhiyeessuunuu oolmaa barbaachisa. Namni nama hinbeekneen ... "akkam oolte? Akkam bulte? "Waliin hinjedhu. Dhugaadha Finfinnee biyya namni waldhiibee walbira darbutti kamiin nagaa gaa jedhanii kam dhiisan? Haala kanarraa kan ka'e Ayyaantu jireenyi fuulduraatis garamitti akka bawu wallaaltee raakamtee jirti (fuula 174.)

Waraabbii kana keessatti, "Dhugaadha Finfinnee biyya namni waldhiibee walbira darbutti kamiin nagaa jedhanii kam dhiisan?" kan jedhu, yaada seenessaati. "Dhimmi Ayyaantuun itti jeeqamaa jirtu kun Finfinnee keessatti waan ta'uu qabuudha," jedhee nagaa walgaafachuu dhiisuu namootaa deeggaruusaa kan agarsiisuudha. Waraabbiin armaan gadiis seenessaan dhimma namfakkiiwwan kaasan keessaa isa tokko deeggaruudhaan yoo gidduu lixu agarsiisa.

... "Dhugaadha" jedhu warri araara gumaa filatan. "Harka kennadhee waan feete nagodhi jedhanii dhihaachuu, waanjoo baatanii dhiifama gaafachuu maaltu caala? Hiikkaa sirnaafi maalummaa gumaa warra hinbeekne yoo ta'e malee haala kanaan dhiifama gaafachuu wanti caalu hinjiru.... Safuu biyyaa hinbeeku yookin kabajuu hinbarbaadu jedhamee wanti irra darbamu hinjiru. Akka biyyaatti buluun dirqama jireenya hawaasummaati (fuula 198).

Haaluma kanaan seenaan fuula 1-22, 26-36, 44-57, 68-70, 96-98, 112-115, 167-224 jiru ija hundabeekiin kan seeneffame.

II. Ija ak-diraamaa

Seenaan fuula 23-25, 37- 43, 58- 67, 71- 95, 99- 111, 156- 166 jiru ija ak-diraamaatiin seeneffame. Ragaawwan ija ak-diraamaa agarsiisan keessaa muraasni isaanii armaan gaditti dhihaataniiru.

Nigusee: Akkam?

Ayyaantu: Naguma

Nigusee: Eessa manni kee? Sifaanan gala moo nafaana galta? ... Siinan jedhaa mitii? Maaliif callista?

Ayyaantu: Maal jedhu?

Nigusee: Eessa manni kee sifaana galuu?

Ayyaantu: Manni kiyya fagoodha. Nafaana galuunis hindanda'amu.

Nigusee: Maaliif?

Ayyaantu: Abbaa manaatan qaba. .. (fuula 23- 25)

Waraabbii kanarraa akka hubatamutti seenessaan asoosamichaa waliin dubbii namfakkiiwwan lamaan taasisan gidduu osoo hin lixiin waan isaan walitti dubbachaa jiran qofa waraabee dhiheesse. Kanaafuu, bakka kanatti kan dhimma itti bahame ija ak-diraamaati.waraabbiiwwan armaan gadiis seenaa bifuma walfakkaatuun seeneffame agarsiisu.

Bagidduu: “Akkam bulte nagumaa?” jedhe gara Caalaatti deemaa.

Caalaa: “Akkam Bagidduu. Ijoolle farda hidhaa ammasittuu. Alli as taa'ii hinqabuu taa'i Bagidduu. Akkam jirta? Noori” jedhe erga harka walfuudhanii Bagidduutti iddoo teessumaa iit'agarsiise.

Bagidduu: “Loon kuma hori hanga Jiloo Dhaqqaboo” jedhee iddoo teessumaa laallatee gadi taa'e.

Caalaa: Loon kuma eessa abbaa kiyyaatan tiksa? Lafa silaa kinoo boorataan daangaa miilaan irra deemanillee odoo hinhanbisne haadhee fixee.

Bagidduu: Innillee dhugaadha. Kaloona mi'aawun waanuma jiru. Garuu dhabanii rakkachuurra horaniituma wajjin rakkachuu wayya jedheetani malee.

Caalaa: Haata'ukaa ati bayeessuma hawwite. Haala qabatamaa jirutu nududubbisa malee. Hardha garuu luka maaltu ganda keenya sifide?

Bagidduu: Maali atihoo nama kan hingaafanne taatulle nuyi singaafannuu? ... (fuula 72- 76)

Waliin dubbiin namfakkiiwwan Tasfaayee fi Walduu jedhaman gidduutti taasifames seenaa ija kanaan seeneffameef fakkeenya gaarii ta'a.

Tasfaayee: Maaltu nan'aarsine? Waan hedduutuu nama aarsa. Haalli biyyattiin tun keessa jirtuufi irraa ka'uumsa rakkoo biyyanaatitu na'aarsa.

Walduu: Callisii biraakee dhugi. Isatu yoo nama dubbise malee ofii hindubbannee. Aartee maal fiddaa mitii?

Tasfaayee: Biyyanatti kan akka wallaalaa hirriba gaarii rafu, kan aariirraa fagaatee jiraatu hinjiru. Hagam yoo rakkate “Waaqatu natti fide” jedhee Waaqayyootti booya. Rakkoo namni isarratti hojjetu quba hinqabu, kanuma Waaqayyo ittifide se'a.

Walduu: Kan kana hunda sidubbisu amma maalumatu dhalate?... (fuula 156-166)

Waliin dubbii kanneen keessatti seenessaan ibsas ta'ee ilaalcha dhuunfaa isaa kennuuf carraa hin arganne. Kun immoo, amala gosni ija ak- diraamaa ittiin beekamuudha.

Ragaaleen armaan olii akka agarsiisanitti seenaan asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* kan dhihaate ija hundabeekiifi ija ak-diraamaatiini. Boqonnaalee hedduu keessatti ijjawwan lamaan waljijjiiruudhaan dhimma itti bahameera. Fkn. Boqonnaa tokkoffaan fuula 1- 45 kan deemu yoo ta'u, seenaan fuula 1- 22 jiru ija hundabeekiin, 23- 25 ak-diraamaan, 26-36 hundabeekiin, 37- 44 ija ak-diraamaatiin dhihaate. Haala kanaan ija tokkorraa isa gara biraatti wayita cehamu ofeeggannoon taasifameera. Kanaaf, tokkummaafi walqabeenya yaada seenichaa irratti rakkoon hin uumamne. Fkn. Fuula 23 irratti ijji hundabeek gara ak-diraamaatti akka jijjiiramuu kan taasise, yoomessi jijjiiramuu isaatiifi gochi bakka haaraa sana keessatti raawwatame ija kanaan dhihaachuuf mijataa waan ta'eefi." ... Gaafa tokkoo ashkarri gaangee fe'eefii gabaa baatee nama uffata hodhu biratti safaramtee uffata hodhisiifachuuf jecha gabaa Roobii baate. Gabaa geenyaanis..." (fuula 21) Ayyaantuun huccuu hodhisiifachuuf gabaa baatee achumaan nama Nigusee jedhamu wajjin walbarte. Kana jechuun seenichi naannoo mana jireenyaa Ayyaantuutii bahee gabaa keessa lixe jechuudha. Gochi achitti raawwatame immoo, walbaruu waan ta'eef namfakkiiwwan lamaan wayita walbaran, waliin dubbii isaan taasisan dhiheessuuf ijji ak-diraamaa filatamaadha. Fuula 26 irratti ija isa kana dhiisee gara ija hundabeekitti yoo deebi'us seenaan itti fufee dhihaate, waa'eedhuma Ayyaantuufi Niguseeti. Kunis jarri lamaan erga walbaraniin booda, Niguseen achitti argamuu isaatiin jeequmsa qe'ee Obbo Balaachootti ka'eedha. Jeequmsa ka'e kana wajjin walqabatee Niguseen gara buufata poolisiitti yoo geeffamuufi poolisiin Nigusee qorachuu yoo jalqabu immoo, ijji seenessaa gara ak- diraamaatti deebi'a. jijjiiramni kunis kan dhufe jijjiirama yoomessaafi waliin dubbii namfakkiiwwan achitti argaman hordofuudhaani.

Xilaahun: ... " eenyu maqaan kee?"jedheen.

Nigese: Niguseedha.

Xilaahun: Nigusee eenyuu?

Niguse: Nigusee Ganamooti... (fuula 37)

Fuulawwan itti aanan keessattis jijjiirraan ijaa taasifame bifuma walfakkaatuun raawwachaa hanga xumura seenichaatti deema. Walumaagalatti, jijjiirraan ijaa taasifame sababa kan qabuufi ofeeggannoodhaan kan raawwate waan ta'eef, qindoominaafi tokkummaa seenaa asoosamichaa irratti gufuu hintaane. Kana malees, seenaan ijjawwan lamaanii dhihaate kallattiinis ta'e al-kallattiidhaan seenaa namfakkii olaanaa Ayyaantu Bari wajjin walitti hidhamiinsa waan qabuuf, sababa jijjiirraa ijaatiin rakkoon dhalachuu danda'u maseeneera. Karaabiraatiin, ijjawwan lamaan waljijjiiruun dhihaachuu seenichaa mudaan isa tokkoo cimina isa biraatiin guuttamuu waan danda'uuf, dubbisaan mudaa ijjawwan lamaan qabanitti osoo hin nuffiiniifi hin mufatiin seenaa dhihaate akka hordofu gochuu ni danda'a.

G. Ergaa

Ergaan asoosama tokkoo cacculee asoosamichi irraa ijaarame xiinxaluun kan argamu yoo ta'u, akkaataa hubannaa dubbistootaatiin kallattii adda addaan ibsamuu ni danda'a. Haaluma kanaan, ijaarsaafi walitti dhufeenya caacculee asoosama Burreen Bifa Tokkoo Mitii kan akka yoomessa, namfakkiifi waldiddaa gidduu isaaniitti mul'ate irratti xiinxala taasisuuf yaalameen ergaa / dhaamsi dimshaashaa armaan gadii ni hubatama.

Oromiyaan biyya Oromoo taatee osoo jirtuu nageenyaafi badhaadhinaan kan keessa jiraatan Oromoota osoo hin taane, saboota gara biraa kanneen ishee keessa jiraatani. Kabajniifi soodaatamuun kan isaaniiti. Seerriifi heerri olaantummaa qabu kan isaaniiti... Dubbiifi gocha isaanii keessa waan gaariin yoo jiraachuu baatellee, akka gaariifi sirrii ta'etti fudhatameefii olaantummaan jiraatu. Biyyattiin isaaniif bakka jireenyaa mijaa'aafi badhaadhinaa taateeti, Oromootaaf immoo, bakka jireenyaa gaddisiisaafi hiyyummaa taate; bakka itti miidhaman, reebaniifi hidhaman taate. Kunis akkaataa jireenyaa namfakkiiwwan Obbo Balaachoo, Obbo Bari, abbaa Tolasaafi gocha Tolasa irratti raawwatame irraa hubachuun ni danda'ama. Kun hundumtuu kan ta'e harka jara kanaa jalatti kufuu isheetiini. Erga Minilikiin weeraramtee as biyyattiin kan hogganamaa jirtu jara kanaan yoo ta'u, aangoo abbaa irraa ilmatti waliif daddabarsaa akka turanis Balaachoofi Bagidduun abbaafi ilma ta'anii osoo jirani Ayyaantuuf dabareedhaan abbaamanaa ta'anii mul'achuu isaaniitiin agarsiifameera. Kana malees, seerri ittiin bulmaata biyyattiis kanuma isaaniiti. Oromoonni kan akka Obbo Ganamoo kiristinnaa

ka'anii (amantii jijjiirratanii) jara fakkaachuudhaan gara aangoothi dhufuuf yaalanillee, osoo hin milkaa'iin hafuu isaanii seenaa asoosama kana keessaa ni hubatama.

Sirnoota adda addaa kan yoomaessi asoosamichaa eeru maratti, Oromoonni gara aangoothi dhufuu hin dandeenye. Habashoonni sirna haaraa dhufutti dafanii madaquun aangoo siyaasaa biyyatti harka ofii keessa galchuudhaan miidhaafi hakuuccaa saba Oromoo irraan gahan akka itti fufuufi isaaniifi ilmaan isaanii garuu, olaantummaan isaanii akkuma eeggametti, nagaafi tasggabbiin akka jiraatan taasisuu isaaniis haala namfakkii Tolasaankeessa darbeerraa hubachuun ni danda'ama.

Tolasaan sirna bulchiinsa Hayilasillaase keessatti hattuu harreeti jedhamee maqaan baduun achittuu mana hidhaatti darbatamee kaadhima isaas dhabe. Sirna Dargii keessatti adda waraanaatti ergame; sirna Ihaadeeg keessatti immoo, deebi'ee hidhaatti seene. Kun hundumtuu kan irratti ta'e Ayyaantuutti dhihaachuu akka hin dandeenyeef yoo ta'u, kan irratti raawwatame immoo, Balaachoofi firootan isaatiini. Qabxiin kun Oromiyaan harka Oromootti akka hin deebineef gocha raawwatamaa tureefi jiruu agarsiisa.

Karaa biraatiin Oromoon Oromiyaa keessatti abbaa biyyummaa isaa deebifachuuf, qabsoo taasisaa akka tureefi jiru gocha namfakkii Tolasaatiin kan agarsiifame yoo ta'u, milkaa'uu akka hin dandeenyes ibsameera. Sirnoota sadan walduraaduubaan asoosamni kun agarsiisu keessaa sirna Ihaadeeg keessatti qabsoo Tolasaan Ayyaantuutti deebifachuuf taasisa, gara milka'inaatti kan dhihaate fakkaatee ture. Kan kanaaf isa gargaare immoo, sirni ittiin bulmaata aadaa Oromoo hojiirra ooluu kan danda'u fakkaachuu isaati. Haata'u malee, namoonni sirnichaan morman (qaccean Balaachoofaa) biyyattii keessatti waan argamaniif, sababa isaaniitin osoo hin ta'iin hafe. Gammachuun Ayyaantuufi Tolasaas umriin isaa gabaabbatee inni gara hidhaatti, isheen immoo, ilma Balaachoo Yookiin Bagidduu guddisuutti deemani. Haala kanaan ammas akka waliirraa fagaatan taasifaman. Kanaaf kan isaan saaxile, buburrachuu Oromiyaa akka ta'e asoosama kana keessaatti ibsameera.

Buburrachuun aadaa, afaan, amantii, seeraafi heera ittiin bulmaataa ... waan buburrachuu danda'u maraan walkeessa makamuu saba Oromoofi saba birooti. Inni kun yaadaafi ilaalcha walfakkaatu akka hin qabaanne taasisee heerriifi seerri Oromoo biyya isaa

keessatti olaantummaa akka hin qabaanneefi guutumaa guutuutti hojiirra oolmaan isaas siyaasa biyyattiitin akka hin mirkannoofne asoosama kana keessatti eerameera.

Rakkoon kun furmaata argatee Oromoon biyya isaa keessatti nageenyaafi tasgabbiin akka jiraatu, seerri ittiin bulmaata isaa guutumaaguututti hojiirra ooluu akka qabu, saboonni bakka garaagaraa dhufanii Oromiyaa keessa jiraatan seera ittiin bulmaata Oromootiif bitamuu akka qabaniifi seerri biyya isaanii Oromiyaa keessatti hojiirra ooluu akka hindandeenye, seera biyyattii keessatti akka galuu qabu buburrachuu Oromiyaafi buburrachuu Ameerikaa wal bira qabuun ibsameera.

Kana malees, Oromiyaan harka Oromooti deebitee isaaniin hogganamuufi sabni Oromoos rakkina keessaa bahuuf, yeroon hafu xiqqoo ta'uu isaa, hidhaa isa dhumaa Manni Murtii Waliigalaa Oromiyaa Tolasaa irratti murteesseefi jireenya ishee keessatti gadda, dhiphina, rakkina ... malee gammachuu argatteekan hin beekne Ayyaantuun, dhuma seenaa asoosamichaa irratti dubbii dubbatteen "...Yoo Waaqayyo jedhee Tolasaan akkuma odeeffannoo kanaatti naaf hiikame isaan ala lamuu dhiira tokkoo ijaanuu hin argu jechuun waadaa ofiif galte," (fuula 223) agarsiifameera.

Walumaagalatti, Oromiyaan erga harka habashootaa galtee jalqabee sirnoota garaagaraa biyyattii keessatti waljijjiiran hunda keessatti jireenya saba Oromoo rakkinaafi dhiphinaan kan guutame ta'uu isaafi isaaniis rakkoo kana keessaa bahuuf, Oromiyaas harka ofiitti deebifachuuf, sirnoota eeraman keessatti qabsoo walirraa hin cinne akka taasisaa turaniifi ittis jiran asoosamni kun ni agarsiisa.

4.2.3 Mala barruu

A. Duubdeebbii

Malli barruu asoosama kana keessatti dhimma itti bahame keessaa inni tokko duubdeebiidha. Kana agarsiisuuf ragaaleen akka fakkeenyaatti kitaabicha keessaa fudhataman armaan gaditti dhihaataniiru.

Hardhalee geessuudha. Duruyyuu durba waggaa kudha sadii irraa eegaltee warra ishiitiif kan bishaan waraabdu Ayyaantuudha. Ollaa isaanii namni biraa waan hinjirreef bishaan waraabuudhaaf qofaa ishiiti laga buuti. Burqaan isaanii laga cinaa goda keessa jirti. ... (fuula 10-18)

Tolasaanis gama isaatiin obboroo ka'ee wanti inni hojjetu jiraachullee baatu abbaansaa “gurbaa ka’ii horii bobbaasi” jedhuun. Inni garuu hanga dhaqanii uffata qorraa irraa butanii dirqanii isa kaasanitti ka’uu dhiisii yaamanuu hin’owwaatu ture. ... (fuula 13-18)

Duubdeebbiin kun kan dhihaate ibsi haala raawwii sirna cidhaa Ayyaantuu irratti kennamaa jiru addaan kutuun gidduutti saagamuudhaani. “... kanumaan cidhni ishiin durstee quba hinqabne tasa raawwate” (fuula 10). Ibsi kun asirratti dhaabbateetu, “Hardhallee geessuudha. Duruyyuu...” jechuun eenyummaa Ayyaantuu yeroo ijoollummaarraa kaasee maal akka fakkaatu dursa ibsuudhaan kan Tolasaa itti fufee jaalala isaafi Ayyaantuutiin walqabsiisuun erga dhihaateen booda, seenichi (waa’een gaa’ela Ayyaantuu) bakka dhaabbatteraa seenaa Tolasaa duubdeebbiidhaan ibsame wajjin akkuma walitti hidhametti, “Tolasaan akkuma Ayyaantuu ilma warra harka qallaa waan ta’eef odoo karchallee buufamuullee baatee humna ittiin baalabbaatan morku hin qabu ture. Garuu Balaachoon...” (fuula 18) jechuun itti fufa.

Bifa kanaan dhihaachuun isaa walqabatiinsa yaada seenichaa akka hingufanne taasiseera. Karaa biraatiin, duubdeebbiin iddoo kanatti mul’atu waldiddaa Ayyaantuufi Balaachoo akkasumas, Tolasaafi Balaachoo gidduutti uumamuuf (uumameef) ka’umsi maal akka ta’e, tokko humna yoo argatu inni biraa maaliif akka dhabe agarsiisuuf ykn. Akka amanamu gochuuf odeeffannoo kan kennuudha. Fkn. Jaalalli Ayyaantuufi Tolasaa hagam cimaa akka ta’e, Tolasaan ganama subii ka’ee fixeensa keessa miila duwwaa deemuu kan jibbaa ture sana kan isa jaallachiise, Ayyaantuunis yeroo bishaan dhumu kan siqiqaa turte sun, bishaan manaa dhumuu isaatti akka gammaddu kan ishee taasise ta’uusaa irraa hubachuun nidanda’ama. Egaan, Balaachoon jara kana qabeenyaafi aangoo qabutti hirkatee addaan baasuu isaatiin ijoolleen lamaanuu daba isaan irratti raawwatame kana callisanii ofirratti akka hin ilaalle (waldiddaa cimaan akka uumamu) kan agarsiisuudha. Waldiddaan namfakkiiwwan kanneen gidduutti sababa kanaan uumamees, damee adda addaa baafatee waldiddaawwan biroofillee ka’umsa ta’uudhaan seenaan asoosamichaa babal’achaa akka deemuufi jaargochi isaas cimina akka argatu gargaareera.

Duubdeebbiin asoosama kana keessatti mul’atu inni biroon immoo, eenyummaa Bagidduu ammaatiif, keessattuu abbaa isaa, Obboo Balaachoo haaloo bahuuf wanti isa kakaase maal akka ta’e kan agarsiisuudha. Seenaan isaa duubdeebbiidhaan kan dhihaate,

dhimma Niguseen itti hidhame gaafachuuf Ayyaantuu bira dhufee ishee waliin dhimmicharratti bal'inaan erga mari'ataniifi amala Bagidduun qabu erga ibsameen booda. “Kanuma keessa ilmi Blaachoo kan alatti dhalatee isaan biratti guddate kan umriin angafa ayyaantuu ta’u Ayyaantuu bira dhufe.” (fuula39) “... bakka dhugaan itti haqanqaalamtee Bagidduun hin dhabamu” (fuula 45).

*“...Wadaryellashiifi Balaachoon waldhabanii...kun tokko jedha(fuula 48)
... Birriituun yoo Balaachootti aartu mara aariishii Bagidduurratti baati.
Hojjetoota wajjin deemii qoraan ... abbaa isaa gaafata” (fuula 69).*

Akkaataan guddina isaa kana waan ta’eef, dhugaa jiru baasee sanuma keessas abbaasaa haaloo bahuuf murteessuufi kaka’uun isaa akka hubatamu taasifame. “Yoom Ayyaantuu qofa? Anas eenyutu nama naan jedhe? ... gadoon tiyyas tanuma keessa baati yoo heeyyama Waaqayyoo ta’e jedhe Bagidduun,” (fuula 44).

Gaaffilee rakkoon nama kanaa maali? Abbaan isaa miidhaa akkamii irraan gaheeti kan alagaa wajjin dhaabbatee isa mormuuf murteesse? Kkf. jedhaniif deebiin duubdeebbi sana keessatti kennameera. Kanaaf, gochi Bagidduun raawwate kun (Nigusee cinaa dhaabbatee soba abbaasaa saaxiluuniifi Ayyaantuullee safuu biyyaa diigee irraa fudhachuun garaan Obboo Balaachoo akka gubatu gochuunsaa) amanamummaa argachuu danda’a.

Karaa biraatiin, seenaan asoosamichaa gochootaafi ta’iinsota isaafi Ayyaantuu gidduutti raawwatamaniin akka itti fufu taasisuu danda’eera.

Waraabbiin itti aanu immoo, Bagidduun afaanuma isaatiin seenaa jireenyaa isaa duubatti deebi’ee yoo ibsu kan agarsiisuudha.

Bagidduun erga Finfinneetti galee booda, turtii keessa maallaqni harkaa qabu dhumtee rakkoon isa qunnama. Kanaaf, hojii humnaa barbaadee gaafa argate ni hojjeta; gaafa dhabee immoo akkasumaan olii gadi deemaa oolee gala. Kanarraan kan a’e ni gadda. Gaaf tokko namichi ollaa adaadaa Bagidduu ta’e, haala Bagidduu ilaalee rakkoo isaa gaafata. “har’a maal taatee? Waan gaddite fakkaatta” jedheen (fuula 141). Innis haala jiru hundumaa osoo hin dhoksiin itti himnaan namichi gaddeefii hojii galchuu barbaadee

hanga kutaa meeqaa akka barate gaafate. Bagidduunis gaaffii kanaan walqasiisee seenaa jireenyaa isaa duubatti deebi'ee tokko lamaan ibsuu jalqabe. “Ani” jedhe “Ani ilma nama guddaatan turee garuu maal godhaa...” (fuula 142-144)

Bagidduun seenaa kana hundaa kan namichatti odeessuuf, sababa itti hanga kutaa 7ffaa qofa baratee ibsuufi. (haala har'a keessa jiruuf sababiin maal akka ta'e duubdeebbiidhaan agarsiifame jechuudha.)

Seenaa isaa namichatti himee erga xumuureen booda, yaada isaa guduunfuuf dubbii dubbate keessaa, namichi qabxii tokko luqqisee baasee yoo Bagidduuf ibsu ni mul'ata.

“Kan ta'es ta'u kunoo akkanatti kutaa torba keessatti kichuutti citee hafeen sababuma jibba isaanii kanaan biyyaas baye. Haacaaluu immoo anuu of hin dandeenyee kunoo mucaa horannee rokkoorratti rakkoo dabalanne” jedheen.

Namichis baay'ee gaddeef. Waan baay'ee itti kaasee gorsuu barbaadee “ati Oromoodhaa mitii?” jedheen. ... “lakkii anis Oromoodha jechuu wayyaa” jedhee yaadeet “eeyyen Oromoodha jedhe Bagidduun.

Namichis deebisee “ittuma dhiisi biyyaa hin baanee. Kunis biyyuma keeti. Finfineen handhuura biyya Oromootaa ta'uu ishii hindhageenyee? ... Biyyi amma Addis Ababaa jedhamtu tun biyya Oromoota Tuulamaati. ... (fuula 144- 145)

Bagidduun seenaa isaa duubatti deebi'ee akka odeessu kan taasifame kaayyoon isaa inni guddaan, Finfinnee keessa taa'ee biyyaan bahe jechuu isaatiin walqabsiifamee akkuma ibsametti, Finfinneen biyya Oromoo ta'uu ishee ragaan deeggaree agarsiisuuf haala mijaawaa argachuufi (uumuufi)

Mala barruu kanaaf fakkeenyi biroon Ayyaantuufi Bagidduun biyyaa dhufanii Finfinnee hoteela Salaam keessa wayita boqotanitti, hojjettuu manabunaa sanaa kan taate Fittaaleen, jireenyi hojjettota manabunaa ulfaataa ta'uu isaa Ayyaantuu gorsuudhaaf kan itti fayyadamteedha. “... Tanumallee suuta jedhee odoo ishiin raaree kana seentee hin xuraayin baraaruun qaba” jettee ija mararteen Ayyaantuu ilaaltee waan waliigalan itti fakkaate (fuula119).

Guraandhala bara 1961 waggoota shaniin dura kan Fittaaleen naannawa magaalaa Garba Gurraachatii abbaa manaa ishii jalaa baddee Finfinnee dhufte. “Waaqqayyo lubbuu ishii hin maarin hin jedhuu” kan akkan mucaa...abbaa manaa hiriya koo gatee biyyaa badu na taasiste Boggeedha.

Bareedinni yeroo tokko tokko miidhaa qaba. Boggeen daa'imummaa ishiitin walqabatee baay'ee bareeddi. ... Bareedinni ishii kuni dhiirri hedduun ishiirratti baay'ee akka walmiidhan taasise.... Kanaafuu nagaan jiraachuu wanta hindandeenyef biyyaa baddee Finfinneetti galte. Yeroo san ani hin heerumneeyyu.

Gara waggoota afuriin booda Boggeen deebitee warra gaafachuuf Garba Gurraacha dhufuu jalqabde. Nuyi hiriyoottan ishiis...uffanni ishiin uffattuufi urgooftuun ishiin dibatee ishiirraa siphisu baay'ee dingisiifanne... Ishiinis carqii ofirra buuftefi urgooftuu dibatte kana waan guddaa gootee nufuundura qabuun “ nafaana yoo deemte siifis nidabarti” jettee raaree keessaa bahuu hindandeenyetti nagatte. Haala kanaan fooxaa nanmi qarshii qabu marti xurii ittiin ofirraa haxaawatu ta'ee kanan hafe. “Gaabbii eeggeen duuba oolti” jedhanii dogongora hojjichuu kiyya kanan beekke ji'oota muraasaan booda (fuula 119-121).

Duubdeebii kanaaf kan haala mijeesse, “Ayyaantuun hojii kanatti seenuuf dhuftee laata?” yaadni jedhu sammuu Fittaalee keessa deddeebi'uu isaa akka ta'e waraabbii kana keessaa ni hubatama. Kanaaf, duubdeebiin kunis walqabatiinsa seenaa asoosamichaarratti gufuu hin taane.

B. Himegerree (durdeemmii)

Ragaaleen mala barruu kana agarsiisan seenaa asoosamaa kana keessatti ni mul'atu. Isaanis armaan gaditti dhihaataniiru.

Himegerreen asoosama kana keessatti mul'atu keessaa inni tokko amalli Tolasaa kan ittiin ibsameedha.

Waaqayyo ija hamtuu jalaa isa haa haabaasu inni tokkichumtuu qixxee nama dhibbaatii nama laayyee seetanii? “Amala isaa keessaa tokko”, jedhu namoonni “mana barumsaatti ijoolleen yoo waldhabee mo'atame oolee bulees ta'u irraanfachiisee hamma gadoo isaa baafatutti hindhiisu...”(fuula 17)

Tolasaan ijoolleen waldhabee yoo mo'atame oolee bulees ta'u, irraanfachiisee gadoo kan bahu ta'uunnasaa, gocha inni gara fuulduraa seenaa asoosamichaa keessatti raawwachuuf jiru gamanumaan bakka itti eerameedha. Inniifi Balaachoon Ayyaantuu irratti qabsoo walqabanii mo'atamee Ayyaantuu dhabuun achittuu hattuu jedhamee manahihaatti darbatameera. Haata'u malee, akkuma waraabbii kana keessatti eerametti oolee bulee osoo namni tokko quba hinqabaatiin Balaachoo kallattiin argachuu baatus, ilma isaa Bagidduu ajjeesee haaloo isaa baafateera. “Tolasaan ... guyyaa gadoo isaa baafatee

garaan isaa aannan dhugu akka dubartii guyyaa dahiisaa eeggatutti eeguu itti fufe. ...guyyuma saafaya Bagidduu ajjeese (fuula 167fi 169).

Waraabbiin “ ... akka nama dhuguma rifatee tasa dhaadatu ‘Toli nadhaqqabi jetti’” (fuula 17).jedhu kunis himegeree barreeffama kana keessa jiruuf fakkeenya kan ta’uudha. Ayyaantuun eenyuyyuu caalaaa Tolasaa waan garaa qabduuf, yoo meeshaan harkaa kufuufi yoo rifattu “Toliin dhufe.” Yookiin “Tolii na dhaqqabi,” jechuun rakkoo battalatti ishee mudate sanaaf gargaarsa isaa akka barbaaddu ibsuuf tasa afaanii baha.Dubbiin tasa afaanii bahu kun jireenya ishee gara fuulduraa keessatti rakkinni ishee mudatu jiraachuu isaafi rakkina sana keessaa bahuuf immoo, gargaarsi isaa akka ishee barbaachisu kan agarsiisuudha. Innis, “Kan dubartiin ergite du’a hinsodaatu jedhanii bakka dhaqxu natti himnaan bakka fedhee taanan hinuman sidhaqqaba,” (fuula 17-18) jechuun deebiin kennu suniis, rakkina fuulduraatti ishee mudatu keessaa kan baasu isa ta’uusaa kan ittiin ibsameedha. Ayyaantuun hariiroo Nigusee wajjiin uumteen mana Balaachootii baatullee, ilma Balaachoo kan ta’e harka Bagidduu buute. Jireenya Bagidduu wjjii jiraattu kanattis gammachuu hin qabdu. Dirqama itti ta’ee waan gootu wallaaltee jiraatti. “...filannoo biraa dhabdee ‘ amma Waaqayyo furmaata isaa fidutti’ jettee afaan qabttee jiraachuu filatte” (fuula 133). Osoo haala kanaan jiraachaa jirtuu, Tolasaan adda waraanaatii dhufee Bagidduu ajjeesuudhaan hidhaa ishee irraa hiike. Kun ,“Tolii na dhaqqabiifi Numan si dhaqqaba” kan waliin jedhan sun hojiirra ooluusaa agarsiisa. Akkasumas, Ayyaantuun Nigusee jibbuullee baattu, Tolasaan sababa isheetiin ajjeesuudhaan Ayyaantuu ofitti deebifachuu danda’eera. Gochi Tolasaa kunis, “Bakka dhaqxu natti himnaan ... hanuman sidhaqqaba,” kan jedhe sun bakka kanatti qabatamaan mul’achuu isaa nu hubachiisa. Keessattuu, “Bakkuma fedhee taanaan sindhaqqaba,” kan jedhu, Ayyaantuun amma fedhe isarraa fagaattee jiraattus guyyaa tokko gara isaatti akka deebifatu agarsiisa.

Himegereen bifa mallattootiin (fakkoommiidhaan) mul’ate kan biraas asoosama kana keessatti ni argama.

Ayyaantuu:Yoo nafiudhuu baatte niitii dhirsa qabdu faana galuun danda’amaa?

Nigusee: Maal qaba murteessaan fedhii keetiifi kiyya qofa. Guyyaa nafaana ooli malee galgala hinuma galtaafii

Ayyaantuu: Guyyaa guyyaaf malee na fuudhudhaaf fedhii hinqabdu jechaadhaa?

Nigusee: Lakki! Lakki! Situ hidhaa keessan jira jedheef malee sifuudhuuf fuula hinmaru. Feetu akkan sifuudhu quba shaniinan siif mallatteessa. Ayyaantu: Hidhaanillee yoo Waaqayyo jedhe hinuma hiikamaa ati garuu qubumaan naaf mallatteessita jechaadhaa? (fuula 24)

Waliin dubbiin kun Ayyaantuufi Niguseen gabaa keessatti erga walarganii booda, adeemsa walbaruu isaanii kan agarsiisuudha. Waliin dubbii isaanii keessaa akka hubatamutti bultii Ayyaantuun ijaarrattee jirtu hidhaadhaan fakkeeffameera. Gaa'ela dirqamaan ijaarrame kan jaalalli xiqqoonillee keessatti hinmul'anne akka ta'e agarsiisa. Ayyaantuun hidhaa kun gargaarsa Waaqayyootiin akka hiikamu dubbachuun isheefi innis ishee fuudhudhaaf mallattoo isaatiin akka mirkaneessuuf ibsuun isaa, ta'iinsa gara fuulduraa isaan gidduutti raawwatamuuf jiru kan eeruudha. Akkuma bakka kanatti agarsiifames bultii Ayyaantuun Balaachoo wajjin ijaarratte, kan hidhaadhaan fakkeeffame sun, diigamuu isaatiif sababni Nigusee ta'uu isaa bira darbee walfuudhanii wajjin jiraachuu danda'aniiru. Turtiin waliin jireenyi isaanii gabaabduu taatullee.

Waraabbiin itti aanus himegeree waa'ee namfakkii Bagiddduu ilaalchisee ibsame kan ofkeessaa qabuudha.

Hiriyoonna isaa akka yeroo mara dubbatanitti bakka dhugaan itti haqaanqalamte Bagidduun hindhabamu. ... Garuu, dhugaa cinaa dhaabachuun saa waan gaariifi jaalatamaa ta'ee rakkoon isaa xiiqii caalaa jarjartii guddisuudha.”... jarjaruun isaa kun gaafa tokko lubbuu isaa galaafata” jedhu (fuula 4).

Jarjara baay'isuun Bagidduu akkuma jalqaba irratti himametti hiriira dabaree Awutobusii irratti waggaa hedduun booda, rasaasa Tolasaatiif isa saaxileera. “...Yoo tana Tolasaan ‘jarjaraan nama isatti deemu haatata jedhan’ jechuun sababa waldhabbii eeggata dabaree awutobusiidhaa godhatee guyyuma saafaya Bagidduu ajjeese,” (fuula 169).

Himegereen waa'ee Bagidduu ilaalchisee ibsame, sababa jarjartii guddisuuf akka du'u, ifatti kan kaayame waan ta'eef, akka fakkeenyoota armaan olitti dhihaatanitti qalbii dubbisaa rarraasuudhaaf humna cimaa hinqabu.

Himegereen mallattoodhaan (fakkoommiidhaan) agarsiifame waraabbii armaan gadii keessattis ni mul'ata.

... Yeroon ji'a Eebilaa keessa waan ta'eef duumeessi Arfaasaa haphiin ishee ... dhiiga laga guutee yaa'u malee bishaan hin fakkaatu.

Jaarsoleen baay'ee dinqaman. "maal jechaadha? ... eessaa dhufe? Jedhan.

... Tana booda hunduu callisanii yaadaan liqimfaman. Akka duubatti hindeebinee guyyaan guyyaa dhuma araaraati....jaarsoleen waan godhan wallaalan.... Maayirra mala baafatanii... iddoo araaraa dhaqan (fuula 98- 200).

Araarri sirna gumaatiin warra Niguseefi warra Tolasaa gidduutti raawwatamu gufuun akka isa qunnamu jaarsoliin bishaan tasa isaan qunname sanarraa hubataniiru. Garuu, karaa kamiin akka ta'u beekuu hindneenye "Bishaan kun eessaa dhufe? ... Roobni nuuf ifatti hinmul'anne kun eesaa dhufe? jedhan." Yaadni kun, qaamni isaan hin beekne tokko araara isaan raawwachuuf jedhan gufachiisuuf qophaa'uu isaa agarsiisa. "Jaarsolee keessaa Abbaan Daamaa 'dhiisaa kun milkii gaaridhaa. Bishaanichi bakka fedheeyis dhufu lagni guutuun hameenya maalitii qabaa mitii' jedhan. Abbaan Bultoo irraa fuudhee'...xinnooshii boora'uu kana malee' jedhan." Bishaan guutuun araarri sirna gumaatiin geggeeffamu sun raawwatee akka milkaa'an kan agarsiisu yoo ta'u, boora'uu isaa immoo, guutumaaguutuutti hojiirra akka hin oolle taasifamuu isaa agarsiisa. Haaluma kanaan, Tolasaan warra Nigusee wajjin gumaa baasee araaramus, firoottan Balaachoo gidduu lixanii danqaa itti ta'aniiru.

Yoo dhimmi warra Nigusee wajjin qaban araaraan xummuramu warri Balaachoo "du'a Bagidduutiifis Tolasaa shakkina" jechuu jalqaban. Shakkuu qofa mitii "dhimma kana gara seeratti dhiyeeffana" jedhanii gumgumuu qaban. Warri Tolasaatis waayee kana dhagahanii sodaa guddaan ittihazagame (fuula 202).

Gaaffiin jaarsolii "Bishaan kun eessaa dhufe?" jedhu, bakka kanatti deebi'e. Bishaanichi booruun tasa isaan qunname; firoottan Balaachoos tasa dhimma Bagidduu qabatani ka'uun dubbii xummuurame booressani.

"Biyya mootummaafi seerri jirutti nama ajjeesanii gumaa baasne jedhanii baacuun hindanda'amu" jechuun "nama nama ajjeesee odoo seeraan hingaafatamiin jirutu jira" jechuun nama dhugaaf quuqame fakkaatanii Tolasaan mana murtii olaanaa Asallaatti dhiyaatee seeraan akka gaafatamuufi himanni yakka ajjeechaa lubbuu namaa akka irratti banamu taasisan (fuula 214).

Maanguddoon biyyaas warri Niguseefi Tolasaa sirna gumaatiin araaramuu isaanii manamurtiitti dhihaatanii ibsan. Haata'u malee manni murtii olaanaa Asallaa yaada

maanguddoonni dhiheessan moggaatti qabee Tolasaarratti hidhaa waggaa digdamaa murteesse. “Manni murtii “... dhimma yakkaa akkanaarratti dhiifama gochuufi araaraaf jaarsoleetti dabarsuu hindandeenyu” jechuun ibse... Maayirrattis... haala hariiroo yakkaa keewwata 540 tiin hidhaan waggaa digdamaa isarratti murteeffame,” (fuula 216).

Adabbiin haala kanaan Tolasaarratti murtoofnaan, maanguddoonni sun oliyyannoo Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaatti akka dhiheessan maatii Tolasaa gorsan. Isaanis abukaatoo dhaabanii oliyyannoon karaa isaatiin akka dhihaatu godhan. Abukaatoon kun daaktuu sanaan fakkeeffame jechuudha. Maanguddoonni daaktuu erganii ofii gara riqichaatti akkuma deebi’an, dhimmichi gara Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaatti akka dhihaatu taasisanii ofii gara Abbootiigadaa dhaquudhaan karaa isaaniitiin dhugaa jiru mana murtichaa hubachiisan. “... Namni tokko si’a lama adabamuun jaarsolee jaarsummaarratti hirmaatan baay’ee gaddisiisee jaarsoleen biyyaa walqabatanii gara waajjira tokkummaa Abbootii Gadaa magaalaa Bishooftuu bahan,” (fuula 219).

Abbootiin Gadaas yaada maanguddootaa erga dhagahaniin booda, dhimmicha Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaatti dhihaachudhaan Abbootiiseeraa waan hubachiisaniif, hidhaan Tolasaa digdamarraa shanitti gadi bu’ee akka murtaa’u taasifame (fuula 222). Haala kanaan araari gumaadhaan taasifame gufuun isa qunnamee himegereen bishaan guutuu garuu, booruun fakkeeffame hiikni isaa barame.

Ragaalee armaan oliirraa akka hubatamutti qabxiiwwan agarsiistuu gocha egeree ta’an guduunfamarii dursa mul’atan, guduunfaan isaanii sadarkaa sadarkaadhaan deemsa seenaa asoosamichaa keessatti hiika argachaa dhufaniiru. Kunis waldiddaa namfakkiiwwan gidduutti taasifame (mul’ate) wajjin walitti hidhamuu isaanii agarsiisa. Waan ta’eefis, caacculeen asoosamichaa kan akka namfakkii waldiddaa isaan gidduutti raawwate qindoomina akka qabaatan taasisuu danda’eera. Kana malees, himegereen namfakkii Bagidduutiin walqabateen alatti warri kaan qalbii dubbisaa rarraasuudhaan seenicha duukaa akka bu’u gochuu kan danda’an waan ta’aniif, seenichi hawwataa akka ta’u gargaaruu kan danda’aniidha.

C. Addeessuu

1. Namfakkilee Balaacoofi Ganamoo

Asoosama kana keessatti malli barruu addeessuu faayidaarra ooluu isaa ragaaleen mul'isan ni jiru. Kanneen keessaa muraasni isaanii akka itti aanutti dhihaataniiru.

Odoo ta'eeti hafe malee odoo akka abbaa irrummaafi caaqa Ganamootti cubbuu itti hojjechuu dhiisii namni ol jedhee ija guutuudhaan isa ilaalu hinjiru ture. Garuu maal godhu gooftaanis gooftaa qabaa. Ganamo nama qabeenya guddaa qabu yoo ta'u Obbo Balaachoo Simee Godina Arsii Aanaa Leemuufi Bilbiloo keessatti baalabbaata Kojiiti.

Balaachoofti Ganamo yaadan qofa odoo hintaane dhaabinaanis faallaa waliiti. Balaachoon diimaa dheeraadha. Dheerina isaa kana kan saaxilu lafee babaldhaa isaatirraa foon dhabuu isaati. Ittuma goruu dide malee akka cooma muruufi daadhii dhuguun qallinni isaaf hinmalu. Ijji isaa gubbumarra kan tataa'an fakkaatu. Odoo funyaan qottoo fakkaatu sun jidduu isaanii jiraachuu baatee walitti kufuu hinoolan.

Obboo Ganamo garuu dhuguma faallaa Obbo Balaacchooti. Bifaan gurraacha. Hojjaan isaa gabaabaadha. Tumaaleyyii yeroo mara qalatu galata kan hindhabsiifne Obboo Ganamo mudoo qaba yoo jenne ilkaan isaa qofa. Ilkaan isaa kan gadi babbaye yoo ilaalan irga keessatti hammi hafe nijira hinfakkaatu. Gadi babbawuun isaanii odoo adaadii ta'aniillee amma tokko wayya ture. Garuu tamboon waan gurraachesseef ilkaan isaa nifokkisa. Tamboos ta'ee ancufa cirrifachuu hindanda'u. kanaaf yeroo hunda tufuu guddisa.

Ammas odoo ta'eeti hafe malee odoo akka hawaasa biratti beekamtii qabaachuufi nama naannawa sanitti dhalatee guddate ta'uufi akka baalabbaata taatu Kiristinnaa ka'i jedhamee Kiristinnaa ka'uu isaatii silaa Ganamootu baalbbaata ta'a ture. ...ulaagaan baalabbaatummaa akka hawaasa biratti ifatti beekamutti ... Bakkatti walcaalan haaqabaatan malee ulaagaa kana jarri lachuu niguutu. Balaachoofti kennamuu baalabbaatummaa kanaaf hawaasnillee baay'ee gumgume. "Seerri biyyaa faala'e" jedhu. Namoonni tokko tokkommoo "abbaa biyyummaa erga dhabnee oollee bullee jirraa faalla'uu seeraa hardha hubattuu" jedhu.

Kan ta'es ta'u jarri kun lachuu hawaasa biratti kan guddaa beekamani. Maaliin beekaman yoo jedhame, gara irra jiru kabajamuurra sodaatamuun beekamu. Quufaafi qabeenyaan beekamu.

Lamaan isaanii garuu gadoo guddaa walirraa qabu. "Maalirraa kan ka'e" jedhanii yoo gaafatan... lafa waantaa hedduu mootummaan oolmaa abbaan Balaachoo Obboo SimeeDaanyaachoo bara duula Minilikiifi bara waraana Oromoota Arsii biyyaaf oole jedhameekennaniif. Lafoota abbaa isaatirraa dhaale keessaa waantaa tokkoo Balaachoon nama tokkotti gurguree ture. lafuma kana deebisee Obbo Ganamottis gurgure. ...

... Balaachoonis taanan baalabbaatummaa isaatirratti qabeenya dabalatee quufaa waan ta'u wallaale. Dubartiin miidhagdee itti muldhannaan bira darbuun hinjiru. "Dhirsaa qabdii?" jedhee gaafachuu hinfedhu. Magaala keessatti dubartoonni inni itti deemu lakkoofsa hinqaban. Baadiyyaattis mana itti'ijaaree kan jiraachisu haadha ijoollee

isaatin ala niitii niqaba. Ammas kan biraa dabalachuuf sodaas ta'ee rakkoo wayituu hinqabu(fuula 3- 8).

Addeessi namfakkiiwwan kanneen irratti taasifame qabxilee hedduu kan of keessaa qabuufi seenichi fuulduratti akka deemuuf shoora olaanaa kan taphateedha.

2. Ayyaantuufi Tolasaa

Hardhallee geessuudha. Duruyyuu durba waggaa kudha sadii irraa eegaltee warra ishiitiif kan bishaan waraabdu Ayyaantuudha. Ollaa isaanii namni biraa waan hinjirreef bishaan waraabuudhaaf qofaa ishiiti laga buuti. Burqaan isaanii laga cinaa goda keessa jirti... Gaafa hunda akka waan yoo barfatte bishaan burqaadhaa dhumuu subiidhan baatee qorra akka waan daakuu lafarra firfirsanii yoo irra ijjetan kan miila nama adoochu san keessa daandii qalloo miilaa qabattee laga buutee bishaan waraabdi. Kan qorru qilleensaafi fixeensa qofa miti. Bishaanichumti waraabdullee wanta firijii yookin qorrisiistuu Waaqni boldha keessatti tolchee keessaa burqu fakkaata. Qorri isaa qubbeen namaa dhiisii xaasaa ittiin waraabanillee odoo miira qabaatee ni'adoocha (fuula 10-11).

Tolasaanis ... Horii yoo bobbaasu akka Ayyaantu yoo bishaan waraabdu daandii qalloo qabattee deemu odoo hintaane fixeensa hamaa miila namarratti adoochu san keessa miila kophee ofirraa hinqabneen loon faana jooruun isaaf dirqama. Miilli akkasitti adoodu qoreenillee yoo waraante itti hindhagahamu. ...Mana barumsaatti kubbaa yoo taphatu akka warra kaanii kopheen odoo hintaane miila qullaan. Kan nama dingu garuu miilli isaa adooduurraan kan ka'e yoo ijoollee waliin kubbaarratti lukaani walitti bu'an warra kophee kaawwatetu dhukkubsatee miila rarraafata. Isatti wawuu hindhagahamu (fuula 13-14).

Ibsii Ayyaantuufi Tolasaa wajjin walqabatee kenname kun naannoon jireenyaafi haalli jiruufi jireenyi isaanii maal akka fakkaatu kan agarsiisuudha. “Addeessuun namfakkii uffata, mana, magaalaa fi biyya isaa wajjin mala ittiin dhiheessaniidha. Ibsii akkasii kunis kaayyoo kan qabuufi seenicha tarkaanfachiisuu kan danda'u ta'a” (Zarihun 2003).

D. Waliin dubbii

Malli barruu bal'inaan asoosama kana keessatti mul'atu waliin dubbii namfakkiiwwan gidduutti taasifameedha.

1. Waliin dubbii Wadaryellashiifi Balaachoo

Wadaryellash: Sidubbisuun barbaada.

Balaachoo: Waayee maalii?

Wadaryellash: Ala kanatti walitti wacuurra mana wayyaa mana koottu.

Balaachoo: “Wacuurraa?” ...

Wadaryellash: Ati waanuma feete jedhi. Ani garuu naamusaan haasawuuf mana wayya jedheetan.

Balaachoo: Maal barbaaddammoo?

Wadaryellash: Koottu siin jedhee koottu nuuf wayyaa.

Balaachoo: Kan tolu nu lachuufuu erga ta’e tolee amma deemi asii boodan dhufaa. (fuula 63) ... hanga fuula 67 nideema.

2. Waliin dubbii Tasfaayee fi Walduu

Tasfaayee: Maaltu nan’aarsinee? Waan hedduutu nama aarsa. Haalli biyyattiin tun keessa jirtuufi irraa ka’umsa rakkoo biyyanaatituna’aarsa.

Walduu: Callisii biiraa kee dhugi. Isatu yoo nama dubbise malee ofii hindubbannee. Aartee maal fiddaa mitii?

Tasfaayee: Biyyanatti kan akka wallaalaa hirriba gaarii rafu, kan aarirraa fagaatee jiraatu hinjiru. Hagam yoo rakkate “Waaqayyootu natti fide” jedhee Waaqayyooti booya. Rakkoo namni isarratti hojjetu quba hinqabu, kanuma Waaqayyo itti fide se’a.

Walduu: kan kana hunda sidubbisu amma maaltu dhalate?... (fuula 156-166)

3. Waliin dubbii Abbaa Tolasaafi Abbaa Daamaa

...Jaarsi araara akka buusuf dura gaafatan Abbaa Daamaati. Abbaan Daamaa dhugaadha nama araara gumaa irratti muuxannoo guddaa qabu.

Abbaa Daamaa: “Tolee mee Waaqayyo yoo isinii fixe hinuma isinii ilaallaa jaarsa biraa eenyufaa filattan?”

Abbaa Tolasa: “Abbaa Bulloofi Abbaa Raggaasaa” ... (fuula 193-195)

4. Waliin dubbii jaarsolii biyyaafi firoottan Balaachoo gidduutti taasifame

... “Aadaan keenya gatii lubbuu obboleessa keenyaa nyaachuu miti. Akka dhiiga obboleessa keenyaa saree obaase dhiiga isaas lolaasuudha malee dhiiga obboleessa keenyaa dhiifamaan dahannee gumaa nyaachuu miti. Kun nuuf qaaniidha. Tarii isin seenaa abbootii keenyaa hinbeektan ta’a” jechuun dubbiin jaarsolee tuqan.

Jaarsolee keessaa Haaji Galatoo Diidoo waayee seenaa namichi irra deddeebi’ee dubbatutti aareti “lakkii nibeeknaa. Maaliif wallaala? Wallaalaa oollu Aannolee wallaallamoo yookiin Calanqoo daganna?” jedheen.

Jaarsoleen biyyaas dubbiin araaraa karaa gadilakkisuu ishii arganii dafanii dubbii karaatti deebisuuf jecha “lakkii akkasii mitii. Nuyi amma waayee seenaa odoo hintaane waayee gumaatiif dhufne. Isa gumaa qofa

haahaasofnu. Jarana gumaa fudhachuun sababa malee wanti guddaan dhiifama walii gochuudha. ... jedha. (fuula 207)
... “Jarana nuy kan rakkanne gaafa burranne. Yaadaan burranne, ilaalchaan burranne, bifaan burranne, burreen bifa tokkoo miti. Diimaafi gurraaha, diimaafi adii, adiiifi gurraacha yookin halluu lamaafi saniin oli. Kanaafuu buburreen walbiratti nimiidhaga malee yoomiyyuu bifa tokko hinta’u. ... (fuula 206 -214)

Kanamalees, waliin dubbii Bagidduufi Ayyaantuu, waliin dubbii Tolasaafi Ayyaantuu, waliin dubbii Niguseefi Ayyaantuu, Waliin dubbii Wadaryellashiifi Itaagany, waliin dubbii Bagidduufi Caalaa, waliin dubbii Obbo Ganamoofi Caalaa, waliin dubbii Obbo Ganamoofi Tuluu, waliin dubbii Bagidduufi namicha ollaa Itaagany, waliin dubbii Itaaganyiiifi Bagidduu, waliin dubbii Birriituufi Balaachoo, waliin dubbii Balaachooifi ashkaroota isaa,waliin dubbii Birriituufi Dabalee akkasumas waliin dubbii manamurtii keessatti taasifame asoosama kana keessatti kan mul’ataniidha. Kun seenaan asoosama kanaa bal’inaan kan barreeffame, mala barruu kanaan akka ta’e agarsiisa.

Waliin dubbiin namfakkiiwwan gidduutti taasifame ilaalcha, fedhii, kaayyoo,beekumsaafi kkf. isaanii maal akka fakkaatu hubachiisuuf haala mijaawaa uumeera. Akkasumas, waliin dubbiin taasifame umrii, sadarkaa barumsaa, ogummaa... namfakkiiwwanii wajjin kan walargateedha.Fkn.Waliin dubbiin Tasfaayee fi Walduu gidduutti taasifame (fuula 156- 166) siyaasa biyyattii irratti kan xiyyeeffate yoo ta’u, kunis barumsa isaan barataniifi amala hojii isaaniitiin kan walsimuudha. Waliin dubbiin Wadaryellashiifi Balaachoo (fuula 46- 47 fi 63-67) hariiroo isaan gidduu jiru irratti kan xiyyeeffateedha. Kan Bagidduufi namicha ollaa Itaaganyi gidduutti taasifames (fuula 141-148) dhimma irratti mari’ataa turan ilaalchisee yaadni jara lamaan keessaa maddu beekumsa isaan dhimmicha irratti qabaniin kan walgituudha. Yaadni tokkoon tokkoon isaanii kaasan eenyummaa isaanii ni agarsiisa jechuudha. Waliin dubbii bal’aa jaarsoliin biyyaa taasisan (fuula 193- 195, 206- 219) maalummaafi faayidaa sirna gumaa wajjin kan walqabate yoo ta’u, beekumsa aadaa maanguddoonni qaban agarsiisa. Dhimmi kun maanguddootaan ka’uufi afaan isaaniirraa akka dhaggeeffatamu taasifamuun isaa seenaan bakka kanatti dhihaate amanamummaa akka argatu taasisuu bira darbee barruu kanaaf miidhagina ta’eera. Keessattuu buburrachuu ilaalchisee yaadni isaan kaasan hedduu nama hawwata. Haata’u malee, buburrachuu Oromiyaafi Ameerikaa walbira qabanii yaadni

isaan kaasan, namoota beekumsa ammayyaa qabaniin kan dhihaate fakkaata. Odeeffannoo qaama biraarraa argatanitti kan fayyadaman yoo ta'eyyuu.

Karaa biraatiin, akka (Zarihun 2003) ibsutti waliin dubbiin ifaafi hanga isaa kan murtaa'e ta'uu qaba___ dheerachuu hinqabu jechuudha. Waliin dubbiin asoosama kanaa haala kanaan yoo ilaalamu, hedduun isaanii dheerataniiru. Waan ta'eefis, dubbisaa nuffisiisanii ijoon dubbii namfakkiiwwan kaasanii haasa'an seeraanyookiin xiyyeeffannoon akka hindhaggeeffatamne taasisuu danda'a. Namoonni dubbii dheeressan, dubbii isaanii keessaa kan dhaggeeffatamurra kan hin dhaggeeffatamnetu caala waan ta'eefi.

Walumaagalatti, asoosamni *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* malawwan barruu adda addaatti dhimma bahamee kan barreeffame yoo ta'u, marti isaanii bakka barbaachisaa ta'etti faayidaa irra kan oolan waan ta'eef, caacculeen asoosamichaa qindoominaafi tokkummaa akka qabaatan ta'eera. Kan akka hanqinaatti mul'atu dheerachuu waliin dubbii namfakkiiwwan gidduutti taasifame yoo ta'u, kun hawwatummaa seenichaa hir'isuu kan danda'u fakkaata.

4.2.4Xiinxala Dubbii Qolaa Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Miti*

Asoosama kana keessatti dubbiiwwan qolaa gasa garaa garaa argamuu isaanii ragaaleen agarsiisan armaan gaditti dhihaataniiru.

A. Akkee

- ... *Odoo funyaan qottoo fakkaatu sun jidduu isaanii jiraachuu baatee walitti kufuu hin oolan (fuula 3).*
- *Magaalummaan ishii asheeta bunaa isa reefu bilchaachaa jiru fakkaata(fuula 9).*
- ... *subiidhan baatee qorra akka waan daakuu lafarra firfirsanii yoo irra ejjetan kan miila nama adoochu san keessa ... bishaan waraabdi (fuula 11).*
- ... *bishaanichumti waraabdullee wanta firijii yookin qorrisiistuu Waaqni boldha keessatti tolche keessaa burqu fakkaata (fuula 11).*
- ... *erga kaatee akkuma harree kuntaala baatee ittanaa tabba baatuu ishiinis arganaa tabba baatee urufa qaxxaamurtee bishaaniin galti(fuula 11)*
- ... *akka madaa qubaa garaa isa gube (fuula 149)*

B. Iddeessa

- ... *garuu, kutaa saddeet gamoo warra Chaayinaa itti ta'ee kutaa saddeeti bira darbuu hin dandeenye (fuula 14)*
- ... *kan jaallatan dammuma, kan jibban qiraariirra qallata (fuula 46)*
- ... *dogoogoodhamoo baarree na seete kan midhaan qofa iiti guuttu! ... amma dogoogo ati itti deddeebitu tana siifhanqadhee... (fuula 47)*
- ... *harree malkaa didde ta'e. (fuula 54)*
- ... *fooxaa namni qarshii qabu marti xurii ittiin ofirraa haxaawatu ta'ee kanan hafe (fuula 121)*
- ... *mucaa morma bilbilaa dub goote (fuula 140)*
- ... *Dhimmi Bagidduu kun kaanan Tolasaan qeerransa madaaye ta'e (fuula 205)*
- ... *Burrachuun yookin okkotee baqsitu' ta'uun Ameerikaa kun immoo maal of keessaa qaba seetan? ... (fuula 211)*

C. Arbeessuu / ukukkubsee

- ... *qorrisaa odoo miira qabaatee xaasaa ittiin waraabanillee ni adoocha (fuula 11)*
- ... *miilli isaa adooduurraan kan ka'e yoo ijoollee waliin kubbaarratti lukaan walitti bu'an warra kophee kaawwatetu dhukkubsatee miila rarraafata (fuula 13-14)*
- ... *addeessi qoree nama baafachiisu bahee jira (fuula 114)*

D. Mallatummaa / fakkoommii

- *Mana hidhaa = bilisummaa dhabuun*
- *Bishaan booruu = nageenya dhabuu*
- *Ayyaantuu Barii = Oromiyaa*

Ragaalee yaada kana (Ayyaantuu Barii = Oromiyaa) mirkaneessan keessaa muraasni armaan gaditti dhihaataniiru.

1.Moggaasni maqaa ishee yommuu ilaalamu, Ayyaantuu Barii jechuun uumama ishee ganamaatiin kan eebbifamte, carraa qabeettii... jechuudha. Kun uumama lafa Oromiyaatiin fakkeeffama.

2.“Ayyaantuu Barii intala geechuu kaadhimaa Tolasaa jedhamu qabdu bareedina ishii argee irraa hafuu dadhabee humna qabeenya isaatti hirkatee Tolasaa dharumaan hanna harreetiin yakkee mana hidhaa buuse. Saniin booda Ayyaantu intala waggaa kudha sagalii jaarsi waggaa jahaatamaa cidha guddaa qopheessisee fuudhe (fuula 8).

Balaachoon bareedina Ayyaantuu argee irraa hafuu dadhabuunsaa saboonni Balaachoodhaan bakka bu'aman Oromiyaan lafa miidhagduu (lalistuu) jireenyaaf mijattuu ta'uu ishee wayita argan qabachuuf murteessuu isaanii kan mul'isu yoo ta'u,

kaadhimaa ishee Tolasaa maqaa balleessee hiisisee Ayyaantuu fuudhuun isaa immoo, Oromoota lafti Oromiyaa saboota biraatiin qabamuu ishee morman tooftaa adda addaatiin ofirraa ittisanii humnaan biyyattii qabachuu isaanii kan agarsiisuudha.

3. “Ayyaantu hanga guyyaa heerumtutti Tolasaan akka karchalle bu’es ta’ee Balaachoo wajjin akka ishiirratti qabsoo walqaban wanta beektu hinqabdu” (fuula 9) “hanga guyyaa heerumtutti ...” kan jedhu, erga heerumteen booda wanti hundumtuu akka ifa ta’eef kan agarsiisu yoo ta’u, kunis Oromoonni lafti isaanii saboota biraatiin qabamuunsaa miidhaa akka qabu kan hubatan oolanii bulanii ta’uusaa ibsa.

4. “... Bareedduu akkanaa argachuuf qabsoo guddaa gaafata. Hiriya malee qabsaawun karchallee nama buusee jaalallee ofiis maqaa gaariis nama dhabsiisa malee” (fuula 9). Qabsoo Oromoonni lafa keenya dabarsinee hin kenninu jechuun taasisanitti osoo hin milkaa’iin hafuu isaanii, akka yakkamtootatti lakkaa’amuu isaaniifi maqaa hin taaneen waamamuu isaanii ibsa.

5. “... warra ishiitiif Balaachoorraa uwwisaafi wanta cidhaan qopheessan jedhamee horii guddaan waan kennameef intalli tun baddee balaa guddaatu nutti dhufa jedhanii waan sodaataniif cimsanii eegan” (fuula 10). Habashoonni Oromiyaa kan qabatan humna cimaa waan qabaniif osoo hin taane, Oromoota tokko tokko faayidaan qabanii gargaarsa karaa isaaniitiin argataniin akka ta’e mul’isa.

6. “Shira inni ishiif Tolasaa irratti hojjete yeroof beekuullee baattu jaarsi akkana dulloome ishii fuudhuu isaatiif baay’ee aarte” (fuula 19). Jarri Oromiyaa qabatan kunneen biyyattii kan miidhan malee kan fayyadan akka hin taane agarsiisa.

7. “... aadaa waan ta’eefi gama kaaniin Ayyaantuun itti qabsaawuuf waan qophooftaaf harka baldhistee isa hin simanne. Faallaa kanaatiin isa eegde” (fuula 19). Diina isaan weeraruu dhufe Oromoonni callisanii ofirraatti ilaaluun aadaa isaanii akka hintaani, mormii kaasuu isaaniifi akka jarri yaadanitti salphumatti Oromiyaa dhuunfachuu akka hindandeenye ibsa.

8. “Jaarsichi gudeeda ishii saaquu hin dandeenye” (fuula 19-20). Akka salphaatti lafa Oromiyaa qabachuun habashootaaf akka hindanda’amne agarsiisa. “Tarii rifattee gudeeda

ishii saaqqi jedhee yaadee kaballaa itti cufe. Kunis haala hin salphisneef” (fuula 20). Lolli cimaan ummata Oromooratti banamus sodaatanii dafannii akka harka hin kennine agarsiisa.

9. “... intalli duraan isa rakkisuuf yaaltu siriidhaa fedhii isaa sossobuu qabde” (fuula 20). Kun amala Ayyaantuun erga jaarsicha wajjin jiraachuuf dirqamteen booda agarsiiste yoo ta’u, habashoonni Oromootarratti olaantummaa argachaa dhufuu isaanii agarsiisa. “... siriidhaa qorri qaamasaa oo’ina qaamashii dhaamsuu jalqabaa waan dhufeef isarraa gara abdii kutachuutti jirti” (fuula 21) . Jarri kun Oromiyaa sadarkaa irra jirturraa gadi buusaa deemuu isaanii hubachiisa.

10. “... Situ hidhaa keessan jira jedheef malee sifuudhuuf fuula hinmaru” (fuula 24). Oromiyaan namoota ishee bulchuu hin malleen buluu isheetiin bilisummaa dhabuusheefi ilmaan oromoos harka jara kanaatii baasuuf yaalii taasisan agarsiisa.

11. “... Ayyaantuuf dubbii kun san hunda liqimfamuufillee baatu filannoo biraa dhabdee amma Waaqayyoo furmaata isaa fidutti jettee afaan qabattee jiraachuu filatte” (fuula 133). Ayyaantuun harka Balaachootii baatee ilmasaa kan ta’e Bagidduu harka bu’uu ishee wayita bartetti hedduu jeeqamte. Garuu, waan gootu dhabnaan hanga Waaqayyoon gargaaree bilisa ishee baasutti eeggachuun dirqama akka itti ta’e kan agarsiisuudha. Kunis habashoonni Oromiyaa wal harkaa fuudhanii (aangoo waliif daddabarsaa) akka bulchan mul’isa.

12. “ ... siriidhaa lamuu dhiira kan jedhame anaaf hin malu. Hundi isaanituu nagaa kan naa fidan hin jiran. Maqaa jaalalaatiin walis galaafatanii anas rakkoo keessa na buusan malee jetti” (fuula 223).Walitti bu’iinsa qaamolee garagaraa gidduutti Oromiyaa keessatti taasifameen nageenyi biyyattiis akka boora’e agarsiisa.

“ .. Ayyaantuun ... diqaalaa abbaa isaa adda baaftte hin beeknellee ta’u mucaa argatte adabattee guddifachuu qabde” (fuula 224). Oromiyaa keessatti dhalatanii jaalalaan kan guddatan Oromoota qofa akka hin taane ibsa. Walumaagalatti, waraabbiiwwan armaan olii Oromiyaan Ayyaantuudhaan fakkeeffamuushee kanneen agarsiisaniidha. Gabaabumatti, Ayyaantuun jalqaba kan Tolasaa turte. Tolasaarraa Balaachoo Simeen

humnaan fudhate. Garuu isheen jaarsa kana waan jibbiteef, harkaa bahuuf tattaaffii taasisteen Nigusee Ganamootti dhufte. Kunis lola guddaa fidee osoo hin milkaa'iin hafe. Lola ka'e kanaan qaawwa uumametti lixee ilmi Balaachoo Bagidduun Ayyaantuu dhuunfate. Tolasaan kana dhgeenyaan Bagidduu ajjeesee Ayyaantuu bilisa baase. Niguseen bilisa ta'uu ishee hubannaan Balaachoo karaarraa maqsee Ayyaantuu fuudhe. Boodarratti immoo, Tolasaan deebi'ee dhufee Nigusee ajjeesuudhaan Ayyaantuu deebifate. Innis wajjin hin turree sababa ajjeechaa kanaan walqabsiisanii firoottan Balachoo mana hidhaa buusan. Isaan kun martinuu Ayyaantuun boqonnaa argattee jiraachuu akka hin danfeenye hubachiisu. Kunimmoo gochoota Oromiyaa keessatti qaamolee adda addaa gidduutti raawwatamaniin kan fakkeeffameedha.

Akkaataa kanaan barreessaan asoosamichaa jechootuma guyyaa guyyaa ittiin fayyadamnutti dhimma bahuun waa'ee "Oromiyaa" Ayyaantuu Bariin fakkeessee haala gaariin dhiheessuu danda'eera.

4.2.10 Jechama

Asoosama kana keessatti dhimmoota adda addaa ittiin ibsuuf jechamoonni hedduutti dhimma bahameera. Kanneen armaan gadii ragaadhaaf filatamaniiru.

- ...kan caalaatti **garaa nyaatemmo** lafa hedduu waan qabuuf... (fuula 6)
- ... Hunda caalaa kan **garaa isa gube** ... (fuula 6)
- ... Sanuu yoo barfate **ijji waan baay'atuuf** barii barraaqatiin ka'uun... (fuula 13)
- .. barumsaan **waljala dhaabbatan** (fuula 14)
- .. Tolasaan akkuma Ayyaantuu warra ilma **harka qallaa** waan ta'eef... (fuula 18)
- ... jaarsi akkana dulloome ishii fuudhuu isaatiif baay'ee aarte, **jibbas itti guduunfatte** (fuula 19)
- ... **ijji ishii baay'ee ariifate** (fuula 22)
- ... **ijji isaan lamaaniitu walirraa bu'uu didan** (fuula 22)
- ... **kolfa garaa dhufe** waan hin taaneef... (fuula 24)
- ... **dukknatti ija babaaftee** waan gootu dhabnaan... (fuula 29)
- ... uffata irraa mulquun dirra isa... ashkaroonna isaa **akka quncisan** godhe (fuula 3)
- ... Ati intalli akkana bareeddu maal jetteetii jaarsa **qarree du'aa jirutti** heerumte durumaa (fuula 41)
- ... **dugda natti garagalfatte** (fuula 47)
- ... dubbichi **abidda faana keessaa** itti ta'eera (fuula 55)

- ... dubbii kana **qilleensatti kenuu** yoo barbaadde malee ... (fuula 65)
- ... Jarri kun dulluma keessallee **walirraa hin dhaabbatanii** ? (fuula 74)
- ... odoo ishiin **raaree kana seentee hinxuraayin** baraaruun qaba ... (fuula 119)
- ... baay'ee itti **hadhaa'ee** ofitti aare. (fuula 141)
- ... ifaanis ta'ee **harka lafa jalaatiin** dhimmicha gara seeraatti dhiyeessuun ... tuffii gumaatiif qaban muldhisu (fuula 191)
- ... Sabni namatti mufannaan **samiin namatti gombifame** jechaadha (fuula 19)
- .. Tolasaan du'a Bagidduutiif shakkamee jira **luka nuuf haa kennatu** (fuula 204)

4.2.9.11 Mammaaksa

Asoosama Burreen Bifa Tokkoo Mitii keessatti yaadni kaafamuu barbaadame bal'inaan gosa afoolaa kanaan kan deeggarama yoo taa'u, kunis beekumsa aadaa namfakkiwwanii kan ittiin agarsiifameedha. Mammaaksonni armaan gadii akka ragaattii kan filatamaniidha.

- ... “nama tuffachuun gaarii miti. Kan tufftan maali ... nama gooti jedhama (fuula 8)
- ... “Kunuu warri rafnaani” jette sareen (fuula 15)
- ... kan dubartiin ergite du'a hin sodaatu ... jedhan (fuula 18)
- ... aannan dheebufis ta'eeti beelaafis ta'a jedhama (fuula 26)
- ... “waraabeche jarjaraan gaafa ciniina jedha mammaaksi warra sidaamaa” (fuula 26)
- ... dukkanaafi alagaatti ija hin baasanii... (fuula 29)
- ... gara cabeen haa yaa'u ... (fuula 29)
- ... foon ofii hin nyaanne sareeirraa hin dhoowwan jedhama (fuula 30)
- ... baddu baddi malee saree ija hin dhiqan (fuula 32)
- ... lama na hin suufan jette jaartiin qullubbii hattee (fuula 32)
- ... “Odoo nyaadhu naan jedhee akka abbaa kiyyaatti na kukkuta” jette ilmoon qurcii (fuula 41)
- ... itti citaa bishaan raafuutu gabbisa” jechuun ni danda'ama (fuula 44)
- ... xiiqiin haaduu nama liqimsiisa (fuula 46)
- ... “Gurri abbaaf hubboodha” jedhanii ... (fuula 55)
- ... ”Harkaan lafa dhahanii seexanaan of qixxeessan” jedhanii ... (fuula 56)
- ... “Harka cabsuu dadhabde dhungadhu” jedha mammaaksi Oromoo (fuula 57)
- ... “Hin sobdii malee warri waaroo tuni hinuma dhaamotti” jedhan (fuula 58)
- ... “warqee harkaa qaban akka maaliitti lakkaawwama” akka jedhan... (fuula 58)

- ... *“Gaabbiifi eegeen duuba dhufi” jedhanii ... (fuula 61)*
- *“Oliiqan surree bitate” jennaan waarofuu shan ergate... (fuula 65)*
- ... *kan cinaan hin beekne cinaachaa cabsan hin beektu (fuula 72)*
- ... *“sareen warra nyaattuuf dutti” jedhanii ... (fuula 83)*
- ... *“Odoo hin hubatin qubaa hin gubatin” jedha Oromoon (fuula 124)*
- ... *“Na nyaattu na nyaadhu malee yaa waruu bishaan gadii ol hin boorawu’ jette harreen” jedhanii (fuula 135)*
- ... *“Obsan aannan goramsaa dhugan” jedhama (fuula 141)*
- ... *waan hunda yoo dubbatan garaan duwwaatti nama hafti (fuula 142)*
- ... *“siwuu si eeganii atimmoo mana eegdaa” jetteen (fuula 160)*
- ... *walii galan alaa galan jedhama mitiiree (fuula 201)*
- ... *“saani takka sa’a ari’atte salphaatti biraa hin haftu” jedhani akkuma sa’aa san ta’uu isaaniti (fuula 202)*
- ... *warri biyyaa hamma biyyaatii ulfaata (fuula 210)*
- ... *Dhiisi mee obboleessa koo “mi’a walfakkaatu walbiratti fannisu” jedhanii ... (fuula 212)*
- ... *‘ beekaan waan dubbatu beeka, wallaalaan garuu waan beeku dubbata’ jedhan (fuula 212)*
- ... *Garagalcha Waaqaa miilli mataa hooqa (fuula 213)*
- ... *“Tafkiin lafatti wal nyaattu namarratti wal baatti ” jedhan (fuula 214)*
- ... *“Beekadheen yoo jalaa bahan” jedhama (fuula 217)*
- ... *Namni mana tokko ijaaru citaa wal hin saamu (fuula 219)*

Ragaaleen armaan olii akka mul’isanitti asoosama kana keessatti mammaaksonni, jechamoonniifi dubbiiwwan qolaa ni argamu. Keessattuu jechamoonniifi mammaaksonni heddumminaan faayidaa irra oolaniiru. Dubbiin tokkoon tokkoon namfakkiiwwanii isaan kanaan dabaalameetu dhihaate. Namfakkiiwwan asoosama kanaa hedduun isaanii barumsa ammayyaa hin baranne. Warri baratanis Tasfaayee, Walduufi namicha ollaa Itaaganyiin alatti kaan kutaa 8^{ffaa} bira hin dabarre. Kanaaf, yaada isaanii beekumsa aadaatiin deeggaranii yoo dhiheessan hubatamu. Kunis yoomessaafi namfakkiiwwan asoosamichaaf filatamaniifi dubbiin isaanii / akkaataatti yaada isaanii ibsan gidduu qindoominni jiraachuu isaa agarsiisa. Akkasumas, yaada qabatee ka’e ittiin ibsachuuf filannoo barreessichaa ta’uu isaas ni mul’isa.

4.2.5 Xiinxala Ak- barruu Asoosamichaa

A. ijaarsa himaa

Odoo ta'eeti hafe malee odoo akka abbaa irrummaafi caaqa Ganamootii cubbii itti hojjechuu dhiisii namni ol jedhee ija guutuudhaan isa ilaalu hin jiru **ture. Garuu** maal godhu gooftaanis gooftaa qabaa (fuula3).

... Gadi babbawuun isaanii odoo adaadii ta'anillee amma tokko wayya **ture. Garuu** tamboon waan gurraachesseef ilkaan isaa ni fokkisa (fuula 4).

... Ammas **odoo ta'eeti hafe malee** odoo akka hawaasa biratti beekamtii qabaachuufinama naannawa sanitti dhalatee guddate ta'uufi "akka baalabbaata taatu Kiristinnaa ka'i" jedhamee Kiristinnaa ka'uu isaatii silaa Ganamotu baalabbaata ta'a **ture. Garuu** wanta caaleen ifatti beekamuullee baatu baalabbaatummaaf kan filatame Obboo Balaachoodha. (fuula 4)

Ulaagaan baalabbaatummaa akka hawaasa biratti ifatti beekamutti **nama** hawaasa biratti fudhatama qabu, **nama** mootummaan amanu, **nama** qabeenya qabu keessattuu kan lafa qabu, ilmma **nama** jabaa yookin beekamaa kan ta'e. Bakkatti wal caalan haa qabaatan malee ulaagaa kana jarri lachuu niguutu. (fuula 5)

Balaachooft kennamuu baalabbaatummaa kanaaf hawaasnillee baay'ee gumgume. "Seerri biyyaa faala'e" **jedhu**. Namoonni tokko tokkommoo "Abbaa biyyummaa erga dhabnee oollee bullee jirraa faala'uu seeraa hardha hubattuu" **jedhu**. (fuula 5)

Kan ta'es ta'u jarri kun lachuu hawaasa biratti kan guddaa beekamani. **Maaliin beekamanyoo jedhame**, gara irra jiru kabajamuurra sodaatamuun **beekamu**. Quufaafi qabeenyaan **beekamu**. (fuula 5)

Lamaan isaanii garuu gadoo guddaa walirraa qabu. "**Maalirraa kan ka'e**" **jedhanii yoogaafatan** keessa bektuun yoo himtu, "lafa waantaa hedduu... keessaa waantaa tokko ... gurgure. Lafuma kana deebisee Obboo Ganamoottis gurgure. Kanarraa kan ka'e ... walfalmisiise **jedhama**. (fuula 5)

Falmii bara dheeraaf **takka** aanaatti, **takka** konyaatti, **takkammoo** kutaa biyyaatti yeroo biraammoo ol iyyannoon mana murtii waliigalaa Finfinneetti walfalmisiise. (fuula 6)

... **Kancaalaatti Ganamo garaa nyaatemmo** " lafa hedduu waan qabuuf lafa bakka naaf buusa" jedhee yoo Ganamo falmii banu...

... **Hunda caalaa kan garaa isa gube** kana hunda falmaa bahee ... yeroo dhumaatiif Ganamotti murtaa'e. (fuula 6)

... namichuma kana gonbisee bosonatti galuu fedhee **ture. Garuu** kutannoo kan isa dhoowwe mucaa isaa fudhatee **akka bosonatti hingalle**... mucaa isaa qeyeetti dhiisee **akka bosonattihingalle** na jalaa ajjeesu jedhee sodaate. (fuula 7)

... dubartii bareedduun fuula kenniteefi dhiisii akkanaaanuu inni barbaannaan "raajii maalitiin harkaa baati" **jedhama**.

... Nigusee kan dargaggoon baay'een waayila godhataniif niitii isaaniirraa dhoorguuf fakkaata. **Akkamitti yoo jedhame** ... (fuula 22)

... Garuu dhugaan jiru kana hunda nyaata dhabeeti guddatee **jedhamullee baatu**, nyaata yookin sibiila kaasutu isa furdise **jedhamuullee baatu** ... (fuula 44)

... Hiriyoonna isaa akka yeroo mara dubbatanitti bakka dhugaan itti haqanqaalamtee Bagidduun hin dhabamu. Miidhamaa cinaa yoo dhaabbatu nama ani beeku, fira kiyya, alagaadha, hiyyeesa, dureessa, beekaadha, wallaalaadha, hin jedhu (fuula 45).

Bgidduudhaaf murteessaan **dhugaa** qofa. Dhimma **dhugaadhaa** fuulleen simata malee tooftaan sirreessa hin jedhu. **Xiiqiin** isaa daangaa hin qabu. **Xiiqii** kanaan haadhuma isaatitti baye fakkaata. (fuula 45)

... Maaltu sitti hirdhate? Kan nyaattu hin dhabne, kan dhugdu hin dhabne, callistee taa'uu qofa dadhabdee? (fuula 47)

... Magaalaan tun Finfinnee jedhamti ture. Maqaa kana kan baaseef **warra** ishiirra jiraachaa ture **jechuudha**. Maqaa Finfinnee jedhu kana kan baasuu danda'an **warra** afaan jecha kanaa dubbatan Oromoota **jechuudha**. Kanarraa kaanee abbaan biyyaa magaalaa kanaa Oromoodha **jechuudha** (fuula 146- 147).

... Jarana nuy kan rakkanne gaafa **burranne**. Yaadaan **burranne**, ilaalchaan **burranne**, bifaan **burranne**. Burreen bifa tokkoo miti. Diimaafi gurraacha, diimaafi adii, adii fi gurraacha yookin halluu lamaafi sanii oli (fuula 208).

... “Qaamni haala biyyaafi aadaa biyyaa hin eegne biyya kamuu keessa jiraachuu hin danda’u. “Warri biyyaa hamma biyyaati ulfaata” kan jedhamu kanumaafii mitii? Nubira yoo gawu wanti hundi **maaliif** fashala? Aadaan keenya **maaliif** jiga?” jedhe sagalee aaritiin Abbaan Booraa (fuula 210).

Ijaarsa himootaa armaan olii keessatti irra deddeebiin jechootaa mul’atan kaayyoodhaan kan taasifaman ta’uu isaa yaadolee keessatti argamanirraa hubachuun ni danda’ama. Kunis yaada ibsamaa jiruuf xiyyeeffannoon addaa kennamee akka hubatamu taasisuufi.

Karaa biraatiin, walqabsiistonni “–illee, malee,” akkasumas jechii “siriidhaa” jedhu, guutummaa barreeffamichaa keessatti irra deddeebi’anii kan mul’atan yoo ta’u, irra deddeebiin inni kun loga asoosichaa wajjin kan walqabatu fakkaata.

Ijaarsa himaa asoosama kanaa keessatti irra deddeebiin barbaachisaa hin taanes ni mul’ata. Kanaaf himoota ragaa ta’uu danda’an keessaa muraasni isaanii armaan gaditti dhihaataniiru.

... Jibba bishaan waraabuu kanarraa kan ka'e... “bishaan hin dhuginaa” jechuudhumatu Ayyaantu hafa ture. Jibbi kun jaalalatti jijjiiramee yeroo ammaa kana gara galgalaa bishaanitti taphatee bishaan fixu siriidhaa Ayyaantuudha (fuula 12). Kan jala murame qooda maqaatiin bakka buufamuu ni danda'a ture.

... Erga baruumsa jalqabee waggaa kudhalama. Garuu kutaan saddeeti gamoo warra Chaayinaa ittita'ee kutaa saddeeti bira darbuu hin dandeenye (fuula 14). Kan jala murame qooda maqaatiin bakka bu'uu ni danda'a.

... Gaaf tokkoo ashkarri gaangee fe'eefii gabaa baatee nama uffata hodhu biratti safaramtee uffata hodhisiifachuuf jecha gabaa Roobii baate (fuula 21). Gaaleen “gabaa baatee” jedhu kan jalqabarratti argamu, irra deddeebii hin barbaachifneedha.

... ilmi Balaachoo kan alatti dhalatee isaan biratti guddate kan umriin hangafa Ayyaantu ta'u Ayyaantu bira dhufe (fuula 39) . Kanneen jala muraman lamaan keessaa tokko qooda maqaatiin bakka bu'uu ni danda'a.

... Bagidduun ganda hiriya isaa ganda Caalaa dhufe (fuula 71). “ganda Caalaa” kan jedhu ibsa dabalataa waan ta'eef, qoodduun(,) gargar baafamuu qaba.

... Yaada kanas Ayyaantuuf dhiheessinaan “iddoo gaaridhaa ana natti toleera. Maal qaba yoo asuma turre?” jetteen Ayyaantuun (fuula 124). Hima kana keessatti jechi jala sarame irra deddeebii barbaachisaa hin taaneedha.

... Bagidduun “Ahaa! Sitti toleeraa!” jedheen Bagidduun dubbiin wanta yaadaa tureen walqabateef (fuula 125). Hima kana keessattis kan jala sarame irra deddeebii hin barbaachifneedha.

... “Siriidhaa eenyu jedhaayii” **jechuun** “anatu jedhe” **jechuun** harka baasee itti mul'ise. (fuula 168) “jechuun” lamaan keessaa tokko hafuu qaba.

“... Garuu maqaan koo kun **ana** baay'ee **na** marara malee” jetteen Ayyaantuun (fuula 180). Hima kana keessatti jechoonni “ana fi na” jedhan tokkuma. Lamaan keessaa tokko hafuu qaba.

B. Dogoggora qubeefi sirna tuqaalee ijaarsa himaa asoosamichaa keessatti mul'atu

Ragaalee rakkoo kana agarsiisan keessaa muraasni isaanii akka fakkeenyaatti dhihaataniiru.

... Bareeduu akkanaa argchuuf qabsoo guddaa gaafata (fuula 9).
...oolee bulees ta'u irraanfachiisee hamma gadoo isaa baafatutti
hindiisu(fuula17)
... Galgala lammataa akkauma ta'e ta'ee .. (fuula 20)
Qawwee jechaann galaaxumaa wayyaa (fuula 23)
... deebisitee dhiifte (fuula 28)
... hinbaadhu jedhe didee ture (fuula 28)
... ilma isaa akka ishii guddisiisaa jiru Dabaleen obboleetii isaa
Birriituutti hime. ...yoo horiii ittiin guddistu ta'e salphaatti kennaafii ...
(fuula 52)
... akka duraan roqomte oddo hin taane... (fuula 67)
... dubbachuuf yaalee wanti dubatu jalaa badee bakkuma dhaabatetti
gogee hafe (fuula 100)
... Nigusee gargaaruuf guddaa oddoo itti yaadin tasuma itti gale (fuula
138)
... Tolasaanis ogasuu hordofee dhufe... Saniin booda namuu oddoo isa
hin gaafatin... (fuula 167-168)
... Loltuu Dargii kan adda waraanaatii dheesse dhufetu ajjeese... (fuula
169)
“... nama biraatiin ajjeesisinaa laata” yaada jedhuun ... (fuula 170)
... Ayyaantu niitii Balaachoo Simee... ilma dhirsaa wajjin bade jedhanii...
(fuula 179)
... namni nama jibbee gadoo baatee... Dhibamaa xinsamuuti ta'a (fuula
20)

Ragaaleen armaan olii akka mul'isanitti ijaarsa himoota keessa dogoggorri qubee waan jiruuf, yaadni isaan dabarsan haala barbaadamuun osoo hin hubatamiin hafaniiru.

Haaluma walfakkaatuun, ijaarsa himaa asoosamichaa keessatti yaadoleen mallattoo waraabii keessa jiran martinu qubee xiqqaadhaan kan eegalaman yoo ta'u, yaadoleen duraafi duuba isaa jiranis sirna tuqaalee barbaachisanitti fayyadamuun ifa akka ta'an hin taasifamne. Kun faayidaa qubee guddaaniifi sirna tuqaalee tokko tokkoof xiyyeeffannoon akka hin kennamne agarsiisa.

Kana malees, jechoonni lama akka jecha tokkootitti walitti maxxananii yoo barreeffamanis darbee darbee ni mul'ata. Kanneen armaan gadii akka fakkeenyaatti dhihaataniiru.

... Tolii “nadhaqabi!” jetti. Innis ... eessattan sidhaqaba?” ... (fuula 17)

... Yoo nafuudhuu baatte niitii dhirsa qabdu faana galuun ni danda'amaa? (fuula 24)

... sifuudhuuf fuula hinmaru (fuula 24)

... Maal intalti tun nagoowoomsuu ishiitimoo ... (fuula 28)

Himoota armaan olii keessatti kan jala sararaman martinuu jechoota lama lama of keessaa qabu. Isaan kun jechoota tishoo waan hin taaneef, haala kanaan qubeeffamuun isaanii hubannaaf nama rakkisa.

Gabaabumatti, rakkoon ijaarsa himaa asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti mul'atu, irra deddeebii jechootaa hin barbaachifne, dogoggora qubee, hanqina itti fayyadama sirna tuqaaleefi qubee guddaa, akkasumas jechoota lama akka jecha tokkootti walitti hidhuun barreessuu / qubeessuu akka ta'e waraabbiiwwan armaan olii ni mul'isu. Yaadni mallattoo waraabbii keessaa hima of danda'een kan ibsamu waan ta'eef, qubee guddaadhaan eegalamuu qaba. Kana malees, yaadni mallattoo waraabbii duraafi booda jiru akkuma barbaachisummaa isaaniitti tuqaalee kan akka qoodduutiin gargar bahuu qaba. Kun bakka tokkottillee barruu asoosamaa kana keessatti hin mul'anne. Akkasumas himoonni dhedheeroon, darbee darbee ciroo of danda'aafi hirkataan sirna tuqaalee barbaachisan of keessaa waan hinqabneef, dubbisaan bakkatti afuura fudhatu dhaba. Keessattuu yaadni himoota dhedheeroo nama harkaa badaa deema. Haaluma walfakkaatuun dogoggorri qubee jechoota keessatti irra deddeebi'ee mul'ateera. Kanaaf, jechoonni akkasii hiikni isaanii osoo hin hubatamiin hafaniiru jechuudha. Karaa biraatiin, irra deddeebiin jechootaa darbee darbee mul'ates yaadni ibsame akka barbaadametti akka hin hubatamne taasisuu danda'a; miidhagina barreeffamichaas ni hir'isa. Jechoonni lama akka jecha tokkootitti qubeeffamuunis yaada himichaa irratti dhiibbaa ni qabaata. Walumaagalatti, ragaaleen armaan olii qabxileen afran kunneen barruu asoosamaa kana keessatti xiyyeeffannoo akka hin arganne hubachiisu.

4.3. Walfakkeenyaafi garaagarummaa asoosama dibaafiasoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii*

Xiinxalli asoosamoota kanneen irratti taasifame yaaxxina bifiyyee bu'uura taasifachuuni. Xiyyeeffannaan yaaaxxinichaas wantoota asoosamoota kanneen ijaaranii akka

dhaabbatan taasisan irratti. Xiinxalli walfakkeenyaafi garaagarummaa asoosamoota eeraman irratti taasifames qabxii kana irratti kan fuuleffateedha.

Asoosamoonni *dibaa*fi *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* walfakkeenyas, garaagarummaas ni qabu. Qabxilee irratti walfakkaataniifi adda adda ta'an armaan gaditti walduraa duubaan dhihaataniiru.

4.3.1. Walfakeenya isaanii:

A. karaa ijaarsa caacculee isaaniitiin

- Asoosamootnilamaanuu seenaawwan xixiqqoo seenaa guddicha asoosamichaa ijaaruu danda'an of keessaa ni qabu.
- Gochoonniifi ta'iinsonni asoosamicha keessatti argaman sababaafi bu'aan walqabatanii waan dhihaataniif, jaargochaaleen xixiqqoo asoosamoota kanneenii sadarkaalee jaargochaa keessa darbanii xumura irra gahuun waan ittiin agarsiifamuu barbaadame agarsiisuu danda'aniiru.
- Namfakkiiwwan hedduu kan of keessaa qaban yoo ta'u, hirmaannaa seenicha keessatti qabaniin guguddoo xixiqqoon akkasumas, saakumee / protagonist /fi masaaneen /antagonist/ adda baasuun kan danda'amuudha. Kana malees, namfakkiiwwan guguddoo asoosamoota kanneenii ulaagaalee kalaqqii namfakkiiwwanii guutanii kan argaman yoo ta'u, asoosama *dibaa* keessatti kalaqqii Foozii irratti, asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti immoo kalaqqii Ayyaantuu irratti ergaa gama isaaniiin dabarfamuu barbaadame wajjin walqabatee yoo ilaalamu hir'inni qabxii tokko, tokkoo irratti mul'achuunis walfakkeenya isaanii.
- Waliddaawwan asoosamoota kanneen keessatti mul'atan hedduun isaanii waliddaa mul'ataa (alaa) yoo ta'u, marti isaanii sababa amasiisaa irraa kan ka'aniifi iccitii tokko saaxiluun kan xumura irra gahaniidha.
- Asoosamoota lamaanuu keessatti yoomessa asoosamichaa keessaa bakki seenaan itti raawwate kallattiin yookiin ifatti agarsiifamani. Kana malees, yoomessi asoosamichaaf filatame ergaa barruu sanaan dabarsuu barbaadame akkaataa agarsiisuu danda'anitti kalaqamanii kan argaman yoo ta'u, gochi namfakkiiwwaniifi waliddaan isaan gidduutti uumames yoomessicha irratti kan hundaa'eedha.

- Seenaan asoosamoota lamaanuu gosa ijaa lamatti dhimma bahuun kan dhihaate yoo ta'u, gosoota ijaa faayidaa irra oolan keessaa ijji hunda-beek lamaanuu keessatti ni mul'ata.
- Caacculeen asoosamichaa kan akka yoomessaafi gochi namfakkiiwwanii akkasumas, waldiddaan isaan gidduutti uumame, walitti hidhamiinsa waan qabaniif, asoosamoota lamaanuu keessatti miidhagina barruu sanaa ta'aniiru. Kana malees, caacculeen kunneeniifi kanneen biroo wayita sakatta'aman ergaalee xixiqqoo dhaamsi guddaa asoosamichaa irraa ijaaramuu danda'u of keessaa kan qabaniidha.
- Tokkoon tokkoon caacculee asoosamoota lamaanuu waa'ee Oromoofi Oromiyaa irratti kan xiyyeeffatan ta'uun isaaniis wantoota ittiin walfakkaatan keessaa qabxii kan biraati.

B. karaa mala barruu isaaniitiin

Asoosamoonni lamaanuu malawwan barruu gosa afuritti / himegere, addeessuu, duubdeebbiifi waliin dubbiiti gargaaramuun kan barreeffaman yoo ta'u, tokkoon tokkoon malawwan kanneenii qindoomina caacculee asoosamichaaf waan gumachan kan qabaniidha.

C. Karaa ak- barruu isaaniitiin

➤ Asoosamoonni kunneen karaa filannaa jechaafi ijaarsa himaatiinis walfakkeenya qabu. ijaarsa himootaa keessatti irra deddeebiin jechoota, gaaleewwaniifi ciroowwanii kaayyoodhaan taasifame, kan dhimma ibsamuu barbaadameef xiyyeeffannoo kennuuf gargaaran keessatti ni argamu. Akkasumas, filannaan jechootaa isaanii namfakkiiwwan seenaa asoosamichaaf filataman wajjin qindoomina kan qabuudha. Kana jechuun dubbiin namfakkiiwwanii akkaataa kalaqqii yookiin eenyummaa isaanii wajjin kan deemu yookiin kan isaaniin ibsuudha, jechuudha. Gabaabumatti, ak-barruun barreessitoota kanneenii bakka iitti walfakkaatu qaba. Ijaarsa himaa wajjin walqabatee walfakeenyi isaanii inni biraa immoo, duraa duubni jechootaa himoota keessaatti argaman seera afaanichaa hordofuun kan naqaman ta'uu isaati. Karaa biraatiin, himoota isaanii keessatti dogoggora qubee, hanqina itti fayyadama sirna tuqaaleefi jechoota lama akka jecha tokkootti qubeessuun mul'achuu isaas wanta irratti walfakkaataniidha.

D. Karaa itti fayyadama dubbii qolaatiin

- Barruuwwan lamaanuu keessatti dubbii qolaa kan akka iddeessaa, akkee, arbeessa, habalaka, fakkoommii dhimmoota adda addaa ittiin agarsiisuuf faayidaa irra oolaniiru. Fakkeenyaaf, bifaa, amala, soorummaa, hiyyummaa, miidhaa, haala naannoo jireenyaa namfakkiiwwaniifi qileensa isaa, yoomessa seenaan asoosamootaa agarsiisu keessatti dhiibbaa sana Oromoo irra gahe haala gaariin ittiin agarsiisuun danda'ameera.
- Yaadni gidduugaleessaa asoosamoota lamaan kan ibsame fakkoommiidhaani. Asoosama *dibaa* keessatti 'ODA555-2,' *dibaa*,' 'magaalaa Hinguuftuu' yaada gadifageenya qabutu ittiin fakkeeffame. Yaadni guddichi asoosamichaas qabxilee kanneen keessatti hammatameera. Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti immoo, jireenyi ummata Oromoo sirnoota adda addaa keessatti maal akka fakkaatu, bu'aa ba'ii jireenyaa namfakkii Ayyaantuu Barii keessa dabarteen fakkeeffameera. Ergaan guddichis achi keessaa argama.

Kana malees, jechomoonniifi mammaaksonni asoosamoota eeraman keessatti kan argaman yoo ta'u, yaada dabarsuu barbaadame haala gaariin ittiin ibsachuuf faayidaa irra kan oolan ta'uunis qabxilee walfakkeenya barruulee kanneeniiti.

4.3.2. Garaagarummaa isaanii

A. karaa ijaarsa caacculee isaaniitiin

- Seenaawwan xixiqqoo asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* namfakkii olaanaa asoosamichaan akka walqabatan waan taasifameef, seenaan guddichi asoosamichaas walqabatiinsa kana irraa sirriitti mul'achuu danda'eera. Kana malees, yaa'i yaadaas osoo hin gufatiin kan dhangala'e yoo ta'u, seenaawwan xixiqqoo asoosama *dibaa* keessatti argaman garuu, haala ittiin namfakkii olaanaa wajjin walqabate sirriitti waan hin mul'anneefi tooftaan ittiin seeneffames walqabatiinsa yaadaa asoosamichaa irratti dhiibbaa waan geessiseef, qindoominni cimaa ta'e seenaawan kanneen gidduutti mul'achuu hin dandeenye. Kanaaf, seenaan guddaa asoosamichaa jiraachuun isaa yoo hubatamellee haala barbaadamuun qindaa'ee kan mul'ate miti.

- Jaargochaaleen xixiqqoo asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti argaman walqabatanii jaargocha guddicha asoosamichaa uumanii kan mul'atan yoo ta'u, asoosama *dibaa* keessatti immoo, qindoominni isaanii cimaa waan hin taaneef, adduma adda taa'anii mul'atu.
- Namfakkiiwwan guguddoo asoosama *Barreen Bifa Tokkoo Mitii* keessa jiran hundi isaanii Godina Arsii irraa kan argaman yoo ta'an, asoosama *dibaa* keessatti Finfinnee dabalatee kan Godinaalee Oromiyaa adda addaa hirmaachisuuf yaalameera. Kana malees, asoosamni *dibaan* namfakkiiwwan barumsa ammaayyaa barataniin kan guuttame yoo ta'u, kan *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* garuu, barumsa ammayyaatiin hedduu kan deeman miti.
- Bakka seenaan asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* itti raawwate naannoo Oromiyaa keessaa Godina Arsii fi magaalaa Finfinnee keessatti kan daangeffame yoo ta'u, kan asoosama *dibaa* naannoo Oromiyaa keessaa magaalaa Finfinnee, Godina Wallagga Bahaafi Harargee Bahaa akkasumas, seenaa Awurooppaa keessatti raawwatames of keessaa ni qaba. Karaa biraatiin, seenaan asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* Sirnoota Mootummaa Hayilassillaasee, Dargiifi Ihaadeeg walduraa duubaan kan agarsiisuu yoo ta'u, seenaan asoosama *dibaa* Sirna Mootummaa Ihaadeeg irratti xiyyeeffata. Akkaataan yeroo raawwii seenaa isaanii kan agarsiifame immoo, asoosama *dibaa* keessatti gochaafi dubbii namfakkiiwwaniin yoo ta'u, asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti garuu, dubbii gocha namfakkiiwwaniin akkasumas, maqaa sirnichaa kallattiin dhahuudhaani.
- Seenaan asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* gosoota ijaa hundabeekiifi ija ak-diraamaatiin kan seenefame yoo ta'u, kan *dibaa* ija ramaddii tokkoffaafi ija hundabeekiitiindhihaate. Ija jijjiiruun seenessuu wajjin walqabatee, seenaan asoosama *dibaa* jeeqamuun tokkummaa yaadaa seenichaa kan isa mudate yoo ta'u, asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti garuu rakkinni kun hin mul'anne.

H. **Karaa ak- barruu isaaniitiin**

- Himoonni asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti argaman dhedheeroo, kan asoosama *dibaa* keessatti argaman immoo baay'inaan gaggabaaboodha. Kana

malees, jechoonni asoosamicha keessatti argaman garmalee filatamoofi kallattii adda addaatiin hiikamuu kan danda'ani. Asoosamni Burreen Bifa Tokkoo Mitii jechoota guyyaa, guyyaatti kan gargaarame yoo ta'u, dhimma ka'eef ittiin galma geessisuu danda'eera. Fakkeenyaaf, kirisitinnaa ka'i jedhamee ka'uu isaatii Ganamootu baalabbaata ta'a. garuu maal godhu gooftaanis gooftaaqabaa Tolasaan hattuu harreeti, Niguseen hattuu midhaaniiti, kan qabnu walumaan qabnaa eessaa fidde kan keenyaafi kan keessanii kana? (jecha Bagidduuti), oolmaa abbaan Balaachoo bara lola Oromoo Arsiifi Minilik mootummaa oole jedhamee kennameef..., isaan kunneen jechoota guyyaa, guyyaati. Garuu, ergaa guddaa of keessaa qabu.

- Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti irra deddeebiin jechootaa hin barbaachifne darbee darbee kan mul'atu yoo ta'u, asoosama *dibaa* keesstti haalli kun hin mul'anne.

C. Karaa itti fayyadama dubbii qolaatiin

Asoosama *dibaa* keessatti dubbiiwwan qolaa baay'inaan kan argaman yoo ta'u, yaada dabarsuu barbaadameef humna cimaa ta'aniiru. Asoosamni *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* immoo, mammaaksaan kan guutame yoo ta'u, kunis kaayyoo barreeffamichaaf gumaacha mataa isaatii kan qabuudha. Garaagarummaan itti fayyadama jechootaa asoosamoota kanneen gidduutti mul'ates eenyummaa namfakkiiwwanii asoosamichi of keessaa qabu irraa kan maddeedha.

D. Karaa miidhaginni isaanii addatti ittii mul'ateen

Miidhaginni asoosama *dibaa* irra jireessa kan mul'atu karaa filannaa jechootaa, itti fayyadama dubbii qolaafi ijaarsa himootaa keessatti irra deddeebii qaamolee afaanii adda addaa kaayyoodhaan taasifamaniin xiyyeeffannoon dhimma dubbatamaa jiru sanaaf akka kennamu taasisuu isaa, akkasumas sagalee (tone) akkamiin akka dubbatamaa jiru agarsiisuu danda'uu isaatiini. Miidhaginni asoosama Burreen Bifa Tokkoo Mitii irra caalaatti kan mul'atu, caacculee asoosamichaa gidduu qindoominni cimaan jiraachuu isaatiin yoo ta'u, kanaafis gargaarsa guddaa kan taasise malawwan barruu itti fayyadame haala ta'uu qabuun dhimma itti bahuu isaatiini.

Walumaagalatti asoosamoonni xiinxalli irratti taasifame lamaan Afaan Oromootiin barreeffamuu isaanii dabalatee wantoota isaan walfakkeessan kan qaban ta'uu isaaniifi bakka itti adda addummaan isaanii mul'atus qabxileen armaan olii ni eeru.

Boqonnaa shan : Guduunfaafi yaboo

5.1 Guduunfaa

Asoosamni hojii kalaqaa barreeffama holoolootiin dhihaatu yoo ta'u, qabiyyeen isaa haala jiruufi jireenya hawaasaati. Jiruufi jireenyi kun waan hedduu of keessatti qabata. Isaan kana kallattii barbaadaniin barruu asoosamaatiin haala gaariin ibsanii dhugaa hawaasa keessa jiru ittiin calaqqisiisuuf, ijaarsi caacculeefi ak-barruun asoosama sanaa akkasumas, qindoominni gidduu isaanii jiru of eeggannoon raawwatamuun murteessaadha. Hojiin gama kanaan hojjetamu cimina qabaannaan dhimmi barruun asoosamaa sun qabatee ka'ees cimina argatee galma isaa bira gahuu danda'a jechuudha. Ta'uu baannaan, faallaa isa kanaatu irratti mul'ata. Kaayyoon qorannoo kanaas asoosamoota qorannoo kanaaf filataman keessatti ijaarsaafi qindoominni caacculee, malawwan barruu (walsimsiistota), ak-barruu (filannaa jechootaafi ijaarsa himootaa) isaanii, akkasumas walfakkeenyaafi garaagrummaa asoosamoonni lamaan qaban sakatta'uun agarsiisuudha. Haaluma kanaan asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman keessaa asoosama dheeraa Gaaddisaa Birruun barreesse, *Burreen Bifa*

Tokkoo Mitiifi kan Yaasoo Kabbabaan barreesse, dibaa kan jedhu irratti xiinxalli taasifameera.

Xiinxalli taasifame yaaxxina bifiyyee bu'uureeffachuun yoo ta'u, asoosamoota eeraman gadifageenyaan dubbisuudhaan ragaa funaaname, qabxilee xiyyeeffannoo yaaxxinichaa wajjin walsimsiisuun qaacceffamee mala qorannoo akkamtaatiin ibsamee jira. Adeemsa kanaanis ciminaafi hanqina gama ijaarsa caacculeefi qindoomina isaan gidduu jiru, filannoo jechootaafi ijaarsa himootaa, malawwan barruu isaanii agarsiisuuf yaalameera. Kana malees, lamaan isaanii wal bira qabuun tokkummaafi adda addummaa isaanii agarsiisuufis yaaliin taasifameera. Ciminniifi hanqinni haala kanaan bira gahames tokkoon tokkoon kaayyolee qorannichaa wajjin walqabsiisuun armaan gaditti dhihaataniiru.

5.2 Cimina

Akkuma armaan olitti ibsametti kaayyoowwan qorannoon kun qabatee ka'e keessaa inni tokko ijaarsi caacculee asoosamoota filatamanii maalakka fakkaatu agarsiisuudha. Kanas yaada beektotaa wajjin walqabsiisuun yoo ilaalamu ciminni armaan gadii keessatti mul'ateera.

- ❖ Asoosamni dheeraan jireenya dhala namaa kallattii adda addaa irraa agarsiisuu ni danda'a. Haaluma kanaan asoosamoonni lamaanuu seenaawwan adda addaa kanneen qabxii xiyyeeffannoo mataa, mataa isaanii qaban, garuu walqabatani seenaa guddicha asoosamichaa ijaaruu danda'an of keessatti qabatani mul'ataniiru. Seenawwan kunneen asoosama *Burreen Bifa tokkoo Mitii* keessatti walqabatani walirratti ijaaramuun seenaan guddichi asoosamichaa akka mul'atu taasisaniiru. Kana malees, yaa'i yaadaa seenaa asoosama kanaa jalqabaa hanga xumuraatti osoo hin gufatiin dhangala'uu danda'eera.
- ❖ Asoosamni dheeraan jaargocha dheeraa qaba. Kana jechuun jaargochaalee xixiqqoo isa guddicha ijaaruu danda'an of keessaa qaba jechuudha. Bifuma

kanaan gochoonniifi ta'iinsonni asoosamoota eeraman keessatti argaman sababaafi bu'aan walqabatani jaargochaalee xixiqqoo kanneen sadarkaalee jaargochaa keessa darbuun ijaaraman of keessaa ni qabu. Asoosama *Burree Bifa Tokkoo Mitii* keessatti jaargochaalee xixiqqoo gidduu qindoominni cimaan ni mul'ata. Waan ta'eefis, walirratti rarra'anii jaargocha guddaa asoosamichaa ijaaruu danda'aniiru. Ijaarsi caasaa jaargocha asoosama kanaa wantoota miidhagina barruu asoosamichaa agarsiisan keessaa qabxii isa tokkooffaadha.

- ❖ Gosoota waldiddaa asoosama tokko keessatti argamuu danda'an keessaa asoosamoota lamaanuu keessatti baay'inaan kan argaman, waldiddaa mul'ataa / waldiddaa alaa jalatti kan ramadamaniidha. Gama ijaarsa isaanitiin yommuu ilaalaman walitti bu'iinsi qaamolee adda addaa gidduutti taasifame ka'umsa amansiisaa qaba. Kana malees, humnoota kaayyoofi fedhii mataa isaanii qabaniifi waan hundaanuu walgitan gidduutti kan taasifameedha. Kana irraa ijaarsi waldiddaa asoosamoota kanneenii ulaagaalee kalaqqii waldiddaa beektoonni lafa kaa'an kan guute ta'uu isaatu hubatama.
- ❖ Asoosamni dheeraan namfakkiiwwan guguddoofi xixiqqoo hedduu ofkeessaa qabaachuu waan danda'uuf, asoosamoonni lamaan kunis gosoota namfakkiiwwan kanaa heddumminaan of keessaa ni qabu. Namfakkiiwwan guguddoo irratti xiyyeeffachuun ijaarsi isaanii wayita ilaalamu hedduun isaanii ulaagaalee kalaqqii namfakkii guutanii kan kalaqamaniidha. Kana malees, gochiifi dubbiin isaanii, waldiddaan gidduu isaaniitti mul'ate yoomessa keessa socho'aniin kan walargateedha. Kunis ijaarsa caacculee kanneen gidduu qindoominni jiraachuu isaa agarsiisa. Qabxilee miidhagina barruu asoosamoota kanneen agarsiisan keessaas inni tokko kana.
- ❖ Yoomessi asoosama dheeraa bal'aadha. Asoosamoonni kunneenis yoomessa bal'aa kan qaban yoo ta'u, tooftaalee yoomessi asoosama tokkoo ittiin agarsiifamuu danda'uun akka mul'atan taasifamaniiru. Seenaan asoosama *Burren Bifa Tokkoo Mitii* kan raawwate magaalaa baadiyyaa Godina Arsii keessatti argamaniifi magaalaa Finfinnee keessatti yommuu ta'u, yeroon isaa immoo, sirna Mootummaa Hayilasillaasee, Dargiifi Ihaadeegi. Kan asoosama *dibaa* immoo magaalaa Finfinnee, Godina Harargee bahaa, Dhiha Oromiyaa

magaalota Shaambuufi Dambidoolloo akkasumas, Awurooppaa Jarman keessatti yoo ta’u, yeroon raawwii seenichaas sirna Mootummaa Ihaadeeg irraatti kan xiyyeeffatuudha. Faayidaa yoomessi qabu keessaa inni tokko ergaa dabarsuu barbaadameef haala mijeesuudha. Asoosamoota kanneen keessattis yoomessi kalaqame caacculee asoosamichaa kanneen biroo wajjin walitti qindaa’uu waan danda’eef, qabxii xiyyeeffannoo asoosama sanaaf halluu ta’ee akka mul’atu taasiseera. Qabxiin kunis miidhagina barruu asoosamoota lamaaniituu kan agarsiisuudha.

- ❖ Seenaan asoosama *Burreen Bifa tokkoo Mitii* ija ramaddii sadaffaa hundabeekiifi ija ak-diraamaatiin kan dhihaate yoo ta’u, waljijjiirraan ijaa of eeggannoon kan taasifame waan ta’eef, tokkummaan yaada seenichaa osoo hin jeeqamiin yaa’ee xumurarra gahuu danda’eera. Kunis qabxilee miidhagina barruu asoosama kanaa agarsiisan keessaa isa biraati.
- ❖ Tokkoon tokkoon caacculee asoosamoota kanneenii wayita xiinxalamu ergaaleen xixiqqoofi yaada wiirtuu asoosamichaa hubachuun ni danda’ama.
Kaayyoon qorannichaa inni biraan ak- barruu asoosamoota kanneenii addeessuu yoo ta’u, filannaa jechotaafi ijaarsa himootaa kan ilaallatuudha. Haala kanaan xiinxala taasifame irraa wanti hubatame,
- ❖ Ijaarsa caacculee kanneen akka namfakkii, yoomessa, waldiddaa akkasumas guutummaa barreeffama asoosama *dibaa* keessatti jechoonni faayidaarra oolan filatamoofi yaada ibsuuf humna cimaa kan qaban ta’uu isaaniitu hubatama. Filannaa kana keessa dubbiiwwan qolaa, jechamootaafi mammaaksonni kan argaman yoo ta’u, bal’inaan kan mul’atan dubbiiwwan qolaa kan akka iddeessaa, akkasaa, habalaka, ukukkubsee, walqabsiisa seenaa, fakkoommiifi k.k.f. Kana malees, jechamoonni dhimma kaasuu barbaadame wajjin walqabatan hedduun kan keessatti argamaniidha. Dubbiiwwan qolaafi jechamootaan alattis jechoonni barruu kana keessa jiran kallattii adda addaatiin kan hiikamuu danda’aniifi dhimma kaasuu barbaadame haalaan akka ifu gochuu kan danda’ani. Kunis miidhagina barruu asoosama kanaaf gumaachi isaa olaanaadha.
- ❖ Filannaa jechootaa asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessattis dubbiiwwan qolaa kan akka iddeessaa, akkeefi fakkoommii, jechamootaafi mammaaksonni

kan argaman yoo ta’u, kanneen keessaa mammaaksonni heddumminaan faayidaarra oolaniiru. Yaadni namfakkiiwwan asoosamichaan dhihaatu martinuu mammaaksaan kan dabaalameedha. Namfakkiiwwan asoosamichaa hedduun isaanii barumsa ammayyaa kan hin baranneefi kan baratanis sadarkaa tokkooffaa bira kan hin dabaree waan ta’aniif, yaada isaanii beekumsa aadaa qaban wajjin walqabsiisanii yoo ibsan hubatamu. Kunis eenyummaa namfakkiiwwaniifi dubbiin isaanii walsimuu isaa agarsiisa. Filannaan jechootaa asoosamoota lamaanuu keessatti eenyummaa namfakkiiwwanii asoosamichaaf filataman wajjin kan deemuu danda’eedha.

- ❖ Ijaarsa himootaa asoosama *dibaa* keessatti irra deddeebiin sagalootaa, gaaleewwaniifi ciroowwan bal’inaan kan mul’atu yoo ta’u, yaada ibsuu barbaadameef xiyyeeffannoon akka kennamuu gochuuf kan raawwatame ta’uu isaatu hubatama. Haalli kun hanga asoosama *dibaa* baay’achuu baatus asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessattis faayidaarra ooleera. Gama duraa duuba jechootaa himoota keessa argamaniin yoo ilaalamu immoo, asoosamoota lamaanuu keessatti seera afaanichaa hordofanii kan qindaa’an yoo ta’u, keeyyattoonni barreeffama asoosama *dibaa* himoota gaggabaaboo irraa kan ijaaramaniidha.

Malawwan barruu (walsimsiistota) asoosamoota filatamanii addeessuun/ ibsuunis kaayyoo qorannoo kanaati. Kallattii kanaan xiinxalli ragaalee irratti taasifame akka agarsiisanitti, asoosamoota lamaanuu keessatti malleen barruu himegere, addeessuu/ibsuu, duubdeebbiifi waliin dubbiin kanneen ifanii mul’ataniidha.

- ❖ Malli barruu himegere gocha gara fuulduraa seenaa asoosamichaa keessatti raawwataman gamanumaan kan ittiin agarsiifamuudha. Asoosamoota kanneen keessattis malli kun faayidaa irra kan oole yoo ta’u, akkaataatti ibsameenis waldiddaan namfakkiiwwan gidduutti uumamuu danda’u keessatti agarsiifameera. Kun immoo, seenichi qalbii dubbisaa rarraasaa akka deemuuf humna ta’uu danda’eera. Kana malees, yaadni gocha gara fuulduraa agarsiisuuf guduunfame deemsa seenaa asoosamichaa keessatti suuta suutaan hiikamanii mul’achuu danda’aniiru.

- ❖ Malli barruu asoosamoota kanneen keessatti mul'atu inni biraan duubdeebiidha. Malli kun ammarra dhaabbatanii isa darbe tooftaa ittiin dhiheessani. Asoosamoota kanneen keessattis mala kanaan eenyummaa namfakkiiwwanii isa ammaatiif eenyummaan isaanii inni duraa ka'umsa ta'uunsaa ittiin agarsiifameera. Haala kanaan waldiddaa cimaan gidduu isaaniitti akka uumamuuf wanti sababa ta'e akka mul'atu gochuuf, haalli mijaawaan ittiin uumameera. Kana malees, bakki jalqabaafi xumuraa duubdeebiwwanii ifatti waan mul'atuuf, tokkummaan yaadaa asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* osoo hin jeeqamiin, haala gaariin akka walqabatu ittiin taasisuun danda'ameera.
- ❖ Addeessuun namfakkiiwwan naannoo jireenyaa isaanii wajjin agarsiisuuf akka fayyadu beektoonni ni ibsu. Asoosamoota kanneen keessattis faayidaan mala kanaa mul'ateera. Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti eenyummaan namfakkiiwwan Ayyaantuufi Tolasaa, sadarkaan jireenyaa isaanii, jaalalli isaanii yeroo ijoollummaa ibsa naannoo jireenyaatiin walqabsiifamee akka mul'atu taasifame. Ciminna waldiddaa Balaachoofi Tolasaas ka'umsi maal akka ta'e hubachiisuu akka danda'utti kan dhihaateedha. Asoosama *dibaa* keessattis addeessi iddoofi namfakkiiwwanii haala gaariin kan raawwate waan ta'eef, seenaa asoosamichi qabatee ka'e wajjin walitti hidhamiinsa guddaa kan qabuufi waan ibsamuubarbaadame haalaan agarsiisuu kan danda'e akkasumas, kaayyoonbarreeffamichaa kan keessatti mul'atuudha.
- ❖ Waliin dubbiin mala barruu asoosamoota lamaanuu keessatti bal'inaan mul'atu yoo ta'u, ilaalcha, kaayyoo, fedhii, beekumsa ,...eenyummaa namfakkiiwwanii ittiin agarsiisuun danda'ameera. Ergaan asoosamoonni kunneen dabarsanillee waliin dubbii namfakkiiwwan gidduutti taasifamerraa akka hubatamutti qindaa'ee dhihaateera.

Walumaagalatti, malawwan barruu adda addaa asoosamoota eeraman keessatti dhimma itti bahame, caacculee isaanii gidduu qindoominni akka jiraatu taasisuu danda'aniiru. Keessattuu asoosamni *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* qindoomina gaarii akka qabaatu kan taasifame, malawwan kanaani.

Kaayyoon qorannoo kanaa inni kan biraa ija yaaxxina bifiyyeetiin asoosamoonni bara takko bahan kunneen maal akka fakkaatan walbira qabuun agarsiisuudha. Akkaataa kanaan wayita ilaalaman ciminni isaan waliin qaban qabxilee aramaan gadii irratti mul'ateera:

- ❖ Caacculee asoosama tokko ijaaran of keessaa qabaachuu isaaniifi tokkoon tokkoon isaaniis ulaagaalee kalaqqii beektonni kaa'an guutanii kan kalaqaman ta'uun cimina asoosamoota lamaanuuti.
- ❖ Filannaan jechootaa isaanii namfakkiiwwan asoosamichaaf filataman wajjin akka walsimutti taasifamuun isaa cimina asoosamoota lamaan kana walfakkeessuudha.
- ❖ Caacculee asoosamichaa kan akka namfakkii, waldiddaafi yoomessa gidduu qindoominni gaariin mul'achuuniifi ergaan asoosamichaas akka keessatti calaqqisu taasifamuunis cimina asoosamoonni kunneen irratti walfakkaataniidha.
- ❖ Malawwan barruu gosa garaagaraatti fayyadamanii caacculee asoosamootaa walsimsiisuun isaaniis walfakkeenya gama cimina isaaniitiin mul'atuudha.
- ❖ Asoosama dheeraa **Afaan Oromootiin** barreeffamee hawaasichi akka keessatti of ilaalu taasisuun isaanii cimina irratti walfakkaatani.

Cimina addatti qabaniin wayita ilaalaman immoo, seenaawwan asoosama *Burreen Bifa TokkooMitii* haala gaariin wal qabachuun, waldiddaawwan asoosamichaas walirratti ijaaramuun jaargochi cimaan akka uumamuu ta'uun, seenaan asoosamichaa ijawwan lama waljijjiiruun kan dhihaate yoo ta'u, jijjiirraan gosa ijaa kan taasifame of eeggannoo cimaan waan ta'eef, qindoominni yaadaa seenaa asoosamichaa akkuma eggametti xumurarra gahuu danda'uun cimina asoosama kanaati. Kana malees, ijaarsa yoomessa isaa keessatti sirnoota sadii walduraa duubaan akka mul'ataniifi namfakkiiwwan asoosamichaas sirnoota sadanuu keessa akka jiraatan taasisuudhaan waldiddaa isaan gidduutti uumame wajjin walitti qindeessee, jiruufi jireenyi Oromoo sirnoota kanneen keessatti maal akka fakkaatu agarsiisuu danda'uun isaas cimina asoosama kana keessatti mul'ateedha.

Akkaataatti yaadoleen asoosama *dibaa* itti qindaa'an garmalee miira namaa ofitti harkisuu kan danda'an yoo ta'u, kunis filannaa jechootaafi ijaarsa himaa asoosamichaa irraa kan burqeedha. Jechoonni seenaan asoosamichaa ittiin ijaarame yaadaafi kaayyoo

barreeffamichaa galmaan gahuuf humna cimaa kan qaban ta'uun cimina asoosamni kun addatti qabuudha.

5.3 Hanqina

- ❖ Asoosama *dibaa* keessatti seenaawwan xixiqqoo seenaa guddaa asoosamichaa ijaaruu danda'an yoo jiraataniyyuu qindoominni gidduu isaanii jiru laafaa waan ta'eef, seenaan guddichi asoosamichaa haala barbaadamuun mul'achuu hin dandeenye. Kana malees, seenaan addaan mummuramee haala qindoomina hin qabneen walitti makamee waan dhihaateef, yaa'i yaadaa seenichaa walqabatee dhangala'uu irratti hanqinni mul'ateera.
- ❖ Gochoonniifi ta'iinsonni sababaafi bu'aan walqabatani jaargochaalee xixiqqoo ijaaran jiraatanis walirratti rarra'anii jaargocha guddicha ijaaruudhaaf hojiin hojjatame, asoosama *dibaa* keessatti laafaadha.
- ❖ Asoosama *dibaa* keessatti namfakkiiwwan guguddoo gaheen isaanii walitti dhihaatu lamaa ol ni jiru. Kanaaf, goobaangaleessi asoosamichaa isa kam akka ta'e afaan guutanii dubbachuun nama rakkisa. Namfakkiin seenaan asoosamichaa irratti naanna'u sirriitti ifa bahee hin mul'anne. Namfakkii goobaangaleessa fakkaatu wajjiniinis seenaawwan hedduun akka walqabatu taasisuuf hojii guddaan hin hojjetamne. Seenaan walqabataan akka dhabamu wantoota taasisan keessaas qabxiin tokko isa kana.

- ❖ Seenaan asoosama *dibaa* ija ramaddii tokkoffaafi ramaddii sadaffaa hundabeekiin kan seeneffame yoo ta’u, waljijjiirraa ijaa irratti of eeggannoon taasifame laaffaa waan ta’eef, tokkummaan yaadaa seenichaa akka jeeqamu taasiseera.
- ❖ Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti kalaqqii namfakkii Ayyaantuu karaa bifa isheetiin ibsi kennameefi dhimmi bifa ishee kanaan walqabatee ka’e osoo wal hin gitiin hafeera. Asoosama *dibaa* keessattis gama kalaqqii namfakkii Fooziitiin loga Afaan Oromoo isheef filatame haala ta’uu qabuun dubbisiisuu hin dandeenye. Kunis kaayyoo logni sun filatameef bakkaan gahuu irratti gufuu kan ta’uudha. Karaa biraatiin, namfakkiiwwan kanneen amananii fudhachuunis nama rakkisuu danda’a.
- ❖ Asoosamoota lamaanuu keessatti dogoggorri qubee, dogoggorriifi hanqinni itti fayyadama sirna tuqaaleefi qubguddeessaa, akkasumas jechoota lama akka jecha tokkootti qubeessuun mul’ateera. Akkasums, asoosama *dibaa* keessatti hanqinni walsimannaa matimaafi gochimaa, namfakkiin tokko loga sagaleerratti hundaa’e garaa garaa waljijjiiree yoo dubbatu darbee darbee ni mul’ata. Rakkoowwan mul’atan kunneen yaadni himootaa osoo hin hubatamiin akka hafan taasisaniiru. Kana malees, asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti irra deddeebiin jechootaa hin barbaachifne darbee darbee kan mul’ate yoo ta’u, gutummaa barreeffamichaa keessatti immoo walqabsiistonni “– illeefi malee” jedhaniifi jechi “siriidhaa” jedhu bakka dhabamanii hin qaban. Kun immoo, hawwatummaa seenichaa kan hir’isuu danda’uudha.
- ❖ Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti himegereen waa’ee namfakkii Bagidduu wajjin walqabte sababa jarjaruu isaatiin akka du’u ifatti waan himameef, qalbii dubbisaa rarraasuu keessatti humna cimaa kan qabuu ta’ee hin argamne.
- ❖ Asoosama *dibaa* keessatti seenaan yaadannoo Jaal Guddisaa keessatti bifa duubdeebiitiin bal’inaan dhihaate, qabsoo biyya keessatti namfakkiiwwan adda addaa taasisaa jiraniif ka’umsi maal akka ta’e of keessatti qabatee jira. Garuu, qabsoo biyya keessaa kanaafi yaadni duubdeebii kanaa akkaataa barbaadamuun walitti hidhamee mul’achuu hin dandeenye.

- ❖ Waliin dubbiin namfakkiiwwan gidduutti taasifame keessaa hedduun isaanii waan dheerataniif, hawwatummaa seenaa asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* irratti hamma tokko dhiibbaa irraan gahuu danda'eera.

Hanqinni asoosamoota lamaan walfakkeesuu dogoggora qubee, sirna tuqaaleefi qub-guddeessaa, akkasumas jechoota lama akka jecha tokkootti qubeessuufi kalaqqii namfakkiiwwan dhimmi guddaan asoosamootaa ittiin ka'eef of eeggannoo gochuu dhiisuudha. Irra deddeebiin jechootaa hin barbachifnee asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti mul'atu, seenaawwan xixiqqoo, jaargochaaleen xixiqqoo asoosama *dibaa* haala ta'uu qabuun walqabachuu dhabuuniifi, ija seenessaa waljijjiiruu irratti of eeggannoo gochuu dhabuun asoosama kanaa hanqinaalee asoosamoota kanneen adda adda taasisani.

5.4 Yaboo

- ❖ Asoosamni *dibaan* seenaawwan gaggaarii hundeessee of keessaa qabu, walqabatanii qindoominni gaariin gidduu isaaniitti osoo mul'ate, akkasumas jaargochaaleen xixiqqoon walirratti rarra'anii jaargocha guddichaa haala gaariin mul'isuun danda'amee kitaabichi guddina hogbarruu Afaan Oromoo keessatti iddoo guddaa ni qabaata.
- ❖ Namfakkii olaanaan sirriitti akka mul'atuufi seenaan asoosamichaas tooftaalee adda addaatiin isa wajjin akka walqabatu osoo taasifamee, seenaan asoosama *dibaa* walqabtee yaa'uu ni danda'a ; miidhaginni barruu isaas ni dabala.
- ❖ Kalaqqii namfakkiiwwanii tokko tokko keessatti dhimma gama isaaniin kaafamuu barbaadame wajjin akka walsimuuf of eeggannoon osoo taasifamee amanamummaan hojii asoosamootakanneenii caalaatti ni dabala.
- ❖ Gosoota ijaa lamatti fayyadamanii seenaa dhiheessuun of eeggannoo cimaa waan barbaaduuf, asoosama *dibaa* keessattis kun osoo raawwatamee barruu asoosamaa gaarii ta'uu danda'a.
- ❖ Asoosama *Burreen Bifa Tokkoo Mitii* keessatti irra deddeebii jechootaa hin barbaachifne hambisuuf, tooftaalee adda addaa kan akka qooda maqaan bakka

buusuu, jecha masootti fayyadamuu yookiin jechichi keessa beekkannoon akka hubatamu taasisuun osoo bira darbamee gaarii ta'a.

- ❖ Ijaarsa himaa keessatti dogoggora qubeefikan sirna tuqaalee hambisuuf hamma danda'ame of eeggannoon osoo taasifamee akkasumas, sooftiweeriin Afaan Oromoo hojiirra akka ooluuf qaamni dhimmi ilaaluu osoo irratti hojjetee rakkoon kun fala argachuu ni danda'a; hogbarruun barreeffamaa afaanichaas qulqullina qabaatee sadarkaa isaa kan eeggate ta'a.
- ❖ Asoosama *dibaa* keessatti walsimannaa matimaafi gochimaatiif of eeggannoon osoo taasifamee, yaadni ibsamuu barbaadame ifa ta'uu danda'a. Akkasumas, loga namfakkii tokkoof kenname osoo hin jijjiirramiin akka itti fufu taasifamee seenaan dhihaate amanamummaan isaa ni dabalata.
- ❖ Waliin dubbiin namfakkiiwwan gidduutti taasifamu, asoosama *Burreen Bifa TokkooMitii* keessatti dheerinni isaa osoo murtaa'ee/ daangeffamee barruun asoosamichaa miidhagina ni dabalata.

Wabilee

Abdii Waaqgaarii (2007/ 2015). “Qaaccessa Asoosamoota *Tuullaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa*,” Yaaxxina Bifiyyeetiin : Addis Ababa University: MA thesis Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii

Abdusalaam Hasan (2010).” *Xiinxala GoobaangaleessotaKallattii SadarkaaleeGadaa Oromoofi Qooddachiisuun: Asoosamoota Godaannisaafi Kuusaa Gadoo Keessatti*” Yuunivarsitii Addis Ababaa: BA Thesis Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii

Addunyaa Barkeessaa (2015). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee

Asafaa Tafarraa (2009). *Eela: Seenaa Ogbarruu Oromoo*. Finfinnee: Far East Printing PLC.

Barnic. E. (1989) . *Literature. USA*: Harcourt Brace Joranovich, inc.

Berhanu Mathewos (1993). *Fundamentals of Literature*. Addis Ababa: Addis Ababa University press.

- Caaltuu Waarqinaa (2005/ 2013). “Xiinxala Waldhabbiifi Ergaa Asoosama *Faaya Mormaa*” Yuunivarsitii Finfinnee: BA Thesis Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fookloorii
- Crimson. R. (2012). *The Every thing Writing Series*. USA: Admas Midia. A division of FTW.
- Dean. N.(2006). *Discovering Voice*. Florida: Library of Congress Catalog in publication data.
- Depryck. K. (1993). *Evaluation and Paradox Knowledge, Evaluation and Paradox*. USA: State University of New York Press.
- Dutton, Richard (1984). *An Introduction to Literary Criticism*. England: Longman York
- Ehrenhaft. G. (2010). *English Literature and Composition 3rd ed*. USA: Barrons Educational Series, inc.
- Fedhasaa Taaddasaa (2013). *Subii: Bu’uuraalee Ogbarruu Oromoo*. Finfinnee: Oromiyaa
- Fiqaaduu Qana’aa. (2012). “Qaaccessa Waliddaafi Fakkoommii Asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa”. Addis Ababa University: Un published MA Thesis.
- Gaddisaa Birruu (2007/ 2015). *BURREEN BIFA TOKKOO MITI*
- Griffth. K. (2011). *Writing Essays About Literature. A Guide and Styles Sheet 8th ed*. USA: UHL.
- Kerchevel. J. (1997). *Bulding Fiction: How to develop plot and Structure*. USA: The Universtiy of Wisconsin press.
- Kirszner and Mandell (1994). *Fiction Reading Reaction Writing*. USA: Horcourt Brace and Compene.
- Klarer. M. (1999). *An Introduction to Literary Studies*. USA and Canada: Tylor and Francis group.
- Lodge.D. (1988). *Modern Criticism and Theory*. Long man: London
- M.A.R. Habld. (2003). *Modern Literary Criticism and Theory History*. United Kingdom: Black Well Publishing Ltd.
- Printing press.
- M. Ellis. J. (1974). *The Theory of Literary Criticism: A Logical Analysis*. USA: University Of California press Ltd.Florida.
- Raymond.W.(1992).*The Poetics of mind. Figurative Thought. Language and understanding*. Cambridge University: Cambridge University press.

R.E.Myers (2008). *Figures of speech. A study and practicing Guide*. USA: teaching and learning Company.

Ricoeur (1975). *The Rule of Metaphor*. United Kingdom: Taylor and Francis group.

Trimmer, J.F. (1985). *Fiction*. Ball State University: Harcourt Brace Jovanovich Inc.

Turco. L. (1999). *The Book of Literary Terms*. USA: University press of New York.

Wilcox and Rankin (1993). *Fundamentals of Fiction*. USA: University Press of America Inc.

Yaasoo Kabbabaa (2007/ 2015). *dibaa*. HY International printer

<http://www.smu.ca/administration/library/literarycriticism.htm>

<http://literaryman.com/2011/04/15/what-formalism/>

<http://www.ck12.org/video-4755757-what-formalism-html/>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Formalism-art>

<http://owl.english.purdue.edu>

ታደሰ ደደኑ (1993). “የዋናዎች ገጽባህርያት አሳሳቢ በሁለት የኦሮሞኛ ልቦለዶች ውስጥ” /

Godaannisaafi Suuraa Abdii: Addis Ababa University: BA. thesis

ዘረሁን አስፋዊ. (2003). *የሰነድ ሥራ መሰረታዊ ደንብ*. አዲስ አበባ: ንግድ ማተሚያና ጥቅምት

waraqaa mirkanneeffannaa

Ani qorataan / qorattuun maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta’uu isaafi kanaan dura Yuunivarsitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaf hin dhihaanne ta’uusaa, akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta’een fudhadhee, wabii keessattis kaa’uu koo nan mirkanneessa.

Maqaa -----

Mallattoo -----

Guyyaa -----